

T.C
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA SİYASAL YAPI: SOVYET ÖNCESİ DÖNEM,
SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ VE SONRASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NIJAT AGHAAZIZOV

DR.ÖĞR.ÜYESİ CELAL FATİH TÜRE

MAYIS, 2019

MUĞLA

T.C
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

“AZERBAYCANDA’ SİYASAL YAPI: SOVYET ÖNCESİ DÖNEM, SOVYETLER
BİRLİĞİ DÖNEMİ VE SONRASI”

NİJAT AGHAAZIZOV
1541050Y04

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi için Kabul Edilen Tez

Tezin Enstitüye Teslim Edildiği Tarih: 08.07.2019

Tezin Sözlü Savunma Tarih: 24.06.2019

Tez Danışmanı: Dr. Öğr.Üyesi Celal Fatih Türe

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ramazan Günlü

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Nazmi Üste

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Tuncay Ögün

MAYIS, 2019

MUĞLA

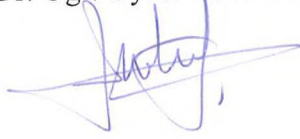
TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ^{22.05.2019} tarih ve ^{891/1} sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi ^{Azerbaycanda Siyasal Yapı; Sovyet öncesi Dönem, Sovyetler Birliği} ^{Dönemi ve Sonrası} adlı tezini incelemiş ve aday ^{24.06.2019} tarihinde saat ^{15:00} jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ⁹⁰ dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine ^{uy. Birliği} ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Celal Fatih Türe

Üye

Prof. Dr. Ramazan Günlü

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Nazmi Üste

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Azerbaycan’Da Siyasal Yapı: Sovyet Öncesi Dönem, Sovyetler Birliği Dönemi Ve Sonrası” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08.07.2019

Nijat AGHAAZIZOV

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : AGHAAZIZOV

Adı : Nijat

Referans No: 10265365

TEZİN ADI

Türkçe : Azerbaycan`Da Siyasal Yapı: Sovyet Öncesi Dönem, Sovyetler Birliği Dönemi Ve Sonrası

Y. Dil :

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

X

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite :Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü :Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : TÜRE, Celal Fatih

Ünvanı : Dr. Öğr. Üyesi

TEZİN YAZILDIĞI DİL: Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 123

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Azerbaycan
2. Çarlık Rusya
3. SSCB
4. Bağımsızlık
5. Uluslararası İlişkiler

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Azerbaycan
2. Çarlık Rusya
3. SSCB
4. Bağımsızlık
5. Uluslararası İlişkiler

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Azerbaijan
2. Tsarist Russia
3. USSR
4. Independence
5. International relations

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 08.07.2019

AZERBAJCAN'DA SİYASAL YAPI: SOVYET ÖNCESİ DÖNEM, SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ VE SONRASI

ÖZET

Azerbaycan dünyanın eski ve kültürel açıdan zengin tarihe sahip yaşayış yerlerinden birisidir. Azerbaycan'ın sahip olduğu eski ve zengin devletçilik geleneği Azerbaycan'ın ağır ve trajik anlarında defalarca kırılma da, Azerbaycan halkı bu trajedileri atlatabilmiştir. 19. yüzyılda Çarlık Rusya ve İran arasında yaşanan savaşlar sonrası Azerbaycan toprakları bu iki devlet arasında bölünmüştür. 1917'den günümüzedek geçen yıllarda Azerbaycan'da Çarlık Rusya yönetimi yıkılmış ve ardınca 3 devlet kurulmuştur. Bunlar sırasıyla Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Azerbaycan SSC (1920-1991) ve Azerbaycan Cumhuriyeti'dir (1991'den günümüzedek). Başka ifadeyle Azerbaycan halkı XX. yüzyılın başlangıcından itibaren büyük bir bağımsızlık mücadelesi vermiş ve bir yüzyıl içerisinde iki kere bağımsızlık kazanmıştır. 1920 yılından itibaren Bolşevik yönetiminin kurulduğu, 1922 yılında ise Sovyetler Birliği'ne birleştirilen Azerbaycan 70 yıllık bir süre içerisinde SSCB üyesi bir devlet olarak komünist ideolojinin etkisi altında yaşamıştır. Bu dönem çoğu zaman Bolşevik işgali olarak nitelendirilmektedir. Fakat Sovyet döneminde birçok alanda yaşanan gelişimlerden bahsedilmesi ve bu gelişimlerin hakkıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. SSCB'nin dağılmasıyla Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991 tarihinde tekrar bağımsızlık kazandığı andan günümüze kadarki 28 yıl boyu geçtiği tarihsel yol siyasi ve ekonomik potansiyelin artması, bölgede söz sahibi güçlü bir konuma gelmesi ve uluslararası arenada önemli bir pozisyona sahip olmasına getirip çıkarmıştır. Sovyet döneminde ve hatta günümüzde yapılan araştırmaların çoğu Azerbaycan'da yaşanan siyasal gelişmelerin öğrenilmesi açısından birtaraflı olmakta ve gerçekleri tam olarak yansıtmamaktadır. Bu çalışmanın amacı Azerbaycan'da Sovyet dönemi öncesi, Sovyet dönemi ve sonrası yaşanan siyasal gelişmeleri tarafsız bir bakış açısından incelemek ve yaşanan olaylara ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Çarlık Rusya, SSCB, bağımsızlık, uluslararası ilişkiler.

POLITICAL STRUCTURE IN AZERBAIJAN: BEFORE THE SOVIET PERIOD, THE SOVIET UNION PERIOD AND AFTER

ABSTRACT

Azerbaijan is one of the oldest and culturally rich historical places in the world. Although Azerbaijan's old and rich statism tradition has broken repeatedly in the heavy and tragic times of Azerbaijan, the Azerbaijani people have survived these tragedies. In the 19th century, after the wars between Russia and Iran, Azerbaijan was divided between these two states. In 1917, after the collapse of the Tsarist Russia and its government in Azerbaijan, three states were established. These are respectively Azerbaijan Peoples Republic (1918-1920), Azerbaijan SSR (1920-1991) and Azerbaijan Republic (1991-until now). In other words, the people of Azerbaijan gave a great independence struggle from the beginning of the 20th century onwards, and two times in a century gained its independence. Since 1920, the Bolshevik administration was established and in 1922 Azerbaijan was united in the Soviet Union. In 70 years, Azerbaijan has lived under the influence of communist ideology as a member state of the USSR. This period is often described as the Bolshevik invasion. However, the developments in many areas during the Soviet period should be mentioned and these developments should be evaluated correctly. With the dissolution of the USSR, Azerbaijan gained independence on 18 October 1991. From this moment on, during the historical path of Azerbaijan in 28 years, it has increased the political and economic potential, gained a strong and prominent position in the region and international arena. Most of the researches carried out during the Soviet period and even nowadays do not fully reflect the facts in terms of learning the political developments in Azerbaijan and are one-sided. The aim of this study is to examine the political developments in the pre-Soviet, Soviet, and post-Soviet period from an objective point of view and to shed light on the events.

Key Words: Azerbaijan, Tsarist Russia, USSR, independence, international relations.

ÖNSÖZ

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın dış siyasetinde Azerbaycan, “Bakü Petrolü” ile mühim bir rol oynadı. Rusya, 1905 İhtilâli ve 1917 Bolşevik İhtilâli ile birlikte sosyalizmi doğu ülkelerine yayarak, kendi stratejik mevkillerini güçlendirmeye, aynı zamanda da doğunun zenginliklerini ele geçirmeye çalışıyordu. Bunun için Rusya'nın Azerbaycan'da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde olan anlaşmazlıkları dikkatle takip etmesi ve müdahalelerde bulunması için temsilcilere ihtiyacı vardı. SSCB'nin döneminde Ruslar, Azerbaycan ve Kafkasya'ya olan ilgilerinden dolayı bu coğrafyayı kazanmaya yönelik politikalar uygulamışlardı.

Stalin, özellikle Sovyetler Birliği'nde yaşayan İslâm âlemini kendi dinlerinden ve kültürlerinden uzaklaştırmak, yozlaştırmak için “Komsomol Dügünleri” yaptırıp içki, kumar gibi toplumun yasakladığı kavramları toplumsal ve bireysel serbestlik olarak algılatıp, uyguladı. “Stalinizmin Umumi Gurbanları” adlı makedede Azerbaycan toplumunda Stalin dönemi çok zor geçiyordu. Çünkü gazeteler herhangi bir köy ve şehirde “Halk düşmanlarından temizlensin” diye yazdığında, halk korku ve panik içinde kalıyordu. Hatta akşamları rüzgârın etkisiyle kapı ve pencereden ses geldiğinde, ev halkı korkuya kapılıyordu. Bu da Stalin terörünün bireydeki psikolojik etkilerinin bir göstergesi idi. Bütün bu sistemli çalışmalar neticesinde tarih, medeniyet ve edebiyat sahasına ait aydınlar antisovyetçi olarak yok edildi Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da yaşamış ilim adamları ve siyasetçilerin yaptıkları tetkikler ve ilmi araştırmalar, günümüzde bilimsel ve siyasi önem taşımaktadır. Sovyet tarihçileri yıllarca Azerbaycan'ın siyasal yapısı hakkında tek yönlü bilgi vermiştir. Çünkü rejimin ilim adamlarından isteği de bu yönde olmuştur. Dolayısıyla kimse bu kuralın dışına çıkamamıştır. O yıllarda eser yazmış olan Azerbaycan Türkleri de Azerbaycan'ın siyasal yapısı hakkında tamamen taraflı ve gerçekleri saklayarak yorumlamaya mecburdular. O döneme ait eserlerde Stalin ve rejimin yararlarından başka bir şey anlatılmadığı da görülmektedir (Yüksel 78). Türk kültürünü ve yaşayış biçimini baskılamak veya yok etmek amacı ile 1937-1938 yılları arasında aydınların sürgüne gönderilmesi ve kurşuna dizilmesi ile saklı kalan

gerçekler, Sovyetler Birliği çöktükten sonra ilmi kaynaklar ve tarihi belgeler ile gün yüzüne çıkarıldı.

Azerbaycan coğrafyasının bugünkü haliyle ikiye bölünmesi, İran ve Çarlık Rusya arasında gerçekleşen savaşların sonunda imzalanan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'na dayanmaktadır (İpek 267). Bu antlaşmaya göre, Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan kısım Çarlık Rusya'ya, Azerbaycan Türklerinin nüfus çoğunluğunu içeren güney bölge ise İran'a bırakılmıştır. Tarih boyunca söz konusu bölgenin büyük bir kısmı, İran coğrafyasında yönetimde olan Akoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Afşari ve Kaçar hanedanlarına ev sahipliği yapmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1917-1920 YILLARI ARASINDA AZERBAJYAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

1.1. Çarlık Rusya'nın Dağılması Dönemi	4
1.1.1. Azerbaycan toprakları Çarlık Rusya dahilinde	4
1.1.1.1. Azerbaycan tarihine genel bakış	4
1.1.1.2. Azerbaycan'ın Çarlık Rusya tarafından işgali	6
1.1.2. 1905 devrimi ve Azerbaycan için sonuçları	9
1.1.3. Yenileşme ve milliyetçilik hareketinin güçlenmesi.....	12
1.1.4. 1917 devrimi ve Azerbaycan için sonuçları	15
1.2. 1918-1920 yılları Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi	19
1.2.1. Zakafkasya Seyminin faaliyeti.....	19
1.2.2. 1918 Mart Soykırımı ve Bakü Komünü	21
1.2.3. 28 Mayıs 1918 - bağımsızlığın ilanı	23
1.2.4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve faaliyeti	24
1.2.5. Paris Barış Konferansında Azerbaycan bağımsızlığının tanıtılması.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİ AZERBAJYAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

2.1. Azerbaycan'da Sovyet Yönetiminin Kurulması.....	30
2.1.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yıkılması ve Azerbaycanın SSC'nin kurulması	30
2.1.2. 1922-1936 yıllarında Zaqaqaziya SSC'nin içerisinde SSCB'e üyelik	33
2.1.3. Anayasa değişiklikleri ve Azerbaycan SSC'nin SSCB'e üyeliği	36
2.2. Sovyet Milli Siyaseti	37

2.2.1. Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti`nin tesis olunması	37
2.2.2. Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nin tesis olunması	38
2.2.3. 1936 Anayasasında Azerbaycan milli kimliği	40
2.3. Azerbaycan`da Sovyet Yeniden Yapılanmaları	41
2.3.1. Ekonomik değişiklikler	41
2.3.2. “Büyük temizlik” döneminin Azerbaycan`a etkisi	45
2.3.3. Kültürel yeniden yapılanma	47
2.4. II Dünya Savaşı Döneminde Azerbaycan	49
2.4.1. 1939-1941 yıllarında Azerbaycan`ın önemi	49
2.4.2. 1941-1945 yıllarında Azerbaycan`ın rolü	50
2.4.3. Güney Azerbaycan`da yaşanan siyasal gelişimlerde Azerbaycan SSC faktörü	52
2.5. Stalin dönemi sonrası Azerbaycan`da siyasal gelişmeler	54
2.5.1. Stalin`in ölümü ve de-Stalinizasyonun Azerbaycan`a etkisi	54
2.5.2. Haydar Aliyev iktidarı dönemi	56
2.5.3. SSCB`nin dağılması dönemi	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİ SONRASINDA AZERBAJYCAN`DA SİYASAL GELİŞMELER

3.1. Azerbaycan Bağımsızlığın İlk Yıllarında	61
3.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Kurulması	61
3.1.2. Dağlık Karabağ sorununun gelişimi	65
3.2. Milli Devletçiliğin Güçlendirilmesi	70
3.2.1. Haydar Aliyev`in iktidara gelmesi	70
3.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti`nin yeni dış politika ve enerji politika uygulamaları	74
3.3. Azerbaycan`da XXI. Yüzyıl Gelişmeleri	79
3.3.1. İlham Aliyev`in iktidara gelmesi	79
3.2.2. Azerbaycan Anayasasında değişiklikler	82
3.2.3. Azerbaycan modern dünya arenasında	87
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	98
ÖZGEÇMİŞ	109

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AC	Azerbaycan Cumhuriyeti
ACMM	Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi
ADP	Azerbaycan Demokratik Partisi
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AKP (b)	Azerbaycan Komünist Partisi (bolşevik)
AzMİK	Azerbaycan Merkezi İcraiyye (Yürütme) Komitesi
AZNEFT	Azerbaycan Petrol Kurumu
Azrevkom	Azerbaycan Devrim Komitesi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BP	British Petroleum
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
GGK	Güney Gaz Koridoru
Kavkraikom	Kafkas Bölge Komitesi
KGB	Devlet Güvenlik Komitesi
KP (b)	Komünist Partisi (bolşevik)
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
NEP	Yeni İktisadi Politika
NKVD	İçişler Halk Komiserliği
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
RF	Rusya Federasyonu
RKP (b)	Rusya Komünist Partisi (bolşevik)
SOCAR	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
Sovhoz	Sovyet çiftliği

Sovnarkom	Halk Komiserleri Sovyeti (Bakanlar Konseyi)
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRASEKA	Avrupa-Kafkasya-Asya Transkafkaz Ulaşım Koridoru
TSFSC	Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
YAP	Yeni Azerbaycan Partisi

GİRİŞ

Modern Azerbaycan toprakları farklı dönemlerde çeşitli güçler tarafından işgal edilmiş, yönetilmiş ve bir çok kültürlerin etkisine maruz kalmıştır. Özellikle 19. yüzyıl boyu Rusya-İran, Rusya-Osmanlı ve Osmanlı-İran arasında yaşanan savaşların sonucu olarak Azerbaycan toprakları işgal edilerek İran ve Rusya arasında bölünmüştür. 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay Anlaşmalarına göre Güney Azerbaycan toprakları İran'a, Kuzey Azerbaycan toprakları ise Rusya İmparatorluğu'na tabi edilmiştir. Bu durum I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. 1917'den günümüzedek geçen yıllarda Azerbaycan'da Çarlık Rusya yönetimi yıkılmış ve ardınca 3 devlet kurulmuştur. Bunlar sırasıyla Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Azerbaycan SSC (1920-1991) ve Azerbaycan Cumhuriyeti'dir (1991'den günümüzedek). Bu devletlerin her birinin belirli bir yaşam mücadelesi verdiği bellidir. Bu çalışmada Azerbaycan'da 1917'den itibaren yaşanan siyasal gelişmeler araştırılarak verilen belirli dönemlere ışık tutulmaya ve Azerbaycan'ın istiklal mücadelesi öğrenilmeye çalışılmıştır. Özellikle verilen dönemlerin en önemli siyasi olayları araştırılmıştır. Azerbaycan'da siyasal gelişmeler konusunu XX. yüzyıl gelişmeleri içinde ele alarak, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, konumuzu ilgilendirdiği ölçüde 1905 ve 1917 Devrimleri ve onların Azerbaycan milliyetçilik hareketinin yükselmesine etkisi, 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık mücadelesi, bu dönemde Osmanlı ile işbirliği ve geliştirdiği dış politika ve iç siyasal gelişmeler, daha sonra AHC'nin Bolşevikler tarafından yıkılması ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin tesis edilmesi, Azerbaycan'ın SSCB'ye dahil edilmesi ve 70 yıl boyu yaşanan gelişmeler ve son olarak 1991'de kazanılan bağımsızlık dönemi araştırılmıştır. Sovyet yönetimi döneminde Azerbaycan'ın sosyal ve iktisadi yapısı tamamen değiştirilmiş, birçok olumlu gelişmeler kaydedilmişse de, bağımsız bir dış politikadan söz edilemez. Bu yıllarda dış politika ve belirli ölçüde iç politika ile ilgili bütün kararlar merkez yönetim tarafından alınmaktaydı. Sovyet dönemine ait en önemli olaylardan birisi "Azerbaycanlaştırma" ile ilgilidir. Bu sırada bölge halkı bir "Müslüman" kimliğinden "Azerbaycan" kimliğine dönüşüm yaşamış, Türk dili yerine Azerbaycan dili, Türk, Müslüman halkı yerine Azerbaycan halkı gibi ifadeler gündeme

getirilmiştir. Fakat 1980'li yıllardan başlayan siyasi, iktisadi ve kültürel bürhan SSCB'ni dağılma yoluna itmiş ve 1991'de Azerbaycan bağımsızlık kazanmıştır. Bağımsızlık dönemi yönetim başında bulunan cumhurbaşkanlarına ve onların uyguladıkları dış politika hattına göre 3 aşamada ele alınmaktadır: Mutallibov dönemi, Elçibey dönemi ve Aliyevler dönemi. İlk iki dönemde Azerbaycan dış ve iç politikada önemli sorunlarla karşılaşmış, topraklarının %20 (bazı kaynaklara göre ise %14) civarı Ermenistan tarafından işgal edilmiş, ekonomik olarak geri düşmüştür. Dış politikada Azerbaycan'ın herhangi bir önemli sonuç elde edemediği konu yalnız Dağlık Karabağ sorunu ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalidir. Fakat 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması" ve akabinde geliştirilen ekonomik ve enerji ilişkileri ülkenin kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca dış politikanın temel sorunlarından biri olarak algılanan Hazar'ın statüsü konusu da Azerbaycan'ın lehinde çözüme kavuşturulmuştur. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi ve iktisadi potansiyeli daha da artmış, bölgede söz sahibi olan bir devlete dönüşmüş, uluslararası arenada nüfuzu ve mevkisi daha da pekişmiştir. Bu başarı zamanında Azerbaycan'ın ümummilli lideri Haydar Aliyev tarafından belirlenen ve hazırda cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev tarafından başarılı bir şekilde devam ettirilen dengeli dış politika hattının mantıksal sonucudur.

Kısaca olarak Azerbaycan halkı XX. yüzyılın başlangıcından itibaren büyük bir bağımsızlık mücadelesi vermiş ve bir yüzyıl içerisinde iki kere bağımsızlık kazanmıştır. Zaman içerisinde Azerbaycan'ın geleneksel yapısı değişmiş ve daha farklı nitelik kazanmıştır. Bu değişikliklere paralel olarak Azerbaycan dünya arenasında yeni bir yer ve rol almıştır. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti dünya siyasetinde kendi pozisyonunu belirlemiş, gelişme yolunda ilerlemekte olan bir devlettir. Bu tez verilen dönemde Azerbaycan'da yaşanan siyasal gelişmeleri anlamak açısından önem taşımaktadır.

Konu ile ilgili hem Rus, hem İngiliz, hem de Azerbaycan kaynaklarında kapsamlı bir tarama yapılmış, ele alınan konunun içeriğine uygun olarak kitap ve makaleler incelenmiştir.. Ele aldığımız konunun tarih ile yakın ilişkisi bulunmakta, fakat bir "tarih tezi" olarak görülmemelidir. Toplum olayları tarihin dışında gerçekleşmemekte, tarih içerisinde anlam, yön ve biçim kazanmaktadır. Bu

bağlamda Azerbaycan`da yaşanan siyasal gelişmeler tarihsel yaklaşım açısından incelenmektedir. Verilen dönem 3 kısımda incelenmektedir:

- 1917-1920 yılları arası dönem;
- Sovyet dönemi (1920-1991); ve
- Sovyet dönemi sonrası bağımsızlık dönemi (1991`den günümüzedek).

Birinci bölüm 1917-1920 yılları arasında Azerbaycan`da siyasal gelişmeler adlanıp, bu bölümde Azerbaycan tarihine genel bakış yapılmış, toprakların Çarlık Rusya tarafından işgali tarihi incelenmiş, 1905 ve 1917 devrimleri ve bu devrimlerin Azerbaycan için sonuçları değerlendirilmiş, yaşanan yenileşme ve milleyetçilik hareketlerinin sonuç olarak 1918-1920 yıllarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin kurulmasına etkisi ve bu dönemde yaşanan olaylar araştırılmıştır.

İkinci bölüm Sovyet dönemi Azerbaycan`da siyasal gelişmeler adlanıp, bu bölümde 1920`de AHC`nin yıkılması ve Azerbaycan SSC`nin kurulmasından, 1922-1936 yılları arasında Azerbaycan`ın da üyesi olduğu Zakafkasya SSC`nin faaliyetinden, 1936 yılında Anayasa değişikliklerinin yapılması ve Azerbaycan SSC`nin SSCB`ye ayrıca devlet olarak üye olmasından, bu Anayasa değişikliklerinin Azerbaycan milli kimliğinin oluşturulmasına etkisinden, yaşanan Sovyet yeniden yapılanmaları ve bu kapsamda Stalin tarafından gerçekleştirilen “Büyük Temizlik” veya “Kırmızı Terör” olarak anılan olayların Azerbaycan`a etkisinden, kültürel yeniden yapılanma ile gelişen kültür ortamından, II. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan`ın Sovyet cephesine yardımlarından ve savaşın kazanılmasındaki rolünden, Stalin sonrası dönemde Azerbaycan`da yaşanan siyasal gelişmeler, yani de-Stalinizasyon dönemi, Haydar Aliyev`in ilk kez Azerbaycan`da yönetim başına gelmesi, bu dönemde yaşanan gelişimler ve son olarak SSCB`nin dağılması döneminden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölüm Sovyet dönemi sonrasında Azerbaycan`da siyasal gelişmeler adlanıp, bu bölümde 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulması, Dağlık Karabağ sorununun tarihçesi, Haydar Aliyev`in tekrar iktidara gelmesi, Azerbaycan`ın yeni dış politika ve enerji politika uygulamaları ve Azerbaycan`da XXI. yüzyılda yaşanan gelişmeler, özellikle İlham Aliyev dönemi, Anayasa`da değişiklikler ve modern dünya arenasında Azerbaycan`ın rolü ve faaliyeti araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1917-1920 YILLARI ARASINDA AZERBAJCAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

1.1. Çarlık Rusya'nın Dağılması Dönemi

1.1.1. Azerbaycan toprakları Çarlık Rusya dahilinde

1.1.1.1. Azerbaycan tarihine genel bakış

Modern Azerbaycan toprakları farklı dönemlerde çeşitli güçler tarafından işgal edilmiş, yönetilmiş ve bir çok kültürlerin etkisine maruz kalmıştır. Persia (Fars Devleti) kralı Büyük Kir o zamanlar Midya adlanan toprakları MÖ 6. yüzyılda işgal etmiş, bundan 2 yüzyıl sonra topraklar Büyük Aleksandr işgaline maruz kalmıştır. Pompey'in yönetimi altındaki Roma lejyonu bölgeye MÖ 1. yüzyılda gelmiş ve Bizans'ın çiçeklenme döneminde bu topraklar Bizans ve Sasani (Fars Devleti) arasında savaş ve mücadele alanı olmuştur. Bu sırada bölgeye akın yapan Türk kabileleri Farslara karşı Bizanslıların yanında yer almışlar. Böylece eski ve ortaçağdan beri İran'ın doğu diyalektinde konuşan bir çok göçebe Türk kabileleri ve Kafkas Albanları Kafkasya'da meskunlaşmışlar (Altstadt, 1992: 2). Kafkas Albanları günümüz Azerbaycan topraklarının kuzey bölgesinde yaşamış ve MS 4. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Daha sonra Ermenice konuşan toplum onları kültürel ve dilsel olarak özümseyerek ermenileştirmiştir (Suny, 1993: 38). Albanya bir sosyal-siyasi varlık olarak yok olsa da, Güney Kafkasya'da, özellikle Dağlık Karabağ bölgesinde coğrafi bir terim olarak kalmıştır (De Waal, 2003: 152).

4. yüzyıla kadar Azerbaycan topraklarında iki devlet var olmuştur. Bunlardan birincisi günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını kapsayan ve MÖ 4. yüzyıl-MS 705 yıllarında var olan Kafkas Albanyası, diğeri ise İran Azerbaycanı topraklarında yönetimi hayata geçiren ve MÖ 321-MS 227 yıllarında var olan Atropatena (Altstadt, 1992: 2). Günümüz Azerbaycan'ın isminin de Atropatena'nın kurucusu Atropat'ın isminden geldiği söylenmektedir. Fakat daha bir etimolojik açıklamaya göre ise, Azerbaycan ismi ateş anlamı taşıyan "azer"den gelmektedir ki, bu da zamanında bölgede var olan Zerdüştlük dini (ateşe tapma) ile ilgilidir (Swietochowski, 1985: 1). Azerbaycan tarihçileri Azerbaycan tarihinin temelini bu

iki devlete, yani Albanya ve Atropatena`ya dayandığını belirtmektedir. Fakat bazı Azerbaycanlı olmayan tarihçiler ise Azerbaycan isminin yeni ve hayali olduğunu, bölgeye 10. yüzyılda Türk kabilelerinin gelişi ile oluştuğunu belirtmektedirler. Bu yaklaşım özellikle Ermeniler tarafından kabul edilmiş ve desteklenmektedir (Altstadt, 1992: 5).

Uzun bir süreliğine Azerbaycan topraklarında kurulan devletler Med İmparatorluğu (MÖ 678-MÖ 550), Ahameniş İmparatorluğu (MÖ 550-MÖ 330) ve Sasani (MS 224-651) İmparatorluğuna dahil olmuştur. 7. yüzyıldan itibaren ise Arap Hilafeti Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başladı. Hilafet`in zayıflamasıyla eşzamanlı olarak 9-11. yüzyıllarda Azerbaycan topraklarında Şirvanşahlar, Saciler, Salariler, Şeddadiler ve Revvadiler gibi feodal devletleri oluşmuş, 11-12. yüzyıllarda bu topraklar Büyük Selçuk İmparatorluğu, 13. yüzyılda Moğol İmparatorluğu`na dahil edilmiştir. Fakat tüm bunlar Azerbaycan halkının milli kimliği ve ulusal varlığını oluşturmaya engel olamamıştır. Bölgenin bir Türk yurduna dönüşmesi temel olarak Selçuklular zamanına ait edilmektedir. Bu topraklarda kurulan Karakoyunlu (1375-1469) ve Akkoyunlu (1378-1503/1508) devletleri de Türk soylu olmuştur. Azerbaycan topraklarına ilk Türk akınları MÖ 7. yüzyılda İskitler, daha sonra Sabir Türkleri, 4-5. yüzyıllarda Hunlar, Sabirlerin torunları olan Hazarlar, en önemlisi ise 10. yüzyılda Selçuklular zamanında gelen Oğuz (Türkmen) Türkleri ile gerçekleştirilmiştir.

16. yüzyıldan itibaren Azerbaycan, İran ve diğer toprakları yöneten Türk soylu Safeviler Devleti`nin (1501-1736) politikasıyla Azerbaycan`da merkezileşmiş devlet hareketi başlamıştır. Safeviler Türk olsalar da, Osmanlılardan farklı olarak Şiiliği benimsemiş ve yaymışlar. Özellikle 1501-1524 yıllarını kapsayan I. Şah İsmayıl döneminde Safeviler Devleti tüm Azerbaycan topraklarını birleştirmiş ve diğer ülkelerin topraklarını da kendi otoritesi altına almaya başlamıştır. Safevilerden sonra otorite uğruna önce Afşar, sonra Zend sülaleleri mücadele yapmış, 1796`da ise Gacar`lar iktidara gelmiştir. 16-17. yüzyıllarda Safevi-Osmanlı savaşları yaşansa da, 18. yüzyılın başlarından itibaren Rusların Azerbaycan topraklarına yürüşleri başlamıştır. Bu dönemde bölgede otorite boşluğu nedeniyle oluşan hanlıklar Rusya, Osmanlı ve İran arasındaki ilişkilerdeki gerginliklerden faydalanarak kendi iç bağımsızlıklarını korumaya çalışmaktaydılar. Bu dönemde Kuzey Azerbaycan`da

Karabağ, Şeki, Bakü, Gence, Derbent, Guba, Nahçıvan, Talış ve Revan (Erivan) hanlıkları, Güney Azerbaycan`da ise Tebriz, Urmiya, Erdebil, Hoy, Maku, Maraga ve Karadağ hanlıkları vardı. Buna rağmen bir yüzyıl boyu Rusya-İran (1804-1813 ve 1826-1828), Rusya-Osmanlı (1828-1829) ve Osmanlı-İran arasında yaşanan savaşların sonucu olarak Azerbaycan toprakları, yani burdaki hanlıklar işgal edilerek İran ve Rusya arasında bölünmüştür. 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay Anlaşmalarına göre Güney Azerbaycan toprakları İran`a, Kuzey Azerbaycan toprakları ise Rusya İmparatorluğu`na tabi edilmiştir. Bu durum I. Dünya Savaşı`nın sonuna kadar devam etmiştir (Hasanov, 2005: 45-48; Göl, 2016: 156-157; Swietochowski, 1985: 3).

1.1.1.2. Azerbaycan`ın Çarlık Rusya tarafından işgali

Azerbaycan toprakları Rusya için ipek, pamuk, mis ve özellikle petrol gibi kaynaklar açısından oldukça büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle Çarlık Rusya bu toprakları kendi otoritesi altına almaya karar verdi. Rusların bölgeye ilk gelişi 1722 yılında, Büyük Petro döneminde gerçekleştirilmiştir. Fakat ilk yürüyüş 1735`de Nadir şah Afşar tarafından geri oturtulmuş ve bölgede yönetim ele alınmıştı (Swietochowski, 1985: 3).

Büyük Katerina döneminde (1763-1796) Rusya güney yönünde işgalleri yenilemek istedi ve İran`da yönetimi ele alan Gacar sülalesi ile karşılaştı. Gacarlar artık eski Safevi topraklarında yönetimi tamamen kendi ellerine geçirmişlerdi. Bu yürüyüş de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1801 yılında Aleksandr I. Gürcistan topraklarını işgal etti ve böylece Kafkasya`da ilk yayılcı politikasını gerçekleştirmiş oldu. 1804-1813 yılları arasında devam eden Rusya-İran savaşı sonrasında Gülistan`da imzalanan anlaşması ile Azerbaycan`ın kuzey kısmı Rusya`ya verilmiş ve ardından 1826-1828 yıllarındaki Rusya-İran savaşı sonrasındaki Türkmençay anlaşması ile ise Erivan, Nahçıvan ve Ordubad da Rusya yönetimi altına geçmiştir (Altstadt, 1992: 7)

Böylece Azerbaycan topraklarının 1/3`ü, yani günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları Rusya kontrolü altına geçmiş, geri kalan kısmı ise İran`da kalmıştır. Hanlıklar dış politikada ve müdafaa alanında Rusya yönetimini kabul etmeli oldular. Çar Nikolay I. Türkmençay anlaşmasının hemen ardından verdiği kararlar Ermeni

oblastı (bölgesi) kuruldu ve bu eski Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarında oluşturuldu (Bournatian, 1982: 74-77).

Önceleri hanlıklar eyalelere dönüştürüldü ve ordu subayları tarafından Rusya İmparatorluğu kanunlarıyla yönetilmeye başladı. 1841 yılında ise askeri yönetim sivil yönetimle değiştirildi ve Güney Kafkasya guberniyalara bölündü: merkezi Tiflis olan Gürcü-İmeretia guberniyası, merkezi Şamahı olan Hazar oblastı. Gence (Yelizavetpol) ve Nahçıvan`ın bir kısmı Gürcistan guberniyasına birleştirildi.

1846`da general Vorontsov yeni imperyal ve hukuki sınırların belirlendiğini açıkladı. Böylece yeni guberniyalar oluşturuldu: Tiflis, Kutais, Şamahı ve Derbent. Gence Tiflis guberniyası yönetiminde kaldı, Nahçıvan ise 1849`da tesis olunan Erivan guberniyasına verildi. Bununla birlikte yeni sınırlar bölgenin etnik yapısına hiçbir değişiklik getirmede (Rhineland, 1983).

Türkmençay anlaşmasının en önemli sonuçlarından birisi İran`da yaşayan Ermenilere Rusya İmparatorluğu topraklarına göç etme izni verilmesiydi. Sonuç olarak 8 249 Ermeni ailesi (50 000 civarı kişi) Erivan guberniyasına, Karabağ vilayeti ve Şamahı kazasına göç ettiler. Son iki bölge günümüz Dağlık Karabağ topraklarının bir kısmını oluşturuyor. Ermenilerin ikinci akını Kırım savaşı döneminde, üçüncü akını ise 1915`de Osmanlı`da Ermenilerin kitlevi yer değiştirmesi sonrasında olmuştur (Nissman, 1992: 125-126)

Ermeni göçleri bazı bölgelerde Ermeni çoğunluğunun oluşmasına getirip çıkardı. Güney Kafkasya`nın etnik görünüşü ile ilgili ilkin istatistikler 1897 yılında Rusya İmparatorluğu nüfus sayımında görülebilir. Bu belgelere göre, 1860`da Bakü guberniyasında yaşayan kişilerin sayısı 486 000`den 1897`de 826 716`a yükselmiş ve bunun %60 civarını Azerbaycanlılar, %11`ini Tatlar (Farsça konuşanlar), %10 civarını Ruslar ve %6`dan biraz fazlasını Ermeniler oluşturmuştur (Altstadt, 1992: 28).

Azerbaycanlıların Yelizavetpol (Gence) guberniyasında da çoğunlukta idiler. Bu guberniyanın 8 uyezdinden 7`sinde Azerbaycanlıların sayısı %52-74 arası idi. Fakat Erivan guberniyasında Azerbaycanlıların sayısı %37, Ermenilerin sayısı ise %63 olmuştur (Altstadt, 1992: 29-30). Bu da Rusya İmparatorluğu`nun gerçekleştirdiği göç politikasının sonuçlarından birisi idi.

Rusya yönetimi Müslümanlara karşı ırkı politika yürütüyor ve bölgede Ermeni ve Gürcü kökenlilere daha üstün haklar tanıyordu. Örneğin, Aleksandr II döneminde (1855-1881) Rusya'nın modernize olunması hakkında bazı adımlar atıldısa da bu Kafkasya'nın Müslümanlar yaşayan bölgelerinde kısıtlı şekilde uygulandı. 1870 yılında kabul edilen Kentsel Reform Yasası mülk sahipliği ile ilgili idi. Azerbaycanlılar Bakü'de %80 civarında olsalar da, onlar şehir belediyesinde sadece %50 yere sahip ola bilirlerdi. Sonuçta Bakü şehir Duması Ermeni ve Rusların yönetimine geçti (Altstadt, 1986: 49).

Azerbaycan'da petrol çıkarılması Rusya işgalinden önceki döneme ait olsa da, Rusya işgali döneminde sektörde önemli adımlar atıldı. 1821-1872 yılları arasında Rusya'nın direk kontrolü ve monopolü altında kalan petrol sektöründe 1872'de iltizam sisteminin feshedilmesi ve yabancı yatırımlara açılması ile Bakü dünyanın en önemli petrol üretimi merkezine dönüştü (Tolf, 1976).

Ermeniler yönetimin her kidesinde kendine yer edinmiş, aynı zamanda oldukça zengin tüccar ve petrol üreticisi haline gelmişlerdi. Özellikle milliyetçi Daşnaksütyun Partileri Ermenilerin Osmanlı'ya karşı iddialar kaldırmasına yardım ediyor, hem Osmanlı Türklerini hem de Azerbaycanlıları kendilerinin temel düşmanı olarak halka gösteriyordu. Fakat 1907'den itibaren Daşnaklar Ermenistan için sadece Osmanlı Anadolu'sunda değil hem de Güney Kafkasya'da özerklik talebi öne sürdükleri için Rusya'nın öfkesine neden olmuşlardı (Libaridian, 1983: 196-197).

Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında sert bir karşıdurmanın var olması Rusya yönetimine karşı düşmanlığı arka plana itiyordu. Böylece Rusya diğer Müslüman bölgelerle kıyasla Güney Kafkasya'nın Müslümanlar yaşayan bölgelerini yönetmekte zorlanmıyorlardı. Birçok Azerbaycanlı kültürel elit, örneğin meşhur Abbasgulu Bakıhanov ve Feth Ali Ahundzada (Ahundov) Rusya kültürünün etkisi altına girmiş ve bunu Avrupa kültürü ve değerlerinin bir parçası olarak görmekte idiler. Bununla birlikte birçok Azerbaycanlı intellektüel ve siyasi lider Osmanlı İmparatorluğu'na yönelmiş, hatta Gacarların yönetimi altındaki İran'ı kendilerine model olarak görmekteydiler. 1905 Devrimi'ne kadar Rusya'nın bölgedeki kültürel ve siyasi etkisi Türkiye (Osmanlı) ve İran'la kıyasla daha zayıf gözükmekteydi (Quelquejay, 1984: 33).

1.1.2. 1905 devrimi ve Azerbaycan için sonuçları

1905 devrimi olarak anılan tarih incelendiğinde olayların 1904-1907 yıllarını kapsadığı ortaya çıkıyor. Şöyle ki, Rusya Çarlığı'nın 1904'de Japonya'ya karşı büyük bir mağlubiyetle yüzleşmesinden umutsuzluğa kapılan liberaller otokrasiye karşı sert bir karşıduruma girdiler ve bu durum 1907 yılının Haziran ayına, İkinci Devlet Duması'nın feshedildiği tarihe kadar devam etti. 1904'den başlanan karşıdurmaları ve 1906 ve 1907 yıllarının iki Duması'nda yaşanan çatışmaları gözardı etmeye çalışan tarihçiler temel olarak 1905 devrimini liberallerin değil, işçi ve daha az düzeyde köylülerin gerçekleştirdiği tezini ortaya atmaktalar – şöyle ki, bu iki grup (liberaller ve işçi-köylüler) 1905 yılına kadar birbirine muhalefet yapmakta ve karşı taraflarda yer almaktaydılar. Sovyetler Birliği döneminde temel yorum Lenin'in 1920'de söyledikleri üzerinden yapılmaktadır. Lenin'e göre 1905 devrimi "giyim provası" idi ki, bunsuz Ekim 1917 Devrimi mümkün olamazdı. O, olayların 9 Ocak 1905'de hükümet güçlerinin barışçıl protestoculara karşı silah kullandığı Kanlı Pazar gününde başladığını, bu gün 130 kişinin öldürüldüğü ve 299'nun ise yaralandığını açıklamıştır. O, hem de 1905 Aralık ayında Moskova'da proleterlerin (işçi ve köylülerin) temel gücü oluşturduğu, Bolşevikler tarafından yönetilen, hükümet tarafından dağıtılan gösterilerin, devrimin en yüksek noktası olduğunu belirtiyordu. Lenin'e göre, hükümet güçlerinin uyuşmaz tavrı 1905 devrimini yenilgiye uğratan temel faktördü. Bu yorum Sovyet döneminde temel alınmış ve literatürde de böylece kendine yer edinmiştir (Ascher, 2005: 1-2).

1905 Devrimi'nin sonucu olarak Çar Nikolay II. Rusya hükümetini yeniden kurma kararına geldi ve böylece otokratik yönetimden anayasal monarşi yönetimine geçit baş verdi. 1904-1905 yıllarının Rus-Japon savaşından itibaren çeşitli sosyal gruplar Rusya'nın sosyal ve siyasi açıdan dönüşümünü talep eden gösteriler yapmaya başlamış ve hatta terorist katliamlarda da bulunmuşlar. Bu girişimler 9 Ocak (yeni takvimle 22 Ocak) 1905'de, St. Petersburg'da bulunan çarın Kış Sarayı'nın önündeki barışçıl protestocuların katledilmesiyle en yüksek doruğuna ulaşmıştır. Bu olaylardan sonra Çar Nikolay II. hükümete danışman kısmında yeni bir meclis (parlamento) kurulması isteğini ilan etti. Fakat bu ilan protestocu işçileri tatmin etmedi, hatta zemstvo (yerel yönetim organları) üyeleri olan liberaller de bu karardan tatmin olmamışlardı. Onlar Nisan ayında artık anayasa meclisinin kurulmasını talep

ediyorlardı. Devrim artık Rusya'nın diğer bölgelerine de ulaşmış, Polonya, Finlandiya, Baltık ülkeleri ve Kafkaslar'da (özellikle Gürcistan'da) da milliyetçi hareketler tarafından protestolar güçlenmişti. Bazı bölgelerde protestocular antidevrimci güçlerle yüzleşmiş, onlar sosyalistlere karşı hücum ediyor ve hatta Yahudi pogromları yapıyorlardı. Fakat bazı ordu subayları devrimciler tarafına geçmişti: özellikle Trans-Sibirya demir yolu boyunca konuşlanan ordu ve Haziran ayında ise Odessa'da bulunan Potemkin savaşının ordu üyeleri devrime katılmışlardı. 6 Ağustos (19 Ağustos) 1905'de hükümet tarafından ilan edilen danışman meclisi için seçim prosedürleri protestocuları daha da alevlendirdi ve gösteriler Ekim-Kasım aylarında en yüksek doruğuna ulaştı. Demiryolu isyanları 7 Ekim (20 Ekim) 1905'de başladı ve imparatorluğun tüm bölgelerine yayıldı. 17 Ekim (30 Ekim) 1905 tarihinde protestocu gösterilerinin etkisiyle Çar Nikolay II. Ekim Manifestosu'nu ilan etmeğe mecbur kaldı ve bu belgede anayasa yapılacağı ve Duma (seçilmiş meclis) kurulacağı vad ediliyordu. Bu karar Sergey Yulyevich Witte'nin tavsiyesi üzerine verilmiş ve daha sonra Witte yeni Bakanlar Konseyi'nin başkanı (başbakan) olarak atanmıştır. Fakat protestocular yine tatmin olmamışlardı. Hatta liberaller Witte hükümetine katılmaktan imtina etmişlerdi. Bununla birlikte bir çok ılımlı güçler, özellikle işçiler Ekim Manifestosu'nu kendi zaferleri olarak kabul etmiş ve işlerine geri dönmüşlerdi. Böylece tüm gösterileri düzenleyen Kurtuluş Birliği zayıflamıştı. Bundan faydalanan Çar yönetimi Kasım ayının sonunda Sovyetlerin başkanı, menşevik G.S. Khrustalev-Nosar'ı, Aralık ayında ise Leon Trotsky'ni ve diğerlerini tutukladı. Fakat Moskova'da yeniden yapılan isyan çağrısı ve barikatlar işe yaramadı. Finlandiya'da devrim bazı olumsuz kanunların geri götürülmesi ile sonlandırsa da, Polonya, Baltık ülkeleri ve Gürcistan'a askeri güçler gönderildi ve böylece devrim yatırıldı. 1906 yılından itibaren devlet Trans-Sibirya Demiryolu ve ordu üzerine kontrolü tekrar ele geçirdi ve devrim temel olarak sona erdi (<https://www.britannica.com/event/Russian-Revolution-of-1905>, 27.02.2019).

XX. yüzyılın başlarında yaşanan kriz döneminde Azerbaycan'da petrol endüstrisi gerilemiş, büyük işsizler ordusu oluşmuş, petrol endüstrisinde çalışanların sayısı 10 binlerle azalmış ve 27 bin kişiye düşmüştü. Bu dönemde milli kendini anlama ve milli şüurun oluşumu ile de karakterize olunabilir. Özellikle Ali Hüseyinzade, Alimardan Topçubaşov, Ahmed Ağayev, Memmed Emin Resulzade, Nariman

Narimanov, Feth Ali Hoyski, Celil Memmedguluzade, Üzeyir Hacıbeyov gibi ziyalılar bu devrin önemli isimleri olarak tarihe geçmişler. Tam da böyle bir dönemde Azerbaycan`da, özellikle Bakü`de sosyal-demokratik hareket genişlemekte idi. 1901`den artık işçi tatilleri başlamıştı. 1902`de Bakü`de 5 bin işçinin katılımı ile ilk gösteri yapılmış, 1903`de ise 1-22 Temmuz arasında büyük siyasi tatil gerçekleştirilmiştir. Tatil yapanların temel istekleri ekonomikti. Rusya`da başlanan gösterilerden ilhamlanarak Aralık 1904`de Bakü`de “Hazar-Karadeniz cemiyeti” fabrikası ve daha sonra diğer bir çok kurum çalışanları tatil yaptılar. Sonunda 30 Aralık 1904`de işçiler ve işverenler arasında “Mazot Anayasası” adlandırılan anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre işçiler 9 saatlik iş günü, ayda 4 gün dinlenme hakkı, yılda bir kere mezuniyet hakkı, orta aylık ücretin %20-25 oranında artırılması, hastalık nedeniyle işe çıkamayan işçinin ücretinin tam şekilde verilmesi vd. haklar elde etmişlerdi. 31 Aralık`ta sona eren tatil Bakü işçilerinin çarizm üzerindeki ilk zaferi olarak nitelendirilebilir (Nuriyeva, 2015: 220-221).

1905 devrimi Rusya`da genişlenince Bakü işçileri de ayağa kalmışlardı. Fakat burda durumu kontrol etmek için Çar hükümeti milli savaşı geliştirmek kararına gelmişti. Bu konuda özellikle Ermenilerin Daşnaksütyun Partisi ve ermeni teröristleri önemli rol oynamışlardı. Onların faaliyeti sonucu Azerbaycanlılar yaşayan 158 Müslüman köyü yakılmış, 6-10 Şubat tarihlerinde devam eden katliamlarda Bakü`de 2 binden fazla Azerbaycanlı öldürülmüştü. Mayıs 24`de Erivan`da 11 kişi katledilmiş, yaz aylarında ise bir kaç köyde, Mengüş, Güllüce, Şeyhalı, Hırmancık köylerinde Ermeni gruplarının hücumlarının karşısı alınabilmiştir. Ağustos ayında Şuşa`da çoksaylı katliamın karşısı alınmış ve savaş Azerbaycanlıların zaferi ile bitmişti. Bu zaferlerin kazanılmasında “Hümnet” teşkilatı özellikle önemli rol oynamaktaydı. Bu olayların sonucunda 15 Şubat 1905`de Bakü`de general-gubernator görevi tesis edilmiş ve 18 Şubat`ta ise Bakü`de askeri durum ilan edilmişti. 1883 yılında feshedilmiş Kafkas canişinliği yeniden berpa olunmuş, Vorontsov-Daşkov ise Kafkas canişini olarak atanmıştı. O sadece askeri yolla isyanları yatırmanın imkansız olduğunu anlayıp yerli burjuvazi üyeleri ve liberallerle birlik kurmayı amaç edinerek bazı vadlerde bulundu. Bundan faydalanan Azerbaycanlılar Zemstvo kurumlarının oluşturulmasını, mahkeme duruşmalarının Azerbaycanca yapılmasını, Azerbaycanlıların tüm yönetim işlerine kabul edilmesini, çocuklara okullarda ana dilinde eğitim verilmesi, köylülere

toprakların verilmesini ve diğer talepleri ileri sürdüler. 17 Ekim'de kabul edilen Manifesto ise bu konuda önemli ilerleme için olanak sağladı. Moskova ve St. Petersburg'da İşçi Sovyetleri kurulduktan sonra 25 Kasım 1905'de Bakü'de böyle işçi sovyetleri tesis edildi. 31 Mayıs 1906'da Azerbaycan'da I. Duma'ya seçimlerde Alimardan Topçubaşov, Abdulla Muradhanov, Memmedtağı Aliyev, İsmayıl Ziyahhanov, Abdürrahim Hakverdiyev ve H.İ.Bahadurov seçildiler.

Fakat I. Duma sadece 72 gün faaliyet gösterebildi ve 7 Temmuz'da bırakıldı. 14 Ocak 1907'de II. Duma'ya seçimlerde Z. Zeynalov, Halil Hasmemmedov, Feth Ali Hoyski, Memmedağa Şahtatinski seçildiler. Fakat II. Duma da fazla uzun sürmedi ve 13 Temmuz 1907'de Çar hükümeti tarafından darbe yapılarak II. Duma feshedildi. Rusya'nın ayrı-ayrı şehirlerinin, hem de Bakü'nün Duma'ya serbest şekilde temsilci göndermek hakları ellerinden alındı. Eger daha önce Bakü şehri, Bakü ve Yelizavetpol guberniyalarının her birinin ayrıca 3 deputat (millet vekili) seçmek hukuku vardısı, yeni yasaya göre her iki guberniya Erivan guberniyası ile birlikte sadece 2 deputat – biri Azerbaycanlı, diğeri ise diğeri milletten olan temsilci seçebilirdi. Ekim 1907'de gerçekleştirilmiş III. Duma seçkilerinde Azerbaycan'ın Müslüman nüfusunu sadece Halil Hasmemmedov temsil etmek hakkı alarak deputat seçildi (Nuriyeva, 2015: 222-224).

1.1.3. Yenileşme ve milliyetçilik hareketinin güçlenmesi

Çarlık Rusya'da yaşanan devrim dönemindeki boşluktan yararlanarak Güney Kafkasya'da Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasındaki çatışma daha da güçlendi. Nahçıvan, Erivan, Karabağ ve Bakü topraklarında 3000-10 000 arası kişinin katledilmesiyle sonuçlanan kanlı çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalar iyi organize edilmiş Ermeni gruplarıyla kötü organize edilmiş ve önceden düşünülmemiş şekilde faaliyet gösteren Azerbaycanlı gruplar arasında yaşanmaktaydı. Rusya ise, 1990'ların savaşında olduğu gibi çatışmaları yatırmama ve şiddeti durdurmama yöntemini seçmişlerdi. Fakat bu çatışmalar ve katliamlar bölgede siyasal hareketi tetiklemiş ve Azerbaycan'da daha güçlü bir birlik ve özgürlük uğruna mücadele hareketini beraberinde getirmişti. Rus ve Avrupa eğitim sistemine katılımı artık 19. yüzyılın sonlarında Azerbaycanlı milli elitin ve aydınlarının oluşumu ile sonuçlanmıştı. Bu aydınlar üç temel hat üzerinden faaliyet yürütmekte idiler: birinciler, İslam

yönümüne vurgu yapmakta, ikinciler liberal değerlerin yayılması ve otokrasinin feshedilmesini teşvik etmekte, üçüncüler ise Türk kimliğine vurgu yaparak Azerbaycan`da milliyetçiliğin yükselmesine katkı sağlamaktaydılar. 20. yüzyılın başlarında bu aydınlar Azerbaycan`da ulus-devlet kuruculuğunun temel güçleri olarak karakterize edilebilir (Cornell, 2011: 12).

Şubat 1905`de başlanan Ermeni-Azerbaycanlı çatışması Azerbaycanlı aydınların daha önce vurguladıkları dilsel, kültürel, bilimsel eşitlik hakların elde edilmesiyle ilgili taleplerinden uzaklaşarak daha fazla, yani sosyal haklar, aynı zamanda temsilci hükümet gibi yeni talepler ileri sürmelerine getirip çıkardı. 1905 çatışmalarının ilkin nedeni Daşnaksütyun üyeleri tarafından Bakü`de bir Müslümanın katledilmesiydi. Bunun hemen ardından Bakü`nün Ermeniler yaşayan kısımlarına saldıran Müslümanlar daha sonra daha geniş ölçülü çatışma içerisinde kendilerini bulmuşlardı. Şiddet 20-21 Şubat 1905`de Erivan, Mayıs`ta Nahçıvan, Haziran`da Şuşa ve diğer bölgelere yayılmış, 15-18 Kasım arasında ise en kanlı çatışmalar Gence ve 21 Kasım`da ise Tiflis`te yaşanmıştır. Ermeni kaynaklarına göre bu etnik temizleme sonucunda 128 Ermeni ve 158 Azerbaycanlı köy “yakılmış veya tamamen dağıtılmıştı” (Altstadt, 1992: 40). 1905`den sonra anti-kolonyal hareket kültürel alandan politik alana kaymaya başladı.

Bu dönemde Azerbyacan`ın sadece İran veya Türk ideolojisinin bir parçası olma fikrini savunanların yanısıra bağımsız bir devlet olarak gelişmesini destekleyenler de ortaya çıkmakta idi. İlk kez “Azerbaycan Türkü” olarak kendini belirleme 1891`de neşrolunan Keşkül gazetesinde ortaya atılmıştır. Bu grup yazı dili olarak Osmanlı Türkçesinin kullanılmasına karşı çıkıyor, Azerbaycan dilinin meşrulaştırılmasından yana teşvikat yapıyordu. 1890-1915 yıllarında Çar yönetimi Azerbaycan`da sadece formal karakter taşıyor, Azerbaycan önemli derecede özgürleşme yolunda adımlıyordu. 1905 yılından sonra ise Azerbaycanlı aydınlar daha da politik bir karakter kazanmaya başladılar. Fakat Azerbaycanlı aydınları teşvik eden sadece bu devrim değil, aynı zamanda 1906`da İran`ın Güney Azerbaycan bölgesinde Tebrizli Sattar Han`ın liderliğinde yaşanan isyanlar ardından gelen anayasa devrimi ve 1908`de Osmanlı`da yönetimi değişen, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderliğinde yaşanan Genç Türkler hareketleri olmuştur. Bu dönemde hareket Pan-Türkçülük ideolojisini ortaya çıkarmış ve Azerbaycanlılar bu ideolojinin yayılmasında önemli

rol oynamışlardı. Fakat en önemli unsur yine 1905 devrimi olarak kalmaktaydı. Bununla birlikte Azerbaycan`da aydınlar Rusya Çarlığı`ndan bağımsız bir devlet kurulması, veya aksine Rusya içerisinde büyük özerkliklerin elde edilmesi konusunda ortak bir düşünceye sahip değillerdi. Rusya hala Azerbaycan`a modernite ve gelişim getiren büyük güç olarak algılanmaktaydı. Bu nedenle dönemin temel radikal milletçi teşkilatları olan Difai ve Müsavat, veya daha sol yönümlü Hümmet, Rusya ile uzlaşma yolunu tercih ediyorlardı (Cornell, 2011: 14-16).

Kosmopolit karakterli Bakü`den farklı olarak Gence Azerbaycan milliyetçiliğinin merkezine dönüşmekteydi. 1905 yılında Difai (Müdafaa) teşkilatı da burda tesis olunmuştu. 1905 katliamlarında bu teşkilat Rusya`yı suçlandırmış, ve Ermenilere karşı da karışık duygular içerisinde Rusya`nın parçala ve yönet politikasını kınamıştır. Bu teşkilat Zakafkaysa`da bağımsızlık için Ermeni, Azerbaycanlı ve Gürcülerin birlikte çalışması gerektiğine inanıyordu.

1904`de kurulan sol yönümlü sosyalist Hümmet teşkilatı Rusya`nın sol hareketi tarafından Azerbaycanlıların ihmal edilmesine cevap olarak oluşmuştu. Bu kuruluş daha sonra Bolşeviklerin ortaya çıkmasına neden olan Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi ile ilişkilendirilecekti. Fakat Rusya`nın solçularından farklı olarak Hümmet daha çok ılımlı idi ve hatta Marksist ideolojisi temel edinmemişti. Hümmet`in temel amacı yabancı işgal sonucu olarak oluşan eşitsizliği ortadan kaldırmaktı ve sınıflararası mücadele teorisini temel almamaktaydı. Bu teşkilatın iki ismi büyük önem taşımaktadır: Memmed Emin Resulzade ve Nariman Narimanov. Bunlardan birincisi, Memmed Emin Resulzade ilk bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti`nin (1918-1920) kurulmasında, ikincisi Nariman Narimanov ise, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nin kurulmasında önemli rol oynamış ve lider olmuşlardı. Fakat Memmed Emin Resulzade, 1907`de Hümmet partisinin birçok üyesi hapsolünürken İran`a kaçmış, 1912`de ise Rusya`nın baskısı ile İran`dan İstanbul`a sürgün olunmuş, İstanbul`da da Türk milliyetçi dairelerine katılmıştır. 1913`de Azerbaycan`a geri dönen Resulzade, yeni oluşturulmuş Müsavat Partisi`ne üye olmuş ve zamanla onun lideri konumuna gelmiştir. Müsavat ilk dönemlerde daha geniş İslam dünyasını liberalleştirmeyi ve modernleştirmeyi amaçlayan Pan-İslamcı bir parti olsa da, Resulzade`nin yönetimi altında Türkçü bir yön kazanmıştır.

Ağustos 1905`de oluşturulan Rusya Müslümanları Kongresi`ne katılan liberaller Müslümanlara eşit hakların sunulması ve Rusya`nın anayasal monarşiye dönüştürülmesini desteklemişlerdi. Bu grup içerisinde temel figür olarak yetişen Feth Ali Hoyski, 1907`de II. Duma`ya seçilmişti. Fakat bu Duma bırakıldıktan sonra Azerbaycan`da hukuk alanında çalışmış ve bu faaliyeti ise Şubat 1917`de yaşanan Rusya Devrimi`ne kadar devam etmiştir (Cornell, 2011: 17-18).

I. Dünya Savaşı yıllarında Azerbaycanlılar Almanya ve Avusturya`ya karşı Rusya`yı desteklediler. Fakat daha sonra Osmanlı İmparatorluğu`nun savaşa girmesi durumu değiştirdi. Azerbaycanlılar, özellikle Müsavat, açık şekilde ifade etmeseler de, Osmanlı`dan yana tavır almışlardı. Savaş sırasında Osmanlı ordu komutanı Enver Paşa, en azından pan-Türkçü eğilime sahip olduğu için Kafkasya`nı tutmak amacı gütmektedir. O, Gürcistan`da Müslüman Acarların, Dağıstanlıların ve Azerbaycanlıların İstanbul girişimlerini destekleyeceğini ve yardım edeceklerini düşünüyordu. Fakat Enver Paşa`nın komutanlık yaptığı 3. Osmanlı Ordusu`nun Ocak 1915`de Sarıkamış emeliyatında mağlup edilmesi, onun pan-Türkçü planlarını sonlandırdı (Zenkovsky, 1960: 45-51).

1.1.4. 1917 devrimi ve Azerbaycan için sonuçları

Rusya`da devrim Şubat 1917`de aniden ortaya çıktıysa da beklenmedik değildi. Artık uzun zamandır devrim olacağı imparatorluk genelinde konuşuluyor ve 1916`dan itibaren bir çok bölgelerde tatiller ve isyanlar başlamıştı bile. Fakat 1917`nin ilk günlerinde hiç kimse 2 ay sonra Rusya İmparatorluğu`nun dağılacığını aklına bile getiremiyordu. Rusya`daki Şubat Devrimi birincisi, Nikolay II. monarşisini deviren ve yerine yeni hükümeti getiren bir devrimdi. Bu dönemde Rusya Avrupa`da otokrasinin mevcut olduğu son yönetimlerden birisi idi. Şöyle ki, hükümet kurulmuş olsa da, bakanlar direk çarın kendisi tarafından atanıyor ve onun karşısında sorumluluk taşıyorlardı. Bir kaç sorumlu kişinin bir araya toplandığı “hükümet” pratik olarak bir işe yaramıyordu. Nikolay hükümetinin modası geçmiş vizyonu en çok Rusya`nın Rus olmayan halklara karşı takındığı tavrından belli olmaktadır. Artık 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarından itibaren çok etnikli bir devlet olan Rusya`da milli hareketler canlanmış ve halklar ısrarla kültürel ve sivil haklar uğruna, özellikle ulusal-bölgesel özerklik uğruna talepler ileri sürmekteydiler. Fakat hükümet

bu hareketlere karşı “Ruslaştırma” politikası uygulamaya devam ediyor, yerel dillerin kullanımını sınırlayıcı, yerel yönetim kuruluşlarının faaliyetini yasaklayıcı ve diğer kararlar veriyordu. Böylece 1917’de baskı aracı ortadan kaldırıldıktan sonra tüm Rusya topraklarında milliyetçi hareketler uyanmaya başladı ve bu devrimin en önemli unsurlarından biri haline geldi (Wade, 2005: 1-3).

27 Şubat 1917 devrimi Rusya’da Romanovlar sülalesinin iktidarını sonlandırdı. Ülkede yönetimi Petrograd Sovyeti ile Geçici hükümet ele aldı ve ikili yönetim kuruldu. Devlet yönetimi resmi olarak Geçici hükümete ait olsa da, bu kurum Sovyetlerin onayı olmadan hiçbirşey yapamıyordu. Devrimin ilk günlerinde oluşturulmuş 242 Sovyetten sadece 27’si bolşevikleri destekliyordu. Geri kalan kısmında eserler ve menşevikler büyük nüfuzla sahip idiler. Yerlerde de yeni yönetim organları oluşturuldu. Bu sırada bölgelerde parti ve teşkilatların faaliyeti daha da aktifleşmişti. Devrimden sonra iktidar burjuvazinin eline geçmiş, Kadetler iktidar partisine dönüşmüştü. 25 Mart 1917’de Kadetler partisinin 7. toplantısında Rusya’nın devlet kuruluşu hakkında konu gündeme çıkarılmış ve program kabul edilmişti. Bu programa göre Rusya demokratik parlamentolu cumhuriyet olmalı idi. Fakat burjuvazinin iktidarı güçlü değildi.

Nisan 1917’de Petrograd’da işçilerin yeni protestoları başlayınca burjuvazinin güçsüz olduğu belli oldu. Bu sırada 10 yıllık sürgünden sonra Rusya’ya geri dönen V.İ. Lenin’in etkisiyle Bolşeviklerin sayısı çoğalmaya başlamıştı. Nisan ayının sonlarında 100 bin üyesi olan Bolşevikler, Temmuz ayının sonlarında 240 bin üyeye, Ekim 1917 arifesinde ise 350 bin civarı üyeye sahip idi. Merkezde yaşanan olaylar bölgelerde de tekrarlanmaktaydı. Şöyle ki, Martın 3’de Bakü işçileri Petrograd işçilerine destek olarak bir günlük tatil yaptılar. Bu sırada devrim Zakafkasya bölgesini kontrol dışı bırakmıştı. 9 Mart 1917’de Geçici hükümet kararıyla Zakafkasya’da mülki yönetimi sağlamak amacıyla Özel Zakafkasya Komitesi oluşturuldu. Bu komite daha önce kurulmuş Kafkas canişinliyinin yerine tesis olunmuştu. Komite üyeleri IV. Devlet Duması’ndaki temsilcilerden oluşmaktaydı. Başka ifadeyle, komite başkanı Rus kadeti V.A.Harlamov, üyeleri ise, Azerbaycanlı kadet, sonralar Müsavatçı olacak M.Y. Caferov, Gürcü federal-sosyalisyi K.Abaşidze, Ermeni kadeti M.Papacanov ve Rus kadeti P.Pereverzev. 2 gün sonra ise Pereverzev’in yerine Gürcü menşeviki A.Çenkeli atanmıştı. Bu komite direk

Geçici hükümete tabi olarak mülki işleri yerine getiriyor ve herhangi yasama yetkisine sahip değildi (Guliyev, 2015: 150-157).

Fakat Şubat devrimi bile her şeyin olumlu yönde geliştiğini göstermiyordu. Şöyle ki, ülke ekonomisi felç durumuna gelmiş, fabrikalar kapanmakta, ürün fiyatları artmakta, halk açlıkla karşı-karşıyaydı. Sadece Mayıs-Temmuz 1917 arasında 439 fabrika kapanmıştı. Geçici hükümet ülkeyi ekonomik krizden çıkarmak için çaba harcasa da, başarılı olamıyor ve doğru dürüst bir politika üretemiyordu. Sonuç olarak Mayıs ve Haziran aylarında ülkede sürekli grevler ve tatiller patlak verdi. İşçiler 8 saatlik iş günü ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi talepleri ile çıkış etmeye başlamışlardı. Ordu içerisinde de hoşnutsuzluklar baş alıp gitmekteydi. Köylülerden de sıkı şekilde isyan haberleri gelmekteydi. Köylüler toprak ağalarının evlerini yakıyor ve emlaklarını gasp ediyordu. Bu sırada Bolşevikler daha çok itibar kazanarak Petrograd Sovyetlerini ele geçirebildiler. Ayrıca I. Dünya Savaşı cephelerinden gelen başarısızlık haberleri de insanları sinirlendirmekteydi. Rus ordusunun Galiçya'da Almanlara mağlup olarak 60 binden fazla asker kaybı büyük endişeye neden oldu. 10 Haziran 1917'de Bolşevikler tarafından "Bütün İktidar Sovyetlere" sloganıyla büyük bir gösteri St.Petersburg'da başlandı. Bu sırada Menşevikler ve Eserler de gösteriler yapmaya karar vermişlerdi. 18-25 Haziran tarihlerinde bir çok gösteri birçok şehirde hayata geçirildi. 3 Temmuz'da I. Makineli tüfek alayı askerleri Geçici Hükümet'e karşı bir gösteri düzenlediler. 4 Temmuz sabahı 500 bin kişiden oluşan bir kalabalık başkent sokaklarına dökülmüştü. Gösteriler sadece başkentle sınırlı kalmayıp, diğer bölgelere de sıçradı.

31 Ağustos'da Eser ve Menşeviklerden ibaret yönetim kurulu istifa ederek Petrograd Sovyeti'nin yönetimini Bolşeviklere bıraktılar. Eylül 1917'nin başlarından itibaren Rus halkı daha da ağırlaşan açlık ve sefalet içindeyken Geçici Hükümet bu sorunlarla baş edemez hale gelmişti. Bu sırada Finlaniya'da bulunan Lenin, Bolşevik Partinin merkezi komitesine durmadan mektuplar göndererek her bir devrimin nihai sonucunun iktidara sahiplenmek olduğunu yazıyor ve iktidarın Sovyetlerin eline geçmesiyle Rus işçi ve köylülerinin gerçek egemenliğe kavuşacağını iddia ediyordu. O, isyanın başarıyla sonlanması için işçi, köylü ve askerlerden oluşan Kızıl Ordu'nun derhal Petrograd'ı tutmasını ve Geçici hükümetin bulunduğu Kışlık Sarayı'nı, Parlamentonun bulunduğu Marinski Kalesi'ni, telefon, telegraf ve demiryolu

idaresini, ayrıca Neva nehri üzerindeki köprülerin ele geçirilmesini gerekli buluyordu. 7 Ekim`de gizlice Petrogra`da dönen Lenin, 20 Ekim`de Rusya genel Sovyetler Kongresi`nin çağrılmasına karar vermişti. Fakat devrim deşifre olduğundan 23 Ekim`i 24`üne bağlayan gece Geçici Hükümet başkanı Kerenski, Askeri Devrim Komitesi`nin üyelerinin tutuklanmasını talep etti. Fakat Lenin`in emriyle Askeri Devrim Komitesi daha önce davranarak Kışlık Sarayını işgal etti. Yeni hükümet üyelerinin “komiser” adlandırılması, hükümete “Halk Komiserleri Sovyeti (Konseyi)” adının verilmesi kararlaştırıldı, Lenin ise Halk Komiserleri Sovyeti başkanı seçildi. Böylece 24 Ekim`i 25`ine bağlayan gece Rusya`da yeni bir dönem başlandı. Tüm iktidar Bolşeviklerin eline geçti (Sadıkov, 2010: 102-116).

Genelde Azerbaycan`da bağımsızlık hareketinin öncüsü olarak bilinen Müsavat Partisi, Rusya`da Ekim Devrimini olumlu ve rağbet besleyerek karşılamış ve bu devrimin ilk aşamasında Bolşeviklerle aynı safta yer almıştı. Müsavatçılar “tek ve bölünmez Rusya” ülküsünü savunan Eser ve Menşeviklerin yönetimi ele almasını Rusya`daki milli azınlıklar açısından olumlu kabul etmiyor ve dolayısıyla milletlerin kendi kaderini belirleme konusuna ılımlı yaklaşan Bolşeviklere umutla bakıyorlardı. Şöyle ki, ilk başlarda (1917-1918) Bolşevikler gerçekten ulusların kendi kaderlerini belirleme haklarının tanındığını belirtse de, daha sonraki dönemde, 1920`li yılların başında bu ulusların sadece sosyalizm rejimini seçtikleri halde kendi kaderlerini belirleme haklarının olduğunu ileri sürdüler (Gafarov, 2008: 140).

11 Ekim 1917`de Zakafkasya Komitesi`nin girişimleri ile Güney Kafkasya`da faaliyet gösteren partilerin katılımıyla düzenlenen konferansta Menşevikler, Müsavatçılar, Taşnaklar ve Eserlerden oluşan grub Bolşeviklerin egemenliğini kabul etmediklerini belirtti ve bölgenin yönetilmesi için Zakafkasya Komiserliği oluşturuldu. 15 Kasım 1917 tarihinde oluşturulan Komiserlik Gürcü Menşeviki E.P. Gegeçkori`nin başkanlığında tesis edildi ve bu Komiserlik Petersburg`daki Bolşevik Hükümeti`ni tanımadığını beyan etti. Fakat Bolşevik Hükümeti ile ilişkilerini koparmayan Komiserlik Rusya İmparatorluğu`nun bir birimi olduğunu kabul etti (Gafarov, 2008: 141).

1.2. 1918-1920 yılları Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi

1.2.1. Zakafkasya Seyminin faaliyeti

Şubat devriminin zaferinden sonra Müsavat Partisi gizli faaliyetinden vaz geçerek açık şekilde faaliyete başladı. 22 Ekim 1917'de Bakü Sovyeti'ne seçimlerde Bakü'de Müsavat tüm oyların %40'ını topladı ve zafer kazandı. Rusya Duması Bolşevikler tarafından feshedilenden sonra onun Güney Kafkasya'dan olan üyeleri Zakafkasya Komiserliği'nin yerine Zakafkasya Seymini oluşturmak kararına geldiler. 23 Şubat 1918'de Tiflis'te Zakafkasya Seymi tesis olundu ve bu kurum Güney Kafkasya'nın yüksek yönetim organı olarak kabul edildi. Seym üyelerinin büyük çoğunluğunu Gürcü Menşevikleri ve Müslüman Müsavat oluşturmakta ve onlardan sonra Ermeni Daşnaksütyun üyeleri gelmekteydi. Gürcü lider Gegeçkori, Seym'den aldığı yetki ile Kafkasya Hükümeti'ni oluşturdu ve alınan kararla Seym üyesi milletvekillerinin sayısı 3 kat artırıldı. Böylece Seym'de 33 Menşevik, 30 Müsavat ve tarafsız demokratik grup, 27 Taşnak, 7 Müslüman Sosyalist Grup, 5 Eser, 4 Hümmetçi ve 3 İttihatçı milletvekili oldu. Seymi oluşturan her üç millet fiili olarak bağımsız faaliyet göstermekte ve kendi aralarında anlaşmakta zorluk çekmekteydiler. Onlardan her biri kendi çıkarları doğrultusunda ulusal örgütler kurmuş ve kendi ülkelerini hayata geçirmek yolunda adımlar atıyorlardı. Bu nedenle Seymi oluşturan bu 3 milletin ulusal çıkarları zamanla çatışmaya başladı. Seym, faaliyetine Türkiye (o zaman Osmanlı) ile barış görüşmeleri ile başladı. 3 Mart 1918'de Sovyet Rusyası Almanya ile Brest-Litovsk barış anlaşmasını imzalayarak Rusya'yı I. Dünya Savaşı içerisinden çıkardı. Bu anlaşmaya göre 1877-1878'li yıllarda Rus-Türk savaşına kadarki sınır hattı yeniden tesis edilmeli, Kars, Erdahan ve Batum vilayetleri Türkiye'ye verilmeli, Rus askerleri Osmanlı içerisinde ve özellikle sınırlarında yaşayan Ermeni silahlı birleşmelerini silahsızlaştırmalı idi (Nuriyeva, 2015: 243-244). Brest-Litovsk görüşmelerinin ikinci aşamasında Sovyet Hükümeti Türk-Ermeni meselesini de gündeme getirmiş, Lenin ve Stalin tarafından ortaya atılan 11 Ocak 1918'de 13 numaralı kararla ulusların kendi kaderini tayin meselesine uygun olarak Ermenilerin kendi devletlerini oluşturma haklarının olduğu belirtilmiştir. Ayrıca tüm Ermenilerin Osmanlı'da kendi yaşadıkları topraklara geri dönme hakları tanınmalıydı. Böylece Bolşevikler Anadolu topraklarında bir Ermenistan kurulmasını desteklemekteydiler (Hovannisian, 1967, s. 100). Fakat Almanya'nın Martın 2'si Petrograd'ı

bombalamaya başlaması ve Rusya'yı mecbur bırakması üzerine Bolşevik Rusyası Brest-Litovsk anlaşmasını kabul etti ve Doğu Anadolu bölgesini Osmanlı'ya bırakmaya razı oldu. Osmanlı Devleti ise bundan bir hafta sonra Kafkasya Hükümetine telegraf yollayarak bölgeyi boşaltmasını talep etmiştir (Kılıç, 1998: 344).

1918, 14 Mart tarihinde faaliyete başlayan ve bir ay devam eden Trabzon konferansında Güney Kafkasya temsilcileri, yani Zakafkasya Seymi üyeleri Brest-Litovsk anlaşmasının Kafkasya ile ilgili maddelerine karşı çıktılar. Bununla birlikte, Seym'in Müslüman üyeleri Osmanlı Devleti ile dinsel, dilsel ve kültürel yakınlıkları nedeniyle tüm talepleri kabul etmeyi destekliyorlardı. Osmanlı, Seym'den gelen itirazlara karşı çıkarak Güney Kafkasya hükümetinin bağımsızlığını ilan edeceği ve Rusya'dan ayrılacağı takdirde belirtilen bölgeleri işgal etmeyeceğini bildirdi. Seym bu talebi kabul etmedi ve Azerbaycanlı üyelerin karşı çıkmasına rağmen Ermeni ve Gürcülerin ısrarı ile 13 Nisan 1918'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (Gafarov, 2008: 142).

Osmanlı'nın Zakafkasya Hükümeti'ne kendi bağımsızlığını ilan etme teklifi daha 1918'in ilk başlarından itibaren gündemdeydi. Osmanlı bölgede oluşturulacak yeni devleti Rusya ile arasında bir koruyucu duvar olarak görmekteydi. Ayrıca böyle bir devletin oluşturulmasıyla Osmanlı, kendi topraklarında ayrıca Ermeni devleti oluşturulması iddialarının da karşısını almış olabilirdi. Bu nedenle Enver Paşa oluşturulacak devletin hangi bir şekilde olmasına bağımlı olmadan Osmanlı tarafından hemen tanınacağını belirtiyordu (Reynolds, 2011: 195).

Fakat Müslümanlar ve diğerleri arasındaki fikir ayrılıkları bölgede iç çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur. 31 Mart 1918 tarihinde Bakü'de Müslümanlara karşı yaşanan katliamdan sonra Kafkasya hükümetinin birliği daha da zayıflamıştır. Savaşı kaybeden Zakafkasya Seymi, 22 Nisan 1918'de Osmanlı talebi üzerine kendi bağımsızlığını ilan etmiş, fakat fazla yaşayamamış ve 26 Mayıs 1918 tarihinde kendini fesh etmiştir. Aynı gün, yani 26 Mayıs'ta Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs'ta ise Azerbaycan kendi bağımsızlıklarını ilan etmişler (Bayraktar, 1994: 56-69).

1.2.2. 1918 Mart Soykırımı ve Bakü Komünü

Müsavat Partisi ilk başlarda Rusya'da Ekim Devrimi'ni desteklese de daha sonra Mart 1918'de Bakü Sovyeti'nin "savaş komunizmi" ve Müslümanlara karşı tavırları nedeniyle onlara karşı çıkmaya başladılar. Anti-Bolşevik Rus askerleri ve bir çok Müslüman grupları tarafından yardım alan Müsavat üyeleri Bakü'de kontrolü ele almaya çalıştılar (Swietochowski, 1985: 107-108). Bu sırada Osmanlı Devleti resmileriyle gizli görüşmelerinde Zakafkasya Seymi'nin Azerbaycanlı üyeleri Osmanlı'yı Azerbaycan'a yardım etmeye ve Bakü'ye kadar ilerlemeye çağırıyordu. Sonuç olarak Mart ayında Bakü'de Bolşevikler ve Taşnaklar birleşerek Müsavat Partisi'ne karşı şiddetli bir katliam yaptılar. Daha iyi organize edilmiş ve silahlanmış Bolşevik ve Daşnak birlikleri Müsavat üyelerini katlederek bölgede üstünlüğü ele almayı ve Bakü Komünü tesis etmeyi planlıyorlardı. Fakat bu katliamlar sadece Müsavat üyelerine karşı olmakla kalmadı, bölgenin tüm Müslüman nüfusuna karşı yöneldi. Azerbaycanlılar tarafından "Mart olayları"¹ olarak anılan bu katliamlarda 12 bin Müslüman öldürüldü ve bölgenin Müslüman ahalisinin yarısı ülkenin diğer bölgesine göç etmeye mecbur kaldı (Reynolds, 2011: 200). Ermeni kaynaklarına göre ise iki gün içerisinde yaşanan savaşta 3 bin Azerbaycanlı katledilmişti. Sonuç olarak Azerbaycanlıların büyük kısmı şehri terketmiş ve bölgede Ermeni-Bolşevik üstünlüğü sağlanmıştı. Bununla birlikte Bakü'den dışarıda Bolşeviklerin herhangi bir üstünlüğü yoktu (Kazemzadeh, 1951: 70).

İlginç nokta, bu dönemde Ermeni ve Gürcülerin de ayrılıkta Osmanlı'ya yanaşması ve kendi tekliflerini ileri sürmesiydi. Tiflis'in yöneticisi, Taşnak Aleksandr Khatisian, Osmanlı delegelerinin lideri Rauf bey'e (orbay) 400 000 Ermeni göçmeninin Anadolu'ya geri dönmeye izin verilmesi karşılığında Kars, Erdahan ve Batum'un Osmanlı İmparatorluğu'na birleştirilmeye onay vereceklerini belirtmişti. Zakafkasya Seymi Dışişler bakanı ve Gürcü sosyalisti Akaki Chkhenkeli de Rauf beyi Ermenilerin "zararlı unsur" olduğuna inandırmaya çalışıyor, sadece Zakafkasya içerisinde anarşinin karşısının alınması amacıyla Osmanlı içerisinde özerk Ermenistan kurulması planını teşvik ediyordu. Fakat Rauf bey bu tekliflerin hepsini ayrıca dinsele de hiç birisini kabul etmedi (Reynolds, 2011: 200).

¹ Mart Soykırımı

Çarlık Rusya'nın dağılması ve Bolşeviklerin iktidarı ele alması ile Mart 1918'de Bakü'te kanlı ayaklanma gerçekleşmiş, bunun ardından 25 Nisan 1918'de Bolşevikler kentin kontrolünü ele geçirerek 4 aylık süre herhangi bir karşılık alınmadan Sovyet Rusya'sına 1.3 milyon ton petrol ihraç etmişlerdir. Bolşevikler tüm ülkeyi ele alabilmek için Gence'ye doğru ilerleseler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun müdahalesi ve yardımı ile mağlup edilmişlerdi (Talibov, 2005: 12).

Sovyet tipli bir yönetime sahip olan Bakü Komünü, Mart 2018'de yaşanan kanlı olaylardan sonra, 25 Nisan 1918 tarihinde yönetimi ele alarak 3 ay sürecinde Bakü'yü yönetmiştir. Bakü Komünü, halk komiserleri sovyeti tarafından yönetiliyordu. Halk komiserleri sovyetinin başkanı ise Ermeni kökenli Stepan Şaumyan idi. 26 komiserden Bölge Komiseri Meşedi A. Azizbeyov ve Tarım komiseri M.G. Vezirov dışında diğer hiç birisi Azerbaycanlı değildi. Bolşevikler Bakü'de çok az desteğe sahip olsalar da, yönetimde önemli yere sahip olmakta, aynı zamanda Komün üyeleri arasında Eserler, Menşevikler ve Taşnaklar da bulunmaktaydılar. Fakat Bakü nüfusunun büyük kısmını oluşturan Müslümanlar bu kurumlarda temsil olunmamaktaydılar. Bu dönemde Bakü'de bir çok radikal değişiklikler ve reformlar hayata geçirilmişti ki, bunlardan en önemlisi de Bakü petrolünün millileştirilmesi idi. Komünün askeri gücü olan Kızıl Ordu Bakü'den Gence'ye doğru ilerleyerek bölgeyi tutmak istiyordu. Saldırıları sırasında ordunun büyük kısmını, neredeyse %70 civarını oluşturan Ermeni askerleri bölgenin Müslüman ahalisine karşı çok sert ve şiddet dolu bir tavır yapmış ve bölge halkını yağmalamışlardı. Fakat bu sırada 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden ve Azerbaycan'ın Bakü dışında geri kalan kısmını yöneten Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Osmanlı Ordusu'nun yardımı ile kurulan Kafkas İslam Ordusu aracılığıyla Kızıl Ordu'nu Göyçay civarında mağlup etti. Bundan sonra Komünün müdafaası zayıfladı. Komünün Bolşevik ve Müslüman olmayan üyeleri, yani büyük çoğunluğu oluşturan Taşnaklar, Sağ Eserler ve Menşevikler yardım için Bakü'ye İran'ın Enzeli limanında beklemekte olan Büyük-general Lionel Dunsterville komutasındaki İngiliz Ordusu'nu davet etmek amacıyla geçirilen 25 Temmuz 1918 tarihli oylamayı kazanarak İngilizleri Bakü'ye davet ettiler. Bakü Halk Komiserleri Sovyeti bu kararı protesto etti. Fakat 26 Temmuz 1918'de, yani kurulmasının 97. gününde İngilizler Bakü'ye girerek Komünü feshetti (Swietochowski ve Collins,

1999: 81-83). İngilizlerin Bakü'e girmesine en çok karşı çıkan Stalin ve Lenin idi. Onlar Şaumyan'a yazdıkları mektuplarda buna sert karşı çıkmışlarsa da faydasız olmuş ve İngilizler Bakü'ye davet edilmişlerdi. Fakat Azerbaycanlılar açısından bu sırada tesis olunan Merkezi Hazar Diktatörlüğü'nün Bakü Komünü'nden herhangi bir farkı veya üstünlüğü yoktu, o da Bolşevik-Ermeni birliği örneğinde yabancı bir işgaldi. Tüm bunlara rağmen Bakü İngilizlerin işgali altında fazla kalmamış ve 15 Eylül 1918'de Osmanlı Ordusu'nun yardımı ile Bakü geri alınmış ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başkenti ilan edilmişti. 20 Eylül 1918'de 26 Bakü komiseri İngiliz komutanlığı tarafından tutulmuş ve Krasnovodsk kıyılarında güllenmiştir (Swietochowski ve Collins, 1999: 84).

1.2.3. 28 Mayıs 1918 - bağımsızlığın ilanı

22 Nisan 1918'de Osmanlı Devleti'nin ısrarları üzerine kendi bağımsızlığını ilan eden Zakafkasya Seymi demokratik federatif bir cumhuriyete dönüşse de, dış politika açısından başarısız bir kurum olarak kaldı ve herhangi önemli bir adım atamadı. Bölgedeki bühranın karşısını almak için kurum içi birlik var olmamakta, "birliği" oluşturan 3 milletin üyeleri arasında karşıdurmaların arası kesilmemekte idi. Bakü, Yelizavetpol (Gence) ve Erivan guberniyalarında Müslüman ahaliye karşı sert şiddet uygulanmakta ve tüm bölgelerde anarşi sürüp gitmekteydi. Bu nedenle 26 Mayıs 1918 tarihinde Seym Tiflis'te sonuncu görüşmesine toplandığını ilan etti. Bundan sonra, 27 Mayıs 1918'de Seym'in Azerbaycanlı üyeleri Azerbaycan Milli Şurası (Ulusal Konseyi) tesis ettiler ve bu Konsey 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te yaptığı ilk toplantısında Azerbaycan'ın bağımsız bir cumhuriyet ilan edilmesinin önemli olduğunu belirtti. Toplantıda Azerbaycan'ın istiklaliyeti hakkında beyanname kabul edildi ve bu belge 6 maddeden oluşmaktadır (Hasanov, 2005: 50).

"İstiklal Beyannamesi" bütün Müslüman-Türk dünyasında, genel olarak bütün Doğu ülkeleri arasında ilk defa Azerbaycan'da en demokratik cumhuriyet yönetim kuruluşu olan parlamentolu cumhuriyetin kurulduğunun habercisi olmaktadır. Bu belgeye göre:

1. Azerbaycan halkı kendi ulusal yönetimine sahip olmakta, bu yönetim Güney-Doğu Zakafkasya bölgesini kapsamakta ve tam hukuklu, bağımsız bir devlet olmaktadır.

2. Bağımsız Azerbaycan devletinin yönetim şekli Halk Cumhuriyeti`dir.
3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletlerle, özellikle komşu milletler ve devletlerle barışçıl ilişkiler kurmak niyetindedir.
4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, milliyetine, dinine, sınıfına, ırkına bakmaksızın kendi sınırları içerisinde yaşayan bütün vatandaşlara siyasi haklar ve vatandaşlık hukuku sağlamaktadır.
5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kendi topraklarında yaşayan bütün milletlerin özgür şekilde gelişimi için geniş olanaklar sunmaktadır.
6. Müessisler Meclisi (Parlamento) toplanana kadar Azerbaycan`ı halkın seçtiği Milli Şura (Ulusal Konsey) ve Milli Şura karşısında sorumluluk taşıyan Geçici Hükümet yönetmektedir (“İstiklal Beyannamesi”, 1918).

Milli Şura`nın başkanı olarak Mehmet Emin Resulzade atandı, Hasan bey Ağayev onun yardımcısı, Mustafa Mahmudov ise genel sekreter olarak belirlendi. Aynı gün, yani 28 Mayıs`ta 9 bakanlıktan oluşan kabineye Feth Ali Han Hoyski başkan seçilir. Bu günlerde Azerbaycan`ın 2 milyon 750 bin civarı nüfusu vardı. Bunun da 1.9 milyonu Müslüman olup yüz ölçümü 97,3 bin km² olarak belirlenmişti. Fakat bu rakamın 15,6 bin km²`si Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile tartışmalı bölgelerden oluşmakta, bu iki devlet Azerbaycan`a ait topraklara iddia etmekteydi (Yagublu, 2015: 26-27).

30 Mayıs 1918`de Bakanlar Kabinesi`nin başkanı Hoyski, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin kurulması ile ilgili haberi radyotelegrafla diğer ülkelerin dışişler bakanlıklarına göndermiştir (Hasanov, 2005: 50).

1.2.4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin kuruluşu ve faaliyeti

Yenice kurulmuş bir devlet olan AHC`nin uluslararası ilişkiler sistemine girme süreci kolay değildi ve çeşitli zorluklar içeriyordu. Hatta bunu göz önünde bulunduran Azerbaycan Dışişleri bakanı M.H. Hacinski, Türkiye (Osmanlı) Dışişler Bakanlığına müracaat yaparak Avrupa ülkelerinde, aynı zamanda Moskova`da faaliyette bulunan Türk büyükelçilikleri aracılığıyla Azerbaycan`la Avrupa ülkeleri arasında aracı olmasını istemişti. Türk büyükelçilikleri o zaman Azerbaycan`ın bağımsızlığını dünya devletlerine duyurmak konusunda yardımcı olmuşlardı (Hasanov, 2005: 50).

Bu sırada Azerbaycan`ın iddia ettiği topraklara Ermenistan ve Gürcistan`ın da bazı iddiaları vardı. Özellikle Batum`da Azerbaycan ve Ermenistan`ın temsilcileriyle görüşlerde bu konu tartışılmıştı. Bu tartışmalar sonucu Azerbaycan`ın Aleksandropol guberniyası sınırlarında bulunan topraklarda Ermeni kantonu oluşturulmasına onay verildi. Ayrıca Erivan şehrinin Ermenilere verilmesi karşılığında Azerbaycan`ın Yelizavetpol guberniyası sınırları içerisinde bulunan Karabağ topraklarına Ermenilerin iddialarından vaz geçmesi talep edildi. Böylece 4 Haziran 1918`de Osmanlı Devleti ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında “Barış ve dostluk” hakkında anlaşma imzalandı. Bu anlaşma, Azerbaycan`ın imzaladığı ilk uluslararası anlaşması olarak tarihe geçmiştir (Hasanov, 2005: 51).

AHC ilk önce İran tarafından şüphe ile karşılandı. Onlar Azerbaycan`ın Tahran karşısında irradantizminden² korkuyorlardı. Tahran`ın korkuları ve endişeleri Osmanlı Ordusu Haziran 1918`de Tebriz`i işgal edince daha da artmaya başladı. Osmanlı Devleti Azerbaycan`a askeri yardım ederek barış ve istikrar vad etmişti. Böylece Osmanlı Dağlık Karabağ`da Ermeni isyanlarının yatırılmasında, Bakü`nün yabancı işgalcılardan geri alınmasında Bakü`ye önemli yardımlar yapmıştı (Swietochowski, 1985: 130).

1918, Mayıs ayının sonlarında Nuru Paşa komutasında “Kafkas İslam Ordusu” adlanan Osmanlı-Azerbaycanlı ortak askeri kuvvetleri Gence`ye geldi. 18 bin kişilik bu ordunun 1/3`ü Osmanlı`nın 5. Piyade Bölümü, geri kalan kısmı ise Azerbaycanlı Ali ağa Şihlinski`nin Müslüman Ulusal Birliği ve diğer askeri gruplardan oluşmaktaydı. Osmanlı Almanya`nın bu orduya karşı çıkacağından endişe etmekteydi, şöyle ki, böyle bir ordunun tesis edilmesi Brest-Litovsk Antlaşması müddaaalarına uygun değildi (Swietochowski, 1985: 130).

Osmanlı Ordusu komutanı Nuru Paşa Azerbaycan`ın içişlerine müdahale etmekteydi. Şöyle ki, o Azerbaycan Bakanlar Kabinesi`nin sosyalist üyelerini görevden almayı emretmiş, ayrıca milletçi olan fakat Osmanlı-yönümlü olmayan bakanları da kovmakla hedeflemişti. O, Tebriz`e girerek İran terkinde bulunan Güney Azerbaycan`ın bağımsızlığı uğruna çaba harcayan radikal lider, Demokrat Parti lideri Şeyh Muhammad Hiyabani`yi Kars`a sürgün etmişti. O İran Azerbaycanı`nda sadece

² Kendine ait toprakları geri isteme

Osmanlı yönümlü İslam Birliği'nin tek politik parti olarak kalmasına izin vermişti (Pipes, 1964: 205).

Nuru Paşa komutanlığındaki ordu Haziran 1918'de Bakü'ye doğru ilerlemeye başladı ve 16 Eylül'de kenti yabancılardan geri aldı. Bu sırada şehirde İngiliz askerleri bulunmaktaydı. Onlar artık 15 Eylül'de Bakü'yü terketmişlerdi. 24 saatlik süreçte Azerbaycanlıların hücumlarının sonucunda binlerce Ermeni katledilmişti (Kazemzadeh, 1951: 143-144).

Haziran 1918'de kabul edilen AHC'nin ilk bayrağı Osmanlı bayrağı ile aynı olup, kırmızı fonda beyaz aypara ve sekizguşeli yıldızdan oluşmaktaydı. Fakat bu bayrak Osmanlı ordusu Azerbaycan'ı terkettikten ve İngilizler yeniden bölgeye girdikten sonra, 9 Kasım 1918 tarihinde değiştirilerek, günümüzdeki mavi, kırmızı ve yeşil renkleri olan beyaz aypara ve sekizguşeli yıldızdan oluşmaktadır.

1918 yazının sonlarına doğru Nuru Paşa sadece Azerbaycan topraklarını değil, hem de İran Azerbaycanı'nı tamamen tutmuştu. Ekim'de Dağıstan toprakları da Osmanlı tarafından tutulmuştu. Böylece çok kısa bir süreliğine olsa da Büyük Azerbaycan Osmanlı yönetimi altına geçebilmişti. Fakat I. Dünya Savaşı'nı kaybederek 30 Ekim 1918'de Modros Mütarekesi'ni imzalamaya mecbur bırakılan Osmanlı Devleti tüm Kafkasya'yı terketmek zorunda kaldı (Swietochowski, 1985: 139). Modros antlaşmasının 11. maddesi Türk ordusunun 1 hafta içerisinde Bakü'yü, 1 aydan geç olmayarak ise Azerbaycan'ı terketmesini öngörüyordu. Antlaşmanın 15. maddesine göre ise Türklerin yönetimi altında bulunan Zakafkasya demir yolu müttefiklerin kontrolüne bırakılıyordu. Bu anlaşmaya göre müttefikler daha sonra Batum'u tutmalıydı (Hasanov, 2005: 54).

Osmanlılar Azerbaycan'ı terk ettikten hemen sonra İngilizler yeniden Azerbaycan'a girdiler. Azerbaycan'ın stratejik konumu, özellikle Bakü'nün petrol açısından zenginliği İngilizlerin dikkatini en çok çeken unsur idi. İngiliz General Thomson komutanlığındaki müttefik orduları Bakü'ye girdikten sonra, "Britanya Petrol Yönetimi" adlı bir kurum tesis olunmuş ve bu kurum Azerbaycan'dan o dönemdeki fiyatlarla 114 milyon ruble değerinde Bakü petrolünü Avrupa'ya ihraç ederek Azerbaycan ekonomisine önemli zarar yaşatmıştır. 1919'da müttefik orduları Bakü'den gittikten sonra Azerbaycan hükümeti bu büyük zararı telafi etmek ve petrol

endüstrisini canlandırabilmek için önemli çalışmalar yapmalı olmuştur. AHC hükümeti petrol sektöründe bağımsız bir politika izlemeye çalışmış ve özellikle Batılı şirketlerle işbirliği yapmıştır. Fakat Azerbaycan'ın bu alandaki girişimlerden önemli gelirler elde ettiği söylenemez (Talibov, 2005: 13).

17 Kasım 1918'de İngilizler Bakü'ye girdikten sonra Başbakan Hoyski'nin Müsavat hükümeti yönetimini kısıtlamaya başladılar. Bununla birlikte general Thomson müttefiklerin eski guberniya sınırlarını koruma politikasına uygun olarak Karabağ ve Zengezur bölgelerinde Azerbaycan'ın iktidarını tanıdılar ve bu bölgelere Ermeni karşıtlığı ile bilinen Hosrov bey Sultanov'u yönetici olarak atadılar. Thomson bunu geçici karar olarak açıkladı ve tüm toprak sorunlarının karşındaki Paris Barış Konferansı'nda çözüleceğini bildirdi (De Waal, 2003: 128).

Kısa bir varlık sürecinde AHC canlı politik tartışmalara sahne olarak yoğun bir yasama girişimlerinde bulundu ve sonuç olarak 7 Aralık 1918'de Parlamento'yu tesis edebildi. Parlamento (Meclis) temel olarak Müsavat tarafından yönetilmekte olan Milli Şura'nın genişletilmiş versiyonu idi. Burada Hümme, Müslüman Sosyalist Bloğu, Ahrar (liberal), İttihat (İslamcı) ve hatta Ermeni temsilcileri de bulunmaktaydı. Müsavat 120 yerden 38'ne sahip idi. Hümme grubu ise bir kaç Bolşevik üyeyi içermekteydi. Daha sonra Bolşevikler tarafından işgal olunduğu arifede bu grubun üyeleri Hümme ve Müsavat'tan yeni katılımcılarla birleşerek "tüm güç Sovyetlere" sloganını destekleyeceklerdi (Swietochowski, 1985: 128).

Azerbaycan hükümeti var olduğu 23 aylık küçük bir süreçte tipik bir post-kolonyal devlet gibi görünümüne sahip olup, temel olarak Azerbaycanlı kadroların yetiştirilmesi için önemli bir çaba harcamıştır. Rus sivil çalışanlara birçok resmi görüşme ve yazışmaları Rusça gerçekleştirmek izni verilmişti, fakat onlar 2 yıl içerisinde Azerbaycancayı öğrenmeliydiler. Tüm okullarda Azerbaycan dilinde eğitim kararı verilmiştir. Birçok Azerbaycanlı eğitim için Türkiye ve Avrupa'nın farklı ülkelerine gönderilmiş, aynı zamanda Türkiye'den önemli sayıda öğretmen Azerbaycan'a getirilmiştir. İlk üniversite olan ve Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren Bakü Üniversitesi³ 1 Eylül 1919'da açılmıştır. Latin alfabesine geçit hakkında

³ Günümüzde Bakü Devlet Üniversitesi

düşünülmekteydi. Fakat yerel kadroların yetersizliği nedeniyle Rusça hala devlet organlarında kullanılan temel dil olarak kalmaktaydı (Swietochowski, 1985: 148).

1.2.5. Paris Barış Konferansında Azerbaycan bağımsızlığının tanıtılması

Osmanlı Ordusu bölgeyi terkettikten sonra Azerbaycan'ın kendi bağımsızlığını dünya birliğine tanıtması konusu ciddi zarar gördü. Fakat tüm sorunlara rağmen Azerbaycan hükümeti bu idealinden vaz geçmedi. Öncelikle 10 Kasım 1918'de Başbakan Hoyski ve Dışişleri bakanı Adil han Ziyadhanov ABD'nin Cumhurbaşkanı Woodro Wilson'a müracaat yaparak AHC'nin bağımsızlığının dünya devletleri tarafından tanınmasına yardım etmesini rica ettiler. Şöyle ki, Wilson bu dönemde uluslararası ilişkilerin ve uluslararası sistemin yeniden kurulmasının temel aktörlerinden birisi olarak algılanıyordu. Bundan sonra General Thomson'a mektup yollayan Bakanlar Kabini başkanı İngilizlerin Azerbaycan'ın içişlerine karışmadığı sürece istiklaliyet ve memlekete zararlı olmadıklarını düşündüğünü belirtti. Bunun karşılığında ise Thomson, Azerbaycan hükümeti ile işbirliğine hazır olduğunu belirtti. 26 Aralık 1918 tarihinde yeni hükümet oluşturuldu ve Thomson bu hükümeti tanıdığını bildirdi. Thomson'la görüşmeler zamanı Azerbaycan'ın yeni hükümeti başkanı Hoyski, Paris Barış Konferansı'na katılabileceklerine dair vaad aldı. Britanya hükümeti Azerbaycan'ın sınır sorunlarının hepsinin bu konferansta çözüme kavuşturulacağına inandığını belirtmişti. Aynı tarihte tesis olunan yeni hükümet parlamento ile birlikte Paris Barış Konferansı'na katılacak Azerbaycanlı temsilciler grubunu seçti. Bu grubun başkanı olarak E.M. Topçubaşov, onun yardımcısı olarak ise hükümet üyesi M.H. Hacınski atandı. Paris'e gitmek için 3 ay İstanbul'da vize beklemeye mecbur kalan temsilciler sonunda Fransa'ya gelebildiler. Fakat Ermenilerin ciddi çabaları sonucu Topçubaşov'un Paris'e gitmesi imkansız oldu ve grubun başkanı olarak Hacınski atandı. Büyük zorluklara rağmen Azerbaycan hükümeti konferansa katılabildi ve olumlu sonuca vardı. Şöyle ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığı meselesi ilk defa 2 Mayıs 1919'da ABD Cumhurbaşkanı Wilson'un teşebbüsü ile, ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya hükümet başkanlarının temsil olduğu Dörtler Konseyi'nde görüşüldü. Wilson, Azerbaycanlı temsilcilerin konferansa katılmasına olumlu yanıt verdi ve Topçubaşov'u temsilci grubun başkanı olarak kabul etmeyin taraftarı olduğunu açıkladı. 23 Mayıs'ta Azerbaycanlı temsilciler İngiliz temsilci grubunun üyesi Luiz Mallet ile, 28 Mayıs'ta ise

Topçubaşov, ABD temsilciler grubunun üyesi G. Morgentau ile görüştü ve bu görüşte Azerbaycan'a mali yardım meselesi müzakere olundu. Azerbaycanlı temsilciler Wilson'a 6 talepten oluşan bir belge ileri sürerek ABD cumhurbaşkanının bu meselelerle ilgili yardımcı olmasını rica ediyorlardı. Şöyle ki, belgede Azerbyacan'ın bağımsızlığının tanınması, Azerbaycanlıların konferansa bırakılması, Azerbaycan'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilmesi, Wilson prensiplerinin Azerbaycan'a ait edilmesi, ABD'nin Azerbaycan'a askeri yardım etmesi ve ABD ve Azerbaycan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmaması talepleri yer almaktaydı. Fakat bu talepler kabul edilmedi (Hasanov, 2005: 56-58).

I. Dünya Savaşı yıllarında İngilizler Almanları mağlup etmeye odaklanmışsa da, savaştan sonra Bolşeviklerin devrilmesi temel hedef haline gelmiş ve bu nedenle Britanya hükümeti 1920 yılının başlarında mağlup edilene kadar Çar Rusya yönetimini geri getirmeye çalışan Denikin'e destek vermiştir. Fakat Denikin'in ordusu Bolşevikler tarafından mağlup edildikten sonra Zakafkasya toprakları Britanya tarafından yönetilen bölgelerle Bolşevik Rusya arasında bir bariyer olarak görülmeye başlamıştır. Bu nedenle bölge cumhuriyetlerinin bağımsızlığının dünya devletleri tarafından tanınma kararı alınmıştır. Fakat Churcill daha sonra bu adımın realiteyi yansıtmadığını ve er-geç bu toprakların Bolşevik Rusya tarafından tutulacağını bildiğini söylemiştir (Ullman, 1968: 68, 77-78). Böylelikle AHC'nin bağımsızlığı 1920, 11 Ocak tarihinde İngiliz Lord Curzon'un teklifi ile dünyanın önemli güçleri tarafından Paris Barış Konferansında de-facto tanınmıştır. Bu tanınmanın temel nedenlerinden birincisi Azerbaycan'ın petrol zengini olması ve enerji kaynaklarının İngilizlerin özel planlarına dahil olması idi. AHC'nin bağımsızlığı de-facto tanındıktan sonra Azerbaycan'da kurulan 16 diplomatik temsilcilikten biri de İngiltere büyükelçiliği olmuştur (Hasanov, 2000: 55-57).

İKİNCİ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİ AZERBAJYAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

2.1. Azerbaycan`da Sovyet Yönetiminin Kurulması

2.1.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`nin yıkılması ve Azerbaycanın SSC`nin kurulması

Azerbaycan`ın bolşevikleştirilmesinin hızlandırılması amacıyla Rusya Bolşeviklerinin etkisiyle HümmeT partisi Temmuz 1919`da iki yere bölündü. Bir kısım Sosyal Demokrat İşçi Partisi-HümmeT oldu ve Moskova`dan bağımsız politikasına devam etti, diğEr kısım ise Azerbaycan Komünist Partisi-HümmeT oldu ve Rusya bolşeviklerinin etkisi altına girdi. Şubat 1920`de Moskova`nın etkisiyle HümmeT ismi AKP(b)`nin isminden çıkarıldı. AKP(b) Müsavat`ın faaliyetini, özellikle onun Birleşik Krallık`la olan ilişkilerini gözden düşürmeye çalışıyor, ayrıca, Türkiye gibi Azerbaycan`ın da İngiliz emperyalizminden eziyet çektiğini, Azerbaycan`ın Sovyetleştirilmesinin işçi ve köylülerin temel kurtuluş yolu olduğunu ve ülkeye gerçek bağımsızlığını getireceğini iddia ediyordu (Swietochowski, 1985: 171-172).

İngiliz ordusu ülkeyi terketdikden sonra Azerbaycan 1920`de uluslararası tanınma ile ödüllendirildi. Buna rağmen Bolşeviklerin ülkedeki faaliyeti genişlemekte, Müsavat dahilinde Bolşevik yönümlülerin sayısı artmakta idi. Hatta Rusya`nın Azerbaycan`ı işgal edebileceğini göz önünde bulunduran Resulzade, Müsavat dahili tartışmalarda Bolşevik yönümlü kişilerin yanında yer alıyor, örneğin İçişler bakanı Mammad Hasan Hacınski`nin Rusya`nın Azerbaycan`ın bağımsızlığını tanınması karşılığında ona petrol sektöründe vd. büyük imtiyazların verilmesini savunuyordu.

Sosyalist sistemi benimseme çabaları sürse de AKP(b) üyeleri bile Azerbaycan`ın bağımsızlığını korumak istiyorlar, bununla birlikte Sovyet ordusunun yardımına ihtiyaç duyduklarını da biliyorlardı. 1919 yazında Etnik Meseleler üzere Halk Komiseri olarak atanan Nariman Narimanov, Moskova`nın Azerbaycan bağımsızlığını tanınması için baya çaba harcamıştı. Fakat bu istek gerçekleşmedi ve Sovyet ordusu Azerbaycan`ı işgal etti (Swietochowski, 1978: 130).

Türkiye lideri Mustafa Kemal, İngilizlerin Azerbaycan'ı terketmesinden büyük oranda memnun olsa da, Rusların bölgeyi yeniden ele geçirmesini de istemiyor ve 28 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektupta Azerbaycan'ı işgal etmemeyi rica ediyordu. Fakat bu mektup Lenin'e çok geç, Haziran ayında ulaşmıştı. Moskova'daki Azerbaycanlı delegelerin petrol imtiyazları ile ilgili müzakereleri devam ederken, 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Bakü'ye girdi. Aynı gün AKP(b) parlamentoya müracaat yaparak tüm gücün kendisine devredilmesini talep etti ve "hain, kriminal ve devrim-karşıtı" Müsavat parti hükümetini devirdiğini açıkladı. Parlamento bu talebi kabul etmek zorunda kaldı ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı fiili olarak sona erdi (Swietochowski, 1985: 181-182).

Azerbaycan yönetimi aşağıdaki şartlarla iktidarı bırakmayı kabul etmişti:

1. Rus ordusu Bakü'ye girmeden direk demir yolu ile Anadolu'ya yardıma gitmeliydi.

2. Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü korunmalı idi.

3. Azerbaycan ordusu kalmalıydı.

4. Azerbaycan siyasi partilerinin bağımsız faaliyeti sağlanmalı idi.

5. Eski devlet yöneticileri, hükümet üyeleri ve milletvekilleri takip olunmamalı, devlet kurumlarında çalışanlar görevlerinden atılmamalı, yalnız yöneticiler değiştirilmeliydi.

6. Bağımsız şekilde toplanacak konsey Azerbaycan'ın yönetim şeklini belirlemeliydi. Fakat bu taleplerin hiç birisi yerine getirilmedi (Nuriyeva, 2015: 256).

Bakü işgal edildikten sonra Kızıl Ordu tüm ülkeyi, özellikle Gence'yi tutmak amacıyla, ilerlemeye başladı. Farklı bölgelerde Kızıl Ordu'ya karşı tepki 1924 yılına kadar devam etti. Sovyet yönetiminin ilan edilmesi etnik çatışmalara ve göçmen sorununa da sebebiyet verdi. Culfa'dan göç eden Ermeniler Zengezur'da kendilerine ikamet talebi ederken, Zengezur'dan göç eden Azerbaycanlılar da Karabağ'ın Şuşa şehrine geldiler (Altstadt, 1992: 114).

27 Nisan 1920'de Kavkraikom (Kafkas Bölge Komitesi) tarafından Azrevkom (Azerbaycan Devrim Komitesi) tesis edildi ve yerli komünist Nariman Narimanov onun başkanı olarak atandı. Yerel komünistler veya eski Hümmecciler olan Mirza Davud Hüseyinov, Ali Haydar Sultanov ve Dadaş Bünyatzade komite üyeleri olarak

atandılar. İlginç nokta, AKP ve Kavkraikom'un büyük çoğunlukla Ermeni ve Ruslar tarafından yönetilmesi idi (Pipes, 1964: 5).

28 Nisan 1920'de Bakü'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. Kırmızı Ordu 28-30 Nisan'da Lenkeran, Salyan, Şuşa, Ağdam vd. bölgeleri, Mayıs ayının başlarında Gence, Şamahı, Göyçay, Şeki, Zakatala ve Balaken'i tuttular, Mayıs ayının ortalarında ise Karabağ bölgesi tamamen kontrol altına alındı. Rusya'nın askeri deniz kuvvetleri Lenkeran ve Astaraya çıkartma yaptı. 3 Mayıs 1920'de kaza, mahal ve köy devrim komiteleri kuruldu, polis feshedildi, yerine işçi-köylü milis kurumu tesis edildi. 5 Mayıs 1920 tarihli kararlar tüm han, bey toprakları müsadere edilerek ücretsiz şekilde köylülere dağıtıldı. 7 Mayıs'ta ordu ve deniz kuvvetlerinin yeniden tesis edilmesi hakkında karar verildi. Aynı tarihli diğer bir karar Azerbaycan'daki tüm ormanlar, sular, yeraltı kaynaklar millileştirilerek devlet mülkiyetine geçirildi. 12 Mayıs tarihli kararlar zadegan, bey, han, knyaz gibi rütbelere feshedildi.

15 Mayıs tarihli kararlar Halk Eğitim Komiserliği vicdan özgürlüğü ilan ederek her türlü dini ibadeti yasakladı, din devlet ve eğitim sisteminden ayrıldı. 24 Mayıs 1920 tarihli kararlar petrol endüstrisi millileştirildi ve onu yönetmek için Lenin tarafından gönderilmiş A.P. Serebrovski atandı ve onun başkanlığı altında Azerbaycan Petrol Komitesi (daha sonra AZNEFT olacak) kurum tesis edildi. 6 Mayıs 1921'de Azerbaycan SSC 1. Sovyetler Kurultayında Azerbaycan SSC'nin ilk Anayasası kabul edildi. Azrevkom feshedildi ve yerine ülkede yasama ve yürütme kurumu olan Azerbaycan Merkezi İcraiye (Yürütme) Komitesi (Az MİK) tesis olundu. AzMİK karşısında sorumlu kurum olan Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti (başkanı N.Narimanov) yeniden kuruldu. Azerbaycan'da Sovyet yönetimi kurulduktan sonra Bolşevikler ülkedeki birçok ziyalı, din adamı, Azerbaycan ordusunun yüksek mensuplarını hapsederek Nargin adasında gülletti. 1920-1921 yıllarında AHC Bakanlar Kabini eski başkanları F.H.Hoyski ve N.Yusifbeyli, parlamento başkan yardımcısı H. Ağayev, hükümet üyeleri H.Refibeyli, İ.Ziyadhanlı vd. öldürüldüler. 28 Nisan 1920'den Ağustos 1921'e kadar Azerbaycan'da 48 bin kişi katledildi.

Resulzade kendisi ise Stalin tarafından afedilerek bırakılmış⁴, önce İstanbul, daha sonra Almanya`da sürgün hayatı yaşamıştır (Nuriyeva, 2015: 259-260).

1921 yazında Kirov (milliyetçe Ermeni) AKP(b) 1. sekreteri (başkanı) olarak atandı. Böylece Transkafkasya cumhuriyetleri içerisinde sadece Azerbaycan yerel olmayan en yüksek otoritesi olan yöneticiye sahipti (Blank, 1983: 334).

1922, Mart ayına kadar Moskova AKP(b) üzerinde büyük oranda kontrolü sağlıyor, onu Rusya Komünist Partisi (bolşevik)`nin (RKP(b)) bir yerel departmanı olarak görüyordu. Bakü`nün özerkliğinin zayıflaması onun oldukça homojen (Azerbaycanlı yöneticilerden oluşan) hükümet mekanizmasının yanlış olarak milli yönetim hissine kapılması arkaplanında gerçekleşiyordu. Nariman Narimanov gibi yerel komünistler Kavbüro`nun izniyle göreve getirilmiş, 16 Mayıs 1920`de Bakü`ye gelen Narimanov`un daveti ile de 27 Nisan 1920`de Kızıl Ordu Bakü`ye girmişti. 1925 yılının sonlarında artık AKP`nin üyelerinin yarısı Azerbaycanlı, yönetim kademesindekiler ise Rus ve Azerbaycanlılar idi (Altstadt, 1992: 110).

2.1.2. 1922-1936 yıllarında Zaqaqaziya SSC`nin içerisinde SSCB`e üyelik

Transkafkasya`da Sovyet yönetimi kurulduktan sonra Lenin bölgenin ekonomik ve siyasi olarak birleştirilmesini planlıyor ve böylesi bir karara Sovyet güvenliği açısından daha faydalı olacağını düşünüyordu. O, Moskova tarafından Kafkas bürosu başkanı olarak atanan Orconikidze`ye Transkafkasya`da bölgesel düzeyli ekonomik birlik oluşturma görevini verdi. 101 Narimanov, Azerbaycan Sovnarkomunun (Halk Komiserleri Sovyeti`nin, başka ifadeyle Bakanlar Konseyi) başkanı olarak böylesine bir entegrasyona karşı idi. Fakat bu plan Gürcü ve Ermeni yöneticiler tarafından kabul edilmişti. Fakat Orconikidze`nin takidi üzerine 1921`de Transkafkasya ticaret ve demiryollarının birleştirilmesi gerçekleştirildi. Bundan sonra 12 Mart 1922`de Orconikidze`nin liderliği ile Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (TSFSC) tesis olundu. Birliğin Yetkili Konseyi her bir üye cumhuriyetin iç ve dış politika kararlarının verilmesinde geniş bir yetki ile donatıldı (Pipes, 1964: 269). Azerbaycan`da Nahçıvan ve Karabağ bölgelerine özerklik statüsünün verilmesi Orconikidze`nin tekidi ile gündeme getirilmişti.

⁴ Bir zamanlar Resulzade de Stalin`i kurtardığı nedeniyle

Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği tesis olundu. SSCB'yi kuran 4 cumhuriyetten birisi de TSFSC idi (Kaeter, 2004: 26-27). Diğerleri ise Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya SSC'leri idi. Rusya SSC'de Başkir, Tatar, Kazah (1925'e kadar Kırgız adlandırılmış), Dağıstan, Dağlık, Kırım ve Tũrkistan otonom cumhuriyetleri birleştirilmiş, ayrıca Çuvaş, Kalmık, Mari, Komi vd. zerk bölgeler oluşturulmuştu. TSFSC ise Azerbaycan, Gũrcistan ve Ermenistan zerk cumhuriyetlerinin birleşmesinden oluşmuştu. Ukrayna, Beyaz Rusya ve Transkafkasya SSC'leri hukuki olarak bağımsız olsalar da yönetim sadece Komunist Parti (Bolşevik) kontrolũnde idi. KP(b) yeleri ise temel olarak Moskova emirlerine tabi idiler. Bu devletlerin kaderi ile ilgili ilk başlarda Lenin ve Stalin arasında fikir ayrılığı var olmuştur. Lenin bu devletlerin bağımsız şekilde SSCB yesi olması fikrini savunurken, Stalin, Ukrayna, Beyaz Rusya ve TSFSC'nin Rusya SSC terkinde özerk statũ taşımalarını öneriyordu. Stalin, bu dũřũncesini devlet mekanizmasının birliğinin sağlanması gerekçesiyle açıklıyordu. Fakat Lenin modeli kabul edilmiştir. Bununla birlikte modeller arasında ciddi bir fark yoktu. Lenin modeli parti yönetimi aracılığıyla merkezileşmeyi gerçekleştirecek bir model sunmuş, Stalin ise hiyerarşik devlet yönetim mekanizmasını teklif etmiştir (Shlapentokh vd., 1994: 10).

10 Aralık 1922 tarihinde Bakũ'de Transkafkasya Sovyetleri 1. Kongresi toplandı. Kongrede Birlik Konseyinin çeşitli alanlardaki faaliyetleri tartışıldı ve onaylandı. Kongrenin 13 Aralık tarihli toplantısında TSSCB'nin adı TSFSC olarak değiştirildi. Aynı gũn, TSFSC Anayasası onaylandı. 16 Ocak 1923'te yayınlanan TSFSC Anayasası, 6 kısım, 9 blũm ve 47 maddeden oluşmaktaydı. Anayasaya göre cumhuriyetlerin toprakları kendilerinin rızası olmadan değiştirilemezdi. Öte yandan, Azerbaycan ve Gũrcistan'daki özerk oluşumlar bu cumhuriyetler aracılığıyla TSFSC'nin bir parçası olarak belirlendi (Aliyev, 1976: 50).

1924'de kabul edilen SSCB Anayasası TSFSC birliğinin varlığını hukuki olarak resmileştirdi. Anayasa birlik cumhuriyetlerinin gnũllũ esasta birleştiğini, kendi egemenliklerini koruduklarını, tũm gũcũn ise Sovyet merkezinde birleştiğini açıklıyordu. Formalite egemenlik göstergesi olarak bayrak, kendi anayasaları ve diğer devlet sembollerinin varlığı ve SSCB'den anaysal şekilde "ayrılma hakkı"nın tanınması belirtilebilir (Global Investment and Business Center, 2011: 33).

1927, Mart ayında Rusya Anayasası temelinde hazırlanan 2. Azerbaycan SSC Anayasasını kabul edildi. Bu anayasa ile yeni yasama organı olan Azerbaycan Yüksek Konseyi'nin temeli atıldı. 1927 Azerbaycan SSC Anayasası 5 bölümden, 9 başlıktan ve 101 maddeden oluşmaktaydı (Aliyev, 1976: 82). Yeni anayasada devlet sembolleri belirtilmişti. Devlet armasının tanımı Anayasanın 99. maddesinde, ulusal bayrak ise, Anayasanın 104. maddesinde belirtilmişti (Sokolov, 2001: 548).

1920'li yılların başlangıcından itibaren Azerbaycan sanayi ve tarım sektörleri sosyalist yönümlü yeniden kurulmaya başladı. Temel üstünlük petrol ve elektrik üretimi sektörlerine verilmişti. Sanayileşme yıllarında Bakü'de petrol ve petrol ürünleri üretim fabrikaları ve rafinerileri, gemi temiri fabrikası, Gence'de pamuk üretim fabrikası, Gence, Ucar ve Yevlah'ta pamuktemizleme, Lenkeran'da ve Ordubad'da konserv, şeki'de, Hankendi'de, Zakatala'da, Salyan'da ve Füzuli'de sıcaklık ve su-elektrik istasyonları vd. tesisler inşa edilmiştir. 1937'de SSCB'de üretilen toplam petrolün %76'sı Azerbaycan'dan sağlanıyordu ve Azerbaycan bu alanda dünya ikincisi konumuna gelmişti. Bu yıllarda Bakü-Batum petrol hattı, Alat-Culfa demiryol hattı çekilmiş ve genel olarak Azerbaycan endüstriyel alanda büyük gelişim yaşamıştı (Nuriyeva, 2015: 267).

1922-1935 yılları arasında TSFSC Sovyetleri Kongresi sadece 7 kez toplanmıştır. Gerçek otorite onun küçük Merkezi İcraiyye Komitesi ve Presidiumunda idi. TSFSC'nin yönetim kurumlarında yüksek mevkiye sahip olan çok az sayıda Azerbaycanlı vardı. Narimanov 1923 yılında SSCB Merkezi İcraiyye Komitesi'ne atanana kadar TSFSC Presidiumunda hizmet etmiştir. Daha sonralar Stalin, Trotski ve Karl Radek'e yazdığı mektuplarında Narimanov, bu atamayı Orconikidze'nin kendisini Azerbaycan yönetiminden uzaklaştırmak istemesi ile ilişkilendirmiştir.1 Narimanov, 1925'de 54 yaşında Moskova'da ilginç bir şekilde öldü. Resmi açıklama olarak kalp krizi belirtilmişti. Kendisi bir devrimci kahraman olarak defnedilmiştise, daha sonra 1937'de "hain ve burjuva milliyetçisi" olarak damgalanmıştı. TSFSC 5 Aralık 1936 yılında feshedilmiştir (Altstadt, 1992: 128-129).

2.1.3. Anayasa değişiklikleri ve Azerbaycan SSC`nin SSCB`e üyeliği

1936`da Stalin`in kararıyla TSFSC fesholundu ve Azerbaycan ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak SSCB`ye dahil edildi. 1936`da kabul edilen yeni SSCB Anayasası temelinde eski federasyon üyeleri ayrıca cumhuriyetler olarak SSCB`ye dahil oldular. 1937`de Azerbaycan Anayasası da değiştirildi. Yeni anayasa 14 bölüm ve 155 maddeden oluşuyordu. Önceki anayasadan farklı olarak 1937 Anayasası bir dizi yeni bölüm içeriyordu - "Sosyal yapı", "Vatandaşların temel hakları ve görevleri", "Nahçıvan ÖSSC`nin yüksek devlet kurumları", "Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin devlet kurumları", "Mahkeme ve savcılar" (Aliyev, 1976: 113-114).

1937 Anayasası Nahçıvan ve Dağlık Karabağ`ın Azerbaycan toprakları olduğunu bir daha onaylamış bulunuyordu. Bu anayasaya göre her iki bölgenin yönetim kurumları cumhuriyet düzeyinde hiyerarşik şekilde tesis olunmalı idi. Hem Nahçıvan Sovnarkomunun (Halk Komiserleri Sovyetleri) hem de Dağlık Karabağ Milletvekilleri Sovyetlerinin kararları Azerbaycan SSC Sovnarkomu tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girebilirdi (Altstadt, 1992: 128-129).

Bu dönem hem de Stalin tarafından başlatılan "Büyük Teror" dönemi olarak anılmaktadır. Muhalefetin ortadan kaldırılmasının ilk aşaması 1920`lerin başlarında yaşanmıştı. Binlerce Müsavat parti bağımlısı ve eski yönetimle ilişkilendirilen kişi sürgün olunmuş, hapsedilmiş veya güllelenmişti. 1920`nin sonlarında ise Bolşevikler zengin köylüleri "gulag" adlandırarak, aynı zamanda eski din adamlarını da "cadidler" adlandırarak tehlikeli unsur olarak takip etmeye başlamışlardı. 1924`de Azerbaycan MİK Latin alfabesine geçme hakkında kararını açıkladı. Bu karar Bolşeviklerin 1917`den önceye ait tüm istenmeyen fikirlere kurtulma çabalarına hizmet etmeli idi. Böylesine bir karar Stalin veya onun yerel temsilcisi Orconikidze`nin onayı olmadan gerçekleştirilemezdi. Bu kararı daha sonra Merkezi Asya cumhuriyetleri de tekrarladılar. Bu karar özellikle Azerbaycan`ın Türkiye ile bağlarını koparmaya ve kültürel bağlılığını azaltmaya hesaplanmıştı. Fakat 1937`de Latin alfabesinden vazgeçildi ve yerine Kiril alfabesi kullanılması kararı alındı. Bu karar tüm SSCB mekanında Rusçanın yaygınlaştırılmasına hizmet edecekti. Türkiye`nin de 1920`lerde Latin alfabesine geçmesi bu kararın verilmesinde önemli etkenlerden biri olarak görülmektedir. Stalin tarafından başlatılan temizleme ve terör

kampanyasının ikinci aşaması 1920'lerin ikinci yarısı ve 1930'ların başlarına tesadüf etmektedir. Takipler temel olarak Moskova politikasına uyum sağlamayanlara karşı yapılmaktaydı. Bu dönem "Sultan Galiyevizm" olarak da nitelendirilmektedir. Sultan Galiyev, Tatar Bolşeviki idi, fakat 1929'da pan-Türkçülükte suçlandırılarak öldürülmüştü. Narimanov da yaşasaydı, çok güman bu dönemde katledilenlerden biri olucaktı.

Katliamların üçüncü aşaması ise 1930'ların ikinci yarısında gerçekleştirilmiştir. Bu dönem en kanlı dönem olarak bilinmekte ve "büyük terör" olarak adlandırılmaktadır. Bu yıllarda birçok yerli komünist, devrimci entelektüel işgence edilmiş ve yargılanarak katledilmiştir. Bu dönemde Stalin'in Azerbaycan'daki temsilcisi Mir Cafer Bağirov idi. Önce İçişler Komiseri olarak hizmet etmiş, daha sonra güvenlik güçleri başkanı olarak atanmış, 1933'de ise AKP 1. Sekreteri (yani Azerbaycan'ın yöneticisi) olarak göreve getirilmişti. Bu görevde o Stalin'in ölümüne kadar, yani Haziran 1953 yılına kadar kalmıştır (Altstadt, 1992: 132).

2.2. Sovyet Milli Siyaseti

2.2.1. Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin tesis olunması

1923'de ise Bazı tarihçiler Kızıl Ordu'nun 1920'lerde Transkafkasya'ya geldikten sonra, Moskova'nın Nahçıvan, Dağlık Karabağ ve Zengezur'u Ermenistan'a vermek niyetinin olduğunu yazıyor. Fakat 1921'de Bolşevikler bu politikalarını değiştirmişlerdi. 4 Temmuz 1921 oturumunda Kavbüro (Kafkasya Bürosu) Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirmek gerektiğini açıklamış, fakat Stalin, bu kararı yeniden gözden geçirmek gerektiğini belirtmiştir. Sonraki gün ise Karabağ'ın Azerbaycan terkinde kalması fakat özerklik statüsü alması karara bağlanmıştı. Karabağ'ın Azerbaycan'a bağışlanmasının temel nedeni Azerbaycan'ın Bolşevik tutumu, ayrıca İslam dünyası karşısında bir örnek olması, "İran, Arap dünyası ve Türkiye için bir kırmızı ideal" olarak algılanması idi. Ayrıca Karabağ'ın tarihsel olarak Ermenistan'la değil Azerbaycan'la ekonomik bağları daha güçlü olmuş ve Lenin bölgenin demografik durumunu değil ekonomik durumunu daha çok dikkate almayı gerek görmüştür (De Waal, 2003: 130).

Sonuç olarak Dağlık Karabağ 27 Haziran 1923`de Azerbaycan SSC terki binde özerk vilayet (oblast) statüsü almıştır (Nuriyeva, 2015: 264). Kasım 1924`de ise Armenak Nikitich Korakozov Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti`nin Halk Komiserleri Sovyeti başkanı olarak atanmıştır. Dağlık Karabağ tarihsel Karabağ (Şuşa, Cebrayıl, Cavanşir ve Gubatlının bir kısmını da kapsayan) topraklarının dağlık kısmında oluşturulmuştu. Dağlık Karabağ`ın sınırları öyle çizilmişti ki, orda Ermeniler büyük çoğunluğu oluştururlar. Gerçekte, 19. yüzyıldan itibaren Ermeniler Karabağ`ın dağlık bölgelerinde çoğunlukta idiler. Özellikle Türkmençay antlaşmasından sonra Ermeniler İran`dan bu topraklara göç etmiş, daha sonra Osmanlı`dan gelen Ermeniler burda meskunlaşmışlardı (Bournatian, 1983: 79). 1926`da Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti`nin 117 bin Ermeni ve 13 bin Azerbaycanlı nüfusu bulunmaktaydı (De Waal, 2003: 140. Dağlık Karabağ`da Ermeni dili resmi yönetimde kullanılmakta, eğitim Ermenice yapılmakta, yönetim çoğunlukla Ermenilerden oluşmakta idi ve Azerbaycanlılar bu durumu kendi toprakları üzerinde otorite kaybı olarak değerlendirmekte idiler. Fakat benzer düzenleme Zengezur`da yaşayan ve büyük çoğunluğu oluşturan Azerbaycanlı toplum için yapılmadı. Bununla birlikte Dağlık Karabağ`da yaşayan Ermeniler de tam olarak hoşnut olmamışlardı, çünkü onlar Ermenistan`la birleşmeyi umuyorlardı. Zamanla Ermenilerin üstün konumu güçlendikçe bölgenin Azerbaycanlı nüfusu diğer bölgelere göç etmeye başladı ve böylece Ermenilerin bölgeye iddiaları daha da keskinleşmek için bahane buldu (Altstadt, 1992: 110).

2.2.2. Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nin tesis olunması

1920, Nisan ayında AHC yıkıldıktan ve Azerbaycan SSC tesis olunduktan sonra Ermenistan Nahçıvan, Zengezur, Dağlık Karabağ ve Şerur-Dereleyez topraklarına iddia etmekteydi. Ermeni askeri bölmeleri 1920 yazında Zengezur`u dağıtarak Nahçıvan`a hücum etmişlerdi. Bölge nüfusunun isteği üzerine Veysel beyin komutanlığında Türk ordusu Nahçıvan`a yardıma gelmişti. Temmuz 1920`de XI. Kızıl Ordu hisseleri Nahçıvan`a girdikten sonra Ağustos 1920`de Sovyet Rusya ile Ermenistan arasında anlaşma imzalanmış, Şerur-Dereleyez Ermenistan`a verilmiş, Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan ise sorunlu bölgeler ilan edilmiştir. 29 Kasım 1920`de Ermenistan`da Sovyet yönetimi kurulduktan sonra 30 Kasım 1920`de AKP(b) Narimanov`un “Sovyet Azerbaycanı ile Sovyet Ermenistanı arasında hiçbir

sınır mevcut değildir” beyanatı Ermenilerin iddialarını daha da artırmıştır (Nuriyeva, 2015: 262). 1918-1920 yılları arasında Ermenilerin zorlaması ile 10 binlerle Azerbaycanlı yaşadığı yerlerden kovulmuş ve Aralık 1920’de Erivan ve Moskova arasındaki anlaşma ile Zengezur da Ermenistan’a verilmiştir (Libardian, 1988: 34). Fakat Ermenilerin Nahçıvan ve Dağlık Karabağ iddiaları hala devam etmekte idi. Şubat-Mart 1921 tarihlerinde gerçekleştirilen Moskova görüşmelerine Atatürk “Türk kapısı” olarak adlandırdığı Nahçıvan’ın Azerbaycan’a ait olduğunu savunmuş ve bu toprakların hiçbir diğer devlete bağışlanamayacağını belirtmiştir. Hem 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması hem de daha önceki Kars Antlaşması Nahçıvan’ı Azerbaycan toprağı olarak onaylıyordu. Bundan sonra Rusya, Azerbaycan terkinde Nahçıvan’a özerklik statüsünü gündeme getirmiştir (Nuriyeva, 2015: 263-264).

Bu süreçte ilk önce Nahçıvan SSC (1921-1923) tesis olunmuş, 1923-1924 yıllarında Nahçıvan Diyarı adlandırılmış, 1924’de ise Nahçıvan Azerbaycan terkinde özerk SSC’ye dönüştürülmüştür. SSCB’nin dağılma sırasında, yani 1990’dan günümüze kadar Nahçıvan Azerbaycan terkinde özerk cumhuriyet olarak varlığını sürdürmektedir. Tipik bir eksklav⁵ durumunda olan Nahçıvan diğer devletlerin egemenlik alanları ile kesilmiş bir siyasal organizasyon olarak bilinmektedir. Nahçıvan’la Azerbaycan’ın fiziksel kara bağlantısı önceleri Zengezur toprakları ile sağlanmakta idiyse de, bu topraklar Aralık 1920’de Azerbaycan’dan alınarak Ermenistan’a verilmiş ve Azerbaycan’ın Nahçıvan’la kara bağlantısı kesilmiştir. Aslında aynı tarihte Nahçıvan da Ermenistan’a verilmiş, fakat Nahçıvan ahalisinin sert tepkisi ve Türkiye’nin kararlı tutumu sayesinde Nahçıvan Zengezur’un kaderini yaşamamıştır (Zaman, 2014: 2).

1925 tarihli belgede Azerbaycan ve Ermenistan arazi bölgüsü şöyle belirtilmiştir (TSFSC, 1925: 2):

Azerbaycan (başkenti Bakü) – Bakü guberniyası, Gence guberniyası (Karabağ, Zengezur uyezdi ve Kazah uyezdinin bir kısmı dahil değildir), Zakatala dairesi, Nahçıvan özerk SSC (Nahçıvan, Şerur ve Ordubad uyezdlerinden oluşmaktadır) ve Dağlık Karabağ özerk vilayeti.

⁵ Anavatandan ayrı ülke parçası

Ermenistan (başkenti Erivan) – eski Erivan guberniyası (Nahçıvan uyezdi ve Türkiye'ye verilen Sürmeli uyezdi dahil değildir), Zengezur uyezdi, Kazah uyezdinin bir kısmı (eskiden Gence guberniyasına dahildi) ve Borçalı uyezdinin büyük kısmı (eskiden Tiflis guberniyasına dahildi).

Ermenilerin Nahçıvan'a son iddiaları 1989-1990 yıllarında ortaya atılmış, hatta Nahçıvan'ın Sederek bölgesine ağır saldırılar yapılmıştır. 19-20 Ocak 1990 tarihlerinde Nahçıvan'ın Kerki köyü ve çevresi Ermeniler tarafından işgal edilmiş ve günümüze kadar da Ermenistan işgalinde kalmaktadır. Fakat bölge sakinleri Nahçıvan'da Yeni Kerki isimli köy inşa etmiş ve burda yerleşmişler (Zaman, 2014: 5).

2.2.3. 1936 Anayasasında Azerbaycan milli kimliği

Azerbaycan SSC'nin ikinci Anayasası 14 Mart 1937'de 9. Genel Azerbaycan Sovyetler Kurultayında (Toplantısında) kabul edilmiştir. Bu Anayasa 5 Aralık 1936'da kabul edilmiş SSCB'nin yeni Anayasası temelinde hazırlanmıştı. 1937 Anayasası o dönemin içtimai kuruluşunu ve devlet kuruluşunu belirliyor, devlet yönetimini genişlendiriyor, Sovyetlere seçki sistemini, ayrıca yüksek ve yerel devlet yönetim kuruluşlarının teşkili ve faaliyetinin temel prensiplerini belirliyor, cumhuriyet vatandaşları için geniş hak ve özgürlükler ilan ediyordu (Allahverdiyev, 2007: 6).

Eski Anayasada olduğu gibi 1937 Anayasasında da demokrasi ve halk yönetimi kavramları kullanılmamakta, yerine tüm yönetim işçi-köylü sovyetlerine verilmesi beyan olunmaktaydı. Buna rağmen bir olumlu gelişme yeni Anayasada referandum (halkoylaması) ile ilgili düzenlemenin getirilmesi idi. Şöyle ki, Azerbaycan Anayasa tarihinde ilk kez halkın en demokratik enstitüsü olarak kabul edilen referandum hakkı onaylanmıştı. Ayrıca seçki sistemi ile ilgili maddelerde tüm işçi-köylü deputatları sovyeterine seçimle gelinebileceği belirtilmişti. 18 yaşına çatmış her bir Azerbaycan vatandaşı seçkilere katılarak gizli, genel, eşit ve bağımsız ses verme yapabiliyordu. 21 yaşına çatmış her bir kişi ise Azerbaycan SSC Yüksek Sovyetine milletvekili seçilebilirdi (Süleymanov, 2014: 24).

1936'da hazırlanan anayasa taslağında Azerbaycan SSC'nin devlet dilinin "Azerbaycan dili" olması ile ilgili bir madde eklenmiş, fakat anayasa tartışma ve

görüşmeleri sırasında bu madde taslaktan çıkarılmıştır. Bununla birlikte 1937 yılından itibaren anayasada bu konuda herhangi bir hükmün yer almamasına rağmen okul dersliklerinde ve diğer kitaplarda “Azerbaycan dili” ifadesi kullanılmaya başlamıştır. Belirtelim ki, daha önce “Türk dili” kelimesi kullanılmaktaydı. Hatta 27 Haziran 1924’de Azerbaycan SSC MİK’i tarafından devletin resmi dilinin “Türk dili” olduğu ve bu nedenle tüm devlet işlerinin Türk dilinde yürütülmesi hakkında bir deklarasyon bile yayınlanmıştı. 1936-1937 düzenlemelerinden sonra “Türk dili”, “Türk milleti” ve “Azerbaycan Türk halkı” gibi milli kökeni vurgulayan kavramlar kullanımdan çıkarılmış ve yerine “Azerbaycan dili”, “Azerbaycan halkı”, “Azerbaycan milleti” ve “Azeri” gibi kavramlar getirilmiştir. Böylece SSCB genelinde “Türklük” ve “Türkçülük” unutturulmaya çalışılarak yasak hale gelmiştir. Ayrıca Kiril alfabesine geçiş te bu dönemin önemli kültürel değişikliklerini beraberinde getirmiş, Ruslaştırma politikası kapsamında Rus dili SSCB’ye dahil halklar arasında ortak iletişim dili haline gelmiştir (Turan, 2018: 440, 442).

2.3. Azerbaycan’da Sovyet Yeniden Yapılanmaları

2.3.1. Ekonomik değişiklikler

27 Nisan 1920’de AHC yıkıldıktan ve sovyet yönetimi ilan edildikten sonra Azerbaycan halkını ekonomik açıdan sıkıntılı günler beklemekteydi. Bunun temel nedenleri I. Dünya Savaşının yıkıcı etkisi, Ermenilerin Karabağ’da devam eden devamlı saldırıları, Bolşevik Rusya ile iktisadi bağlantılar ve petrolün akışı, gıda yetersizliği ile yanısıra XI. Kızıl Ordu hisselerinin ülkeye girmesi, AHC döneminden kalma sosyal ve ekonomik durumun düzeltilmemiş olması. AHC ekonomik tedbirler planı hazırlasa da bunları icra etmesine zaman kalmadan işgal edilmiş ve tedbirler yarım kalmıştı (Azerbaycan Tarihi, 1964: 251).

Bütün bunlarla ilişkili olarak 5 Mayıs 1920 tarihinde Devrim Komitesi tarafından bey, han ve vakıf topraklarının müsadiresi, kamulaştırılması ve vergi alınması şartıyla köylülere dağıtılması kararı verildi. Bu karar köy çiftçiliğinin hızlandırılması ve geliştirilmesi için tasarlanmıştı. Fakat köylüler kısa bir zamanda “askeri komünizm” politikasıyla karşı karşıya kaldıklarını görerek özellikle Gence ve Karabağ’da birçok bölgede Kızıl Ordu hisselerine karşı mücadele başlattılar. “Kaçak hareketi” olarak da anılan bu mücadele Sovyet yönetimini tedirgin etmekteydi.

15 Mayıs'ta orman ve yeraltı zenginlikler kamulaştırılarak devlet mülkiyetine geçirildi. 24 Mayıs 1920'de petrol sanayi ile yanısıra bütün büyük sanayi kurumları, 9 Haziran tarihinde balık endüstrisi, tütün, sabun, cam, yağ, çimento fabrikaları, Eylül'de demir-çelik madenleri, Ekim'de pamuk temizleme fabrikalarının kamulaştırılması hakkında karar (direktif) kabul edildi. Ardınca Azerbaycan Halk Tarım Şurası kurularak halk hizmetine sunuldu. Kurumun başkanı olarak önce Sedoy P. Solovyov, daha sonra ise Azerbaycanlı Büyükağa Talıblı atandı. Hafif ve yerli üretim alanında çalışan 200'den fazla işletme kamulaştırıldı. AHC ve önceki dönemlerde Azerbaycan'da faaliyette bulunan petrol ve petrol ürünleri üretici 272 müessese devlet tekeline alınarak "Azneftkom" tesis edildi. Petrolün sadece %15'i Azerbaycan halkına ait olup, geri kalan kısmı ise Moskova kontrolünde bulunuyordu. Bu nedendir ki, Narimanov bu kurumu memleket içerisinde diktatör, Serebrovski'yi ise kral olarak adlandırıyor (Gaffarov, 1999: 17-19).

6 Haziran 1920 tarihli toplantıda Komünist yönetim Hazar Ticaret donanmasının devlet tekeline alındığını açıkladı. Toplantıda hem de Sovyet Gıda Komiseri Frumki, tüm gıda ürünlerinin serbest ticaretinin spekülasyona neden olacağı gerekçesiyle iktisati politikanın Sovyetler genelinde olduğu şekilde Azerbaycan'da da aynen uygulanması emrini verdi. Bundan sonra bütün ziraat ürünlerinin toplanmasına inhisar konuldu ve aynı zamanda hayvan toplanmasına da ziraat vergisi (sapalag) şartları altında, fakat inhisarsız şekilde yapılma kararı alındı. Bakü'den gıda toplayan gruplar köylere gelerek halkın kendisi için sakladığı tahılı, yağı ve hayvanı ellerinden almaya başlayınca bu durum köylülerin sert hoşnutsuzluğu ile karşılandı. Sonunda Lenin'in önerisi ile Guba ve Cevat kazaları istisna tüm diğer kazalarda tahıl toplanması yasaklandı (Gaffarov, 1999: 18).

Tüm bu olanlar "Askeri Komünizm" siyasetinin uygulanmaya başladığı 24 Eylül 1920 dönemine denk gelmektedir. Bu siyaset kapsamında işçi ve askerlere gıda ürünleri sağlamak amacıyla erzak (gıda) sapalağı tatbik edilmeye başlanmıştı. Bu amaçla Azerbaycan Halk Tahıl Şurası (Konseyi) kurulmuş ve yetkilendirilmişti. Azerbaycan'ın sanayi merkezi olarak bilinen Bakü istisna diğer bölgeler çok geride kalmış ve Azerbaycan bir tarım ülkesi olarak biliniyordu. Fakat erzak depolarında yaşanan yolsuzluk olayları işçi-köylü yönetiminin temellerini sarsmaktaydı. Bu nedenle AKP II. Kurultayında Sovyet tecrübesinin Azerbaycan'da benimsenmesinin

gerekliliği vurgulanmış, Bolşevik siyasetinin başarsız ve bunaltıcı manzarası itiraf edilmişti. Sonuç olarak 1920 yılında genel olarak sanayi üretimi 1913 yılı ile kıyasla 7 kere düşüş yapmış, petrol üretimi ise 1913 yılının üretim göstergelerinin %30 civarını oluşturmuştur. Tüm bunları dikkate alarak yeni iktisadi siyasete geçiş gerekli görölmüştür. Yeni Komünist İktisadi Siyaseti (NEP) planı uygulanmaya başlamış ve bu uygulama kapsamında 11 Ocak 1921 tarihinde Azerbaycan Yüksek İktisat şurası (Konseyi) tesis edilmiştir. Mirza Davut Hüseyinov bu kuruma başkan olarak seçilmiş, kurumun kendisi ise Moskova'daki Rusya Merkez İktisat şurası'na bağımlı kılınmıştır.

8-16 Mart 1921 tarihlerinde RKP'nin X. Kurultayında Yeni Komünist İktisadi Siyasete geçiş hakkında karar ilan edildi. Bu karara göre erzak sapalağı vergisi kaldırılmalı ve yerine gönüllü erzak vergisi tatbik olunmalı, bu vergi erzak sapalağı ile kıyasla daha az olmalı, gönüllü erzak sapalağı ödendikten sonra geri kalan ürünler köylüler tarafından istenilen şekilde kullanıla bilmeli, şehirde ve köylerde yaşayanlar arasında alışveriş veya takas yapma hakları sağlanmalı, kurumların ve bireylerin kendi ürünlerini istedikleri şekilde kullanma hakları olmalıydı. Başka ifadeyle bu siyaset önemli derecede yumuşama getirmiş ve serbest ticareti artırmıştı. Lenin'in "biz belli bir oranda kapitalizmi yeniden yarattık" demesi bunu ispatlamaktadır. 17 Mayıs 1921 tarihli Sovyetler Kurultayında Askeri Komünizm siyasetinin tamamen ortadan kaldırıldığı ve NEP'e gechildiği kararı verildikten sonra Azerbaycan'da da bu karar benimsendi ve erzak sapalağı vergisi götürölerek zamanla gönüllü erzak sapalağı vergisine gechildi. 1921-1922 yıllar vergi muafiyeti ilan olundu. Fakat yeni bir vergi tipi olan çanak vergisi tatbik olunduğu aşılandı. Bu vergi, her çiftlik başına köylülerin belirlediği 20 kirvenge tahıldan oluşmaktaydı. Bazı köylüler hatta 20 kirvenge⁶ yerine 1 pud⁷ tahıl vermeyi uygun görmüştüler. Fakat bu vergi uzun sürmedi ve tezlikle gönüllü esastan çıkarılarak zorunlu esasta toplanmaya başladı. NEP dönemi 5 sene devam etmiş ve bu dönemde "kooperatifçi ufak burjuva cumhuriyetine" doğru gelişen bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır. İfrat sollar bu politika aleyhine çıkmakta, bunun komünizmin sonunu getireceğini düşünmekteydiler (Bala, 1931: 492). Tüm olumsuz yanlarına rağmen 1925 yılında 70

⁶ 20 kirvenge 8 kg'a eşit olmaktadır

⁷ 1 pud 16,3 kg'a eşit olmaktadır

bin yoksul köylü çiftçi orta sınıf çiftçiliğine dönüştürülebilmiştir (Gaffarov, 1999: 55).

1926`da ilk defa İngiltere`de işçiler burvujaziye karşı sert gösteriler başlattılar. 5 milyonu bulan İngiliz proleterlerinin gösterileri Sovyet işçi sınıfını da etkileyerek büyük rağbetle karşılandı. Sovyet hükümeti komünist şiarını destekleyerek kapitalizm üzerine saldırı yapmak, diğer ülkelerde de “sosyalist devrimini” gerçekleştirmekle dünya komünizm diktatörlüğüne sahip olmak amacıyla planlar yapmaya başladı (Gaffarov, 1999: 50). Bu nedenle sosyalist sanayileşme dönemi ilan edildi. Azerbaycan`da sosyalist sanayileşme döneminde Sovyet çiftlikleri (Sovhozlar⁸) oluşturulmaya başlandı, onu yeni modern teknoloji ile temin etmek gerekliliği oluştu ve böylece yeni bir dönemin başlangıcı konuldu. Bu amaçla ilk çalışmalar 1926-1928 yıllarında yapılmış ve daha sonra 5 yıllık sanayileşme planları oluşturulmaya başlamıştır (Siyasi Tarih, 1995: 172-173).

Mart 1926`da TSFSC Devlet Planlama Komitesi tarafından Kuzey Kafkasya`nın elektrikle temini işi üzere 5 yıllık plan kabul edildi. Bu plan kapsamında ilk yıl endüstriyel, şehirle köy arasında sulama kanallarının çekilişi gibi reformlar güçlendirildi. Köylüler sanayileşme döneminin kendileri açısından ne kadar büyük tehlike arz ettiğini anlayarak buna karşı çıkmaya çalışsalar da, sonunda onların işçi sınıfına karşı başarı kazandığı söylenemez. Aralık 1927`de KP XV. Kurultayı zamanı SSCB halk çiftliğinin gelişim aşamalarının ilk 5 yıllık planı ile ilgili direktifleri kabul etti ve bu direktif sonucu olarak Azerbyacan SSC`de sosyalist sanayileşmede önemli başarılar elde edildi. Özellikle ağır sanayi 1924 yılı ile kıyasla %32 oranında artmış, bunun da temel nedenlerinden birisi sanayinin gelişimi için ayrılan 16.4 milyar manatın %78`nin ağır sanayi için ayrılması olmuştur (Aslanov, 1999: 16). Bu yıllarda petrol endüstrisinde de önemli başarılar sağlanmış, teknik gelişim elde olunmuştur. Bu yıllarda sanayi işçilerinin sayısı 47 binden 208 bine kadar yükselmiştir (Siyasi Tarih, 1995: 172).

1927`de köylü çiftliklerini kollektifleştirmek ve kollektif çiftlikler oluşturmak kararı verildi. Fakat Azerbaycan`da bunun için müsait ortam yoktu. XV. Kurultayda yapılan açıklamaya göre, “kooperatifler köylüleri ekonomik olarak birleştirmek ve

⁸ Devlet çiftlikleri

onların durumlarını geliştirmek için en iyi yoldur”. Bu nedenle 1928`de Azerbaycan Merkez Kolhoz İdaresi (Azkolhozsentr) tesis edildi. Tesis edildiği 8 ay içerisinde 137 kolektif çiftlik oluşturuldu ve onlara 22 traktör dağıtıldı, ayrıca kredi sağlanması karara alındı. 1929`da Stalin`in “Büyük dönüş yılı” isimli makalesi kolektif çiftliklerin oluşturulmasında önemli bir katkı olarak görölmektedir. 1929`da toprak sahiplerini sıkıştırma siyaseti adlı ile onların tasfiye edilmesi kararı alındı. İsyancı toprak sahipleri tutuklanarak çalışma kamplarına gönderilmeli ve karşı koydukları halde öldürölmeli, daha az etkin muhalifler aileleriyle birlikte ücra bölgelere sürölmeli, rejime karşı dürüst olanlar ise kolektifleştirilen bölgeler dışında kalan tarıma tararlı yer haline getirilmesi gereken topraklarda görevlendirilmeli idiler. Bunun için ÷lke genelinde 1500`den fazla silahlı gruplar oluşturulmuş ve onlar zengin ve orta sınıf köylü halktan kolektif çiftliklere katılmak istemeyenlerin var devletini müsadire etmeye başlamış ve kendilerini de kurşuna dizmişlerdi. Böylece 1929 yılında 16 binden fazla zengin ve orta sınıf köylü ortadan kaldırılarak kolektifleştirme işi hızlandırılmıştı. Sovyet yönetimi kurulduğu günden itibaren toprak sahiplerine (golçomaklara) düşman gözüyle bakıyor, onlar da yönetime karşı birçok ayaklanmalar düzenliyordu. Sonuç olarak kolektifleştirme yıllarında, yani 1930-1935 arasında 1929 yılında var olan 7583 golçomaktan 7508`i mahvedilmifiti (Gaffarov, 1999: 57).

2.3.2. “Büyük temizlik” döneminin Azerbaycan`a etkisi

1930`lu yıllar bütün SSCB mekanında olduğu gibi Azerbaycan`da da “büyük temizleme” denilebilecek olayların yaşandığı bir dönem olarak anılmaktadır. Bu olaylar baskı siyasetinin bir sonucu olarak yapılan işkenceler, idamlar ve sürgünler şeklinde şiddet uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. Sözkonusu şiddetlerin Azerbaycan`da uygulanmasında o dönem Azerbaycan SSC`nin yöneticisi olan, başka ifadeyle AKP 1. sekreteri Mir Cafer Bağırov`un (1895-1953) ismi belirtilebilir. Yukarıdan aşağıya doğru bakıldığında bu konuda 3 kişinin ismi geçmektedir: Stalin, Beriya (Güney Kafkaysa GPU⁹ başkanı) ve Bağırov (AKP Regemlerle, 1970: 22).

1936-1938`li yılları kapsayan siyasi temizleme (represyonlar) dönemi yaşananların temel nedeni Komünist partisinin, hükümet üyelerinin büyük oranda muhaliflerden

⁹ NKVD`nin bir bölümü olan Devlet Siyasi Yönetimi

fiziksel olarak temizlenmesi, köylülerin ve Kızıl Ordu liderlerinin içerisindeki muhalifliğe son verilmesi, polis kontrolünün güçlendirilmesi, “devrim-karşıtı” bireylerin mahvedilmesidir. Rus tarihinde bu büyük terör Nikolay Yejev’un NKVD (İçişler Halk Komiserliği) başkanı olarak atanmasıyla başladığı için bu dönem “Yejevşina dönemi” olarak da adlandırılmaktadır. Yejev, kişisel olarak bu politikanın uygulanmasını kontrol etmiş, fakat sonunda kendisi de “vatana ihanet” suçlaması ile katledilenlerden biri olmuştur. Daha sonra onun görevini Lavrenti Beriya üstlenmiştir. Bu dönemde SSCB’de katledilenlerle ilgili çeşitli rakamlar sunulmaktadır ve bu rakamlar 600 bin-1,8 milyon kişi sayısı arasında değişmektedir. Birinci kaynak NKVD arşiv belgeleri, ikinci kaynak dönemin nüfus sayımı belgeleri, üçüncüsü ise resmi olmayan hesaplamalardır. NKVD verilerine göre 1937-1938 yıllarının katledilen sayısı 1 milyon civarı olmuştur. Kurumun resmi verilerine göre 682 bin kişi mahkeme kararı gereği güllelenmiş, 116 bin kişi gulaglarda ölmüş ve geri kalan kısmı çeşitli nedenlerle mahvedilmiştir (Ellman, 2002: 1154).

Sözkonusu uygulamalar Azerbaycan’da da yerini almıştır. Özellikle pantürkist, panislamist, müsavacı, burjuva milliyetçisi olarak suçlanan ve bu suçlamalar gerekçesiyle katledilen binlerce Azerbaycanlı vardır. Hatta birinin evinde Arap alfabesiyle yazılı kitap bulunursa bu da insanın muhakeme olunmasına neden olabilirdi. Nitekim bu dönemde hapsedilenlerin çoğusu sadece golçomaklar, eğitimsizler, bey ve ağalar değil, hem de milletin eğitimli kesimi, onun omurgasını oluşturacak olan kişilerdi.

1937’de “vatana ihanet”, “devrim-karşıtı”, “casus” olarak suçlanarak güllelenen R. Ahundov, A. Garayev, S.M. Efendiyev, G. Musabeyov, G. Vezirov, D. Bünyadzade gibi yüksek parti ve devlet yöneticilerinin isimleri gösterilebilir. Sadece 1937 yılında Azerbaycan’da 29 bin kişi “halk düşmanı” olarak güllelenmiş veya Sibiryaya çöllerine sürülmüştür. 1937-1938’li yıllarda Azerbaycan’ın H. Cavit, M. Müşfik, A. Nazmi, A. Cevat, T. Şahbazi, S. Mümtaz, S. Hüseyin, B. Talıblı vd. meşhur aydınlar da dönemin kurbanları sırasında yer almışlar. Bu olayların teşkilinde Türklerin tarihsel düşmanları olarak bilinen Ermeniler, özellikle İçişler kurumlarında yöneticiler olarak çalışan Sumbatov-Topuridze, Grigoryan, Makaryan gibi isimler önemli rol oynamışlar. Genel olarak bu dönemde Azerbaycan’ın 51 rayonundan 31’nin Halk

İçişler Komiserliğinin rayon bölmelerinin başkanları Ermeni olmuştur (Nuriyeva, 2015: 269).

Bu dönemde katledilen önemli Azerbaycanlı isimlerden birisi Sultan Macid Efendiyev'dir. O, 1937'de tutuklanana kadar Azerbaycan SSC MİK Başkanı ve TSFSC'nin MİK Başkanlarından birisi olmuştur. Tahmini hesaplamalara göre 1937/1938 yıllarında Azerbaycan'ın toplam 2,5 milyon nüfusu içerisinde 120 bin kişi "büyük terör" kurbanı olmuştur (Brezezinski, 1956: 190).

2.3.3. Kültürel yeniden yapılanma

1920'de Azerbaycan'da Sovyet rejimi kurulduktan sonra komünizm adına ülkede otoriter bir yönetim tesis edilmiş ve bu amaçla kültürel ve eğitim alanlarında milli duyguları bastıracak bir sistem uygulanmaya başlamıştır. Bu sistem 15-16 sene hiç taviz verilmeden sürdürülmüştür. Bu dönemde Maarif Komiseri olarak atanan Mustafa Guliyev, "Amacımız Avrupa kültürüne yetişmek ve onları geride bırakmaktır. Müsavatçılar öyle zannetmesinler ki, Azerbaycan Afganistan'dır. Bizim nihai amacımız bütün Doğu ülkelerine bir örnek olacak cumhuriyet haline gelmektir. Biz Müsavatçılara karşı kitapla çıkacağız" diyordu.

Sosyalizmin hakim olduğu bir dünya oluşturmak isteyen, sanayide, ziraatte ve eğitimde bu doğrultuda politikalar geliştiren Sovyet yönetimi, proleter edebiyatı adıyla sanat ve edebiyat dünyasına da müdahale etmeye başlamıştır. 1920 yılından itibaren çeşitli kulüp ve gruplar tesis edilmiştir. Edebiyat ve Cemiyet, Kızıl Kalemler İttifakı, Azerbaycan Proleter Yazarlar Cemiyeti gibi kuruluşlar buna örnek olarak gösterilebilir (Gaffarov, 1999: 95-96).

1923'de Azerbaycan'da eğitimsizlikle mücadele için Özel Komite kurulmuştur. 30'lu yılların sonunda Azerbaycan'da 4500'e kadar orta okul faaliyete başlamış, burda 695 bin öğrenci eğitim alıyordu. 1921'de Azerbaycan Devlet Pedagoji (Öğretmenlik) Enstitüsü, Azerbaycan Politeknik Enstitüsü, Doğu dünyasında ilk Konservatuar, Yüksek Ressamlık Okulu, 1929'da Gence'de Azerbaycan Ziraat Enstitüsü faaliyete başlamıştır. 1930'da Azerbaycan Tıp Enstitüsü açılmış, Politeknik Enstitüsü Petrol Enstitüsüne dönüştürülmüştür. 1934'de Sanayi Enstitüsü ve Halk Ekonomisi Enstitüleri açılmıştır. 1938'de Gence ve Şeki'de öğretmenlik enstitüleri faaliyete

başlamıştır. 1929'da SSCB İlimler Akademisi'nin Güney Kafkasya Bölmesinin Azerbaycan şubesi tesis edilmiştir. 1935'de bu kurum SSCB İlimler Akademisinin Azerbaycan bölgesine dönüştürüldü. 1922'de Azerbaycan Devlet Dram Tiyatrosu, 1924'de Azerbaycan Opera ve Balet Tiyatrosu açılmıştır. 1931'de çocuklar için Kukla tiyatrosu, 1936'da Genç Tamaşaçılar (İzleyiciler) Tiyatrosu, ve diğer bölgelerde çeşitli benzer tesisler kurulmuştur. 1926'da Azerbaycan'da ilk kinostudya oluşturulmuştur (Nuriyeva, 2015: 270-271). Tüm bu kuruluşlar ülke genelinde eğitim, bilim ve kültür seviyesinin yükseltilmesine hizmet etmiştir.

Sovyet döneminde geliştirilen bilimsel ateizm bir yandan dini inançların bir illüzyon olduğunu iddia ederek dini görüşü tamamen eleştirmekte, dinleri yasaklamakta, diğer yandan da maddi alemin ve toplumun evrim süreci geçirerek günümüz durumuna geldiği evrimcil dünya görüşü şeklini teşvik etmekteydi. Başka bir ifadeyle Sovyet sistemi dini sembolleri ve dinin kendisini tamamen ortadan kaldırarak seküler bir toplum inşa etmek istiyor, sonuç olarak bu toplum insanının da “homo sovieticus” olması düşleniyordu. Bu bağlamda Müslüman çoğunluklu toplumlarda ilk olarak İslamla mücadele yapılmış, uzun mücadele, baskı süreci ve engellemeler hayata geçirilmiş, bütün diğer dinler gibi İslam dini de geçmişin kalıntısı olarak nitelendirilmiş, dini kurumlar, kiliseler, meşitler, camiler, sinagoglar kapatılmış, buralara gidilmemesi için halka baskı uygulanmıştır. Fakat tüm bunlara rağmen halkın yüreğindeki dini duygular mahvedilmemiş, insanlar uzun süre boyunca dini kalplerinde saklayarak yaşatmışlar (Paşazade, 1991: 154).

Bu süre boyunca SSCB mekanında “Müslüman” adı altında 20 farklı halk ve toplam 60 milyon civarı insan yaşamaktaydı. Bu insanlar temel olarak Kafkasya, Orta Asya ve Tataristan'da ikamet etmekteydiler. 1923'de kabul edilen “Azerbaycan'da İslamı parçalama planı”na göre Şii ve Sünni mezhepleri arasında gerginliğin yaratılması ve böylece dinin kendi kendine ortadan kalkacağı düşünülmekteydi. Bunu takiben 1924'te kurulan “Allahsızlar Cemiyeti”nin amacı halkı dini hurafelerden kurtarmaktı. 1926'da bu kuruma bağlı 3 aylık akşam kursları düzenlenmeye başlamıştı. 1920'den itibaren hac ziyareti, ayrıca Şiilerin yaptığı Meşhed, Kerbela, Necef ziyaretleri yasaklandı. 1928'de medreseler kapatıldı. 1930'da bütün vakıflara el konularak bağlandı. 1929'da Arap alfabesi kaldırılarak Latin alfabesine geçildi. 1936 yılında ise Azerbaycan ayrıca SSCB üyesi ilan edildikten sonra bütün diğer Müslüman ülkelerle

ilişkisi tamamen kesildi (Bünyatov, 1994: 318). Fakat dini gelenek günlük hayatın çeşitli alanlarında kendini göstermekteydi. Örneğin Müslüman toplumlarda gizli şekilde de olsa sünnet yapılıyor, defin ve cenaze törenleri dini kurallara göre uygulanıyor, halk adetleri ve gelenekleri yaşatılıyordu (D'encausse, 1992: 53).

Azerbaycan Sovyet yönetiminin kurulmasından itibaren kadın sosyal hayatta üstün bir konuma getirilmeye başlanmış, bu da bir ölçüde kadınların komünist yönümlü eğitim ve çalışma hayatına katılımlarının sağlanması ile gerçekleştirilmiştir. 1928 yılından itibaren milli giyim-kuşama (başörtüsü ve papak) karşı da ciddi bir mücadele başlanmıştır. 1929'da gerçekleştirilen oturumunda AKP ve Merkezi Komitenin ortak kararı ile başörtüsü yasaklanmış ve feshedilmesi karara bağlanmıştır (İbişov, 1996: 121-122).

2.4. II Dünya Savaşı Döneminde Azerbaycan

2.4.1. 1939-1941 yıllarında Azerbaycan'ın önemi

Motorlar savaşı olarak bilinen II. Dünya savaşı daha başlamadan önce, bu savaşta askeri teknolojilerin hareket ettirilebilmesi için petrol, benzin ve çeşitli yağlara ihtiyaç duyan Avrupa ülkeleri enerji kaynakları ile zengin bölge arayışında idiler. Bu meselede Kafkasya'nın önemini herkesden önce İngiltere'nin 1916-1922 yıllarında başbakanı olmuş Lloyd George (1863-1945) şöyle ifade etmiştir: "Eğer Almanlar Bakü'ye girerek bu bölgenin tükenmeyen petrol kaynaklarına ve komşu bölgelerin zengin servetlerine ulaşabilirlerse, savaş sonsuzadek devam eder". 1939 yılında SSCB ile Almanya arasında "Briand-Kellogg" Pakti'nin imzalanarak birbirine hücum etmemek hakkında anlaşmaya varılması herkesden önce İngiltere ve Fransayı endişelendirmişti. 1940 yıllarında SSC Deniz Donanması ile taşınan yüklerin %40'den çoğu Hazar Denizi aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu nedenle hem Almanya, hem Fransa hem de İngiltere askeri uçakları 1940 yılının Nisan ayından itibaren Bakü petrol bölgeleri üzerinde keşfiyat uçuşları gerçekleştiriyorlardı (İsmayılov, 2007: 30).

SSCB zamanında Azerbaycan tüm birliğin petrole olan ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktaydı. Azerbaycan'da petrol üretimi 1921 yılında 2.5 milyon ton idiyse, bu rakam artarak 1936 yılında 21.5 milyon ton olmuş, 1940 yılında 22.2 milyon tona ulaşmıştı (Guliyev, 1997: 26). Günümüzle kıyaslamak için belirtelim ki, 1991'de

petrol üretimi 11.7 milyon tona gerilemiş, 2017'de ise 38.7 milyon ton civarında üretim gerçekleştirilmiştir (AC DİK, 2018: 1). 1940 yılında Azerbaycan'ın petrol üretimi SSCB'nin toplam petrol üretiminin %71.5'ni oluşturuyordu. 1941'de petrol üretimi dönemin rekor düzeyine, başka bir deyişle 23 480 000 tona ulaşmıştı (Talibov, 2005: 14-15.)

Azerbaycan'ın, özellikle Bakü'nün zengin petrol rezervlerine sahip olması nedeniyle II. Dünya Savaşı döneminde uluslararası güçlerin de odak noktalarından biri olmaktaydı. Hitler'in hedefleri arasında Kafkasya'nın üç petrol merkezi: Maykop, Grozni ve Bakü yer alıyordu (Hasanzade, 2004: 25). II. Dünya Savaşı sırasında Hitler Kafkasya'nın petrol yataklarını eline geçirmeyi düşünüyordu. Hitler'in Kafkasya'ya yönelik saldırı planı "Edelweiss" (Dağ çiçeği) adlandırılmıştı. Hitler, Kafkasya'ya saldırısı sırasında dağları aşmalı olduğu için plan sembolik olarak böyle adlandırılmıştı. Bakü'nün Almanlar tarafından işgal edileceği durumunda, İngiltere, Fransa ve ABD, kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla bu şehri tamamen bombardıman etmek haktaki "Pike" planı hazırlamışlardı. Fakat Hitler'in Hollanda, Belçika ve Fransa'yı 22 Haziran 1940 tarihinde işgal etmesiyle bu planın önemini yitirmişti (Talibov, 2005, ss. 14-15).

Bundan bir sene sonra, yani 22 Haziran 1941'de Almanlar SSCB'ye hücum ettiler ve böylece Sovyetler Birliği Büyük Vatan Savaşı'na dahil oldu. Almanya ordusunun SSCB'ye hücum planı "Barbarossa" adlanmaktaydı. İngiliz keşfiyatı Sovyetlerin sadece 10 gün Almanlara direnebileceğini yazıyordu. Amerikan askeri uzmanlar ise bu sürenin 3 ay olacağını belirtiyorlardı (İsmayılov, 2007: 34). Fakat SSCB tam olarak 4 yıl Almanlara karşı savaş vererek onları mağlup edebildiler. Bu konuda Azerbaycan petrolü önemli rol oynamıştır.

2.4.2. 1941-1945 yıllarında Azerbaycan'ın rolü

1941-1945 yıllarındaki savaş dönemi Azerbaycan petrolü faşizm üzerinde zaferin kazanılmasında büyük rol oynamıştı. Hitler Almanyası'yla savaşta Azerbaycan Sovyetlerin petrol ve petrol ürünlerine olan ihtiyacının neredeyse %75'ini karşılamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın petrol endüstrisi en güçlü kapasitesine ulaşmıştır (Guseynov, 2002: 44).

1941 yılında hasıla en yüksek hadde ulaşarak 23 480 000 ton olmuştu. Binlerce petrol işçisi cepheye gitmiş, madenlerde onların yerini kadınlar almıştı. 1942 yılında Azerbaycan'ın petrol sektöründe 25 bin işçi çalışıyordu ki, bu da toplam çalışanların %33'ünü oluşturmaktaydı. 1944 yılında ise bu oran %60'a yükselmişti. 1942 yılının güz döneminde Bakü'ye Almanların yaklaşmasıyla 764 petrol kuyu kapatılmıştı. Almanların şehri işgali durumunda bu petrol yataklarının yok edilmesi planlanmıştı. Ancak Stalingrad zaferi sonrası bu tehlike ortadan kalktı. Almanların petrol taşıma yollarını kuşattığı için Rusya'ya petrol Orta Asya üzerinden taşınma kararı alınmış ve böylece dünya tarihine ilk kez petrol dolu demiryolu sisternleri deniz yoluyla Bakü'den Krasnovodsk'a taşınmıştı. Azerbaycan'lı petrol uzmanları, İsmayılov R.H, ("Azneftzavodlar" Birliği Reisi), Babazade B.G. ("Ezizbeyovneft"ın baş jeologu), Rehimov R. (kazma uzmanı) Sosyalist Emek Kahramanı onursal adına layık görölmüşlerdi. Savaş yıllarında petrol makineleri ve 11 bin civarı petrol uzmanının Tatarıstan, Türkmenistan, Başkırdıstan gibi Rusya'nın diğer bölgesine gönderilmesi ile savaş dönemi bu bölgelerde de petrol çıkarılmasına başlanmış, sonuçta bu yerler "İkinci Bakü" ismini almıştı (Celilova, 2015: 34-35) . Fakat bütün bunlar Azerbaycan'da petrol üretim hacminin 1941'de en yüksek noktaya, 23.4 milyon tona ulaşmasına neden olmuştuysa, 1945 yılı II. Dünya Savaşı'nın sonunda yüksek düşüş göstererek 11.4 milyon ton olmuştu (Guliyev, 1997: 26).

Sibirya, Kuzey Kafkasya ve Povoljya bölgelerinde petrol kaynaklarının bulunması SSCB'nin Azerbaycan petrolüne olan ilgisini azaltmıştır. Bununla birlikte Azerbaycan petrolü yüksek kalitesi, roket ve havacılık yakıtı olarak kullanılabilirliği ve genel olarak özel karakterlere sahip olduğuna göre önemini korumaktaydı (Guseynov, 2002: 44).

Bundan başka bu dönemde Azerbaycanlı profesör Yusuf Mammadaliyev 1942 yılında havacılık (uçak) benzini için çok önemli bir gelişme sayılabilecek bir keşif yapmış ve bu keşif savaşta Sovyet uçaklarının daha başarılı hamleler yapabilmesine neden olmuştur (Mirbabayev, 2007: 116). Hatta 2005 yılında UNESCO tarafından Yusuf Mammadaliyev yılı ilan edilerek, doğumunun 100. yılında anma töreni düzenlenmiştir (<http://www.unesco.az/?options=content&id=25&language=en>, 04.04.2019).

2.4.3. Güney Azerbaycan`da yaşanan siyasal gelişimlerde Azerbaycan SSC faktörü

Azerbaycan`da Sovyet yönetiminin kurulmasının ilk yıllarında birçok ayaklanmalar baş vermiş, özellikle güney bölgesinde sürekli silahlı isyanlar yaşanmıştır. Bu olaylar sırasında birçok insan İran`a kaçmak zorunda kalmış, İran ise kendi sırasıyla mühacir akınına önlemek için sert adımlar atmıştır. 1930`da İran`a pasaportsuz veya sahte belgelerle giren yabancılar sınır dışı edilme kararına tabi tutulmuş, hatta bu konuda zora başvurulma halleri de olmuştur (İbrahimli, 1996: 48-49). 1930`lu yıllarda İran yönetimi burda yaşayan Azerbaycan Türkleri üzerinde baskı ve şiddet politikasını artırmıştır. Fakat aynı tarihten itibaren İngiltere ve Rusya`nın yeni enerji kaynakları arayışıyla İran petrollerine ilgisinin artması ve bu alanda mücadelenin başlanması Azerbaycan Türklerinin İran yönetimine karşı direnişinin canlanmasına yol açmış ve Milli Hükümet`in tesis edilmesine zemin hazırlamıştır (Saray, 1999: 259).

II. Dünya Savaşı`nın başlamasından hemen sonra, yani 4 Eylül 1939`da İran resmi olarak tarafsızlığını ilan etse de Almanya ile stratejik ilişkilere devam etmekteydi. Bu durum özellikle 1941 yılından sonra SSCB`ni tedirgin etmeye başlamıştı. Daha 1938 yılından itibaren İran`a sokulan Sovyet çekistleri (özel hizmet ve istihbarat birimlerinde çalışanlar) İran hakkında geniş bilgiler edinmiş ve Güney Azerbaycan`da bulunan bütün sanayi merkezlerinin haritaları üzerinde koordinatları belirlemişlerdi. Ocak 1941de “Güney Azerbaycan`ın Ekonomik ve Teknolojik Altyapısı” başlıklı rapor hazırlanmış, Mart 1941`de ise Bağıriv tarafından Stalin`e “SSCB`nin Güney Azerbaycan`da Kısa Araştırma Raporu” gönderilmiştir (Swietochowski, 1995: 188).

Savaş sırasında İran topraklarının Almanya tarafından kullanılmasını engellemek amacıyla 1941, Ağustos ayında SSCB ve İngiliz ordusu birlikte ülkeyi işgal ettiler. Sovyet birlikleri, 1941 Eylül ayında askeri ve stratejik nedenlerle Tebriz ve kuzeybatı İran`ı ele geçirdiler. Fakat 1941-1942 yılında Sovyet-Almanya arasında savaşta yaşanan ciddi kayıplar Güney Azerbaycan sorununu arkaplane itti. Tehran Konferansı sırasında, 24 Ocak 1942 tarihinde İran`ın bütünlüğüne garanti veren Sovyet-İngiliz-İran anlaşması imzalandı (Abdullayev, 2003: 218).

Sovyet Azerbaycan'ın İran Azerbaycan'ına yönelik faaliyetleri sadece merkezden gelen görevlerle sınırlı kalmamış, 1941 yılı boyu Tebriz'e yardım paketleri, özellikle gıda yardımı gönderilmiştir. Bunların yanısıra 1944'den itibaren Sovyet Azerbaycan'ı İran Azerbaycan'ında basın alanında faaliyetlerini artırmış, çeşitli kültürel etkinlikler yapmış, Türk ve Farsça yayınlanan broşürlerle halka ulaşılmaya çalışılmıştır. SSCB, İran petroleri konusunda odaklanmış olsa da, Sovyet Azerbaycan'ı İran Azerbaycan'ı ile bütünleşme çabası içerisinde olduğu söylenilebilir (Azerbaycan Tarihi, 1964: 69-70). Temmuz 1945'de Moskova'ya çağrılan Bağirov, İran Azerbaycan'ında geniş hukuklu bir özerklik konusunu görüşmüş, bu bölgede genişlemeci çalışmaların sürdürülmesi hakkında karar kabul edilmiştir. Bu amaç kapsamında İran Azerbaycanı'nda Azerbaycan Demokratik Partisi (ADP) kurulması karara alınmış ve ADP başkanı olarak Seyif Cafer Pişevari göreve getirilmiştir. 3 Eylül 1945 tarihinde ADP kurulduktan sonra 1945 Kasım ayında Tebriz'de Pişevari önderliğinde, Azerbaycan Demokratik (Milli) Hükümeti ilan edilmiştir. Bu hükümetin Stalin'in doğrudan talimatı üzerine kurulduğu söylenebilir (Lavrenov ve Popov, 2003: 29).

ADP bu sırada tüm İran Azerbaycan'ı üzerinde etkisini genişletmiş ve İran ordusu tarafından mahvedilmesini engelleyen Kızıl Ordu'nun da yardımıyla yerel bir darbe başlatmıştı. ADP, Eylül 1945'te gerçekleştirdiği ilk kongresinde köylü milisinin kurulduğunu ilan etti. 18-21 Kasım 1945 tarihleri arasında milisler aracılığıyla kansız bir darbe yapan ADP, hükümet organlarını ele geçirdi. Böylece İran Azerbaycan Milli Hükümeti tesis edildi. Yeni hükümet hem de yerel halkın Rza Şah Pehlevi tarafından uygulanan merkezileştirme politikasından hoşnutsuzluğu sebebiyle ortaya çıkmıştı. Bunun yanısıra Kuzey İran topraklarının Sovyetler tarafından işgali ardından Stalin, bu topraklarda SSCB'ye bağımlı yeni devletler kurarak sosyalizmi Doğu ülkelerine yaymayı amaçlıyordu. Böyle devletlerden birincisi Azerbaycanlı nüfusun baskın olduğu bölgede tesis edilen Azerbaycan Milli Hükümeti ve birkaç ay sonra, yani 1946 Ocak ayında İran Kürtlerinin yaşadığı bölgede tesis edilen yeni devlet, Mahabad Cumhuriyeti idi. Azerbaycan Milli Hükümeti'nin var olduğu dönemde Azerbaycan SSC'den buraya gelen yazarlar, gazeteciler ve öğretmenlerin yardımıyla Azerbaycan edebi dilinin yeniden canlandırılması hayata geçirildi. Nitekim, dah önceki yıllarda nüfusunun yarısı etnik azınlıklardan oluşan İran'ın etnik

birliğini korumaya çalışan Rza Şah Pehlevi, Azerbaycan dilinin okullarda, tiyatrolarda, dini törenlerde ve kitap yayıncılığı gibi günlük yaşam alanlarında kullanılmasını yasaklamıştı (Başkirov, 1948: 58).

İran Azerbaycanı 39 ulusal yürütme kurumu üyesinin önderliğinde özerk bir cumhuriyet oldu. Ahmed Kordari yeni cumhuriyetin başbakanı olarak atandı. Fakat bu dönemde ABD, İran hükümetine askeri yardımı hızla artırmaktaydı. ABD ve İngiltere'nin baskısı ile Sovyetler Birliği, Kuzey İran'da oluşturulan her iki devlete yardımlarını azaltmak zorunda kaldı ve bunun sonucu olarak İran, 1946 yılının Aralık ayında İran'ın kuzey topraklarındaki gücünü geri kazanmayı başardı. Azerbaycan hükümeti sadece bir yıl yaşadıktan sonra feshedildi. Pişevari ve Azerbaycan Milli Hükümetinin diğer bir çok yetkili üyesi Azerbaycan SSC'ye sığınma zorunda kaldı (Abrahamian, 1982: 413).

2.5. Stalin dönemi sonrası Azerbaycan'da siyasal gelişmeler

2.5.1. Stalin'in ölümü ve de-Stalinizasyonun Azerbaycan'a etkisi

5 Mart 1953 tarihinde SSCB KP Genel Sekreteri Jozef Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde ilginç bir dönem başladı. Stalin'den sonra iktidara gelen yeni Genel Sekreter Nikita Kruşçev, 1956'da KP 20. Kongresinde ünlü konuşmasını yaparak Stalin döneminde gerçekleştirilen cinayetleri kötiledi. Genel olarak de-Stalinizasyon (Stalinsizleştirme) olarak bilinen bu süreçte Kruşçev tarafından uygulanan politikanın temelinde Stalin döneminin diktatör uygulamalarının kabul edilmezliği, bu uygulamaların mağdurlarının bir kısmının telafi veya affedilmesi durmaktadır (Süleymanlı, 2005: 128). Bu politikanın temel amacı Stalin'in imajının dağıtılması, eski sosyalist politikasına ve Lenin değerlerine geri dönmeye odaklanmıştı. Fakat de-Stalinizasyon dünya genelinde komünistler arasında bir şok etkisi oluşturdu. Sonuç olarak 1956'da Polonya'da ve Macaristan'da ayaklanmalar yaşandı.

Bu dönemde uygulanan reformlar olarak şahsiyete perestişin ve Stalin tarafından kurulan gulag çalışma kamplarının feshedilmesi, kollektif yöneticiliğin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. 27 Mart 1953'de verilen kararlar 1.2 milyon civarı insan affedilmiş, gulag hayatına mahkum edilenlerin %48'i özgürlüğe kavuşturulmuş, Stalin'in ölümünden sonra gulagların faaliyeti önemli ölçüde azaltılmış, 25 Ocak

1960`da kabul edilen kararlar ise tamamen kapatılmıştır. Sadece SSCB içerisinde değil, diğer komünist ülkelerde de Stalin heykelleri kaldırılmış veya dağıtılmıştır. Bu dönemin en ert tedbirleri 31 Ekim 1961`de Stalin`in ölmüş bedeninin Lenin Mavzoleyinden çıkartılması ve 11 Kasım 1961`de ise “kahraman şehir” olarak nitelendirilen Stalingrad`ın isminin Volgograd olarak değiştirilmesi olmuştur (Jones, 2006: 2, 14, 22).

Fakat bu sürecin kendisi de çelişkilidir. Zira, çeşitli milletlere karşı farklı ve çelişkili uygulamaların söz konusu olduğunu belirtebiliriz. Örneğin, sürecin başlarında Stalin`in milliyetler politikası eleştirilirken daha sonra bu dönemde de aynı politika devam ettirilmiştir. Rusça “sbljeniye” (yakınlaşma) olarak ifade edilen milletlerin birbirine yakın olması sadece milletlerin siyasi, ekonomik, kültürel bağlarının sıklaştırılmasını değil hem de milli fark ve ayrılıkların tamamen ortadan kaldırılmasını öngörüyordu. Bu amaca hizmet eden karar olarak 1961`de Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri Birliği`nin kurulmasını, Orta Asya Halk Ekonomisi Konseyi, Orta Asya Pamukçuluk İdaresi vd. kuruluşların ortaya çıkması, benzer birleştirme denemelerinin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetlerine yönelik olarak da uygulanması, örneğin 1963`te Zakafkasya merkez Komitesi`nin tesis edilmesi gösterilebilir (Süleymanlı, 2005: 132).

Genel olarak de-Stalinizasyon Azerbaycan`da AKP 1. Sekreteri Bağirov`un görevinden alınması ile başladı. Beriya`dan farklı olarak Bağirov hemen tutuklanmadı. Fakat Nisan 1956`da sert bir mahkeme sürecinden sonra suçlu bilinen öldürüldü. 12 Onun yerine atanan İmam Daşdemiroğlu Mustafayev, Bağirov dönemini şahsiyete perestişte suçladı ve kötüledi. Büyük temizleme döneminde suçlu bilinen birçok aydın ve devlet yöneticisi affedildi, özellikle Nariman Narimanov`un sembolik kahraman statüsü yeniden geri verildi (Swietochowski, 1995: 174). Ayrıca, bu dönemde Azerbaycan kültürel ve edebi hayatında da hafifleme görülmektedir. Nitekim, Bahtiyar Vahabzade Şeki gazetelerinin birinde “Sattar Han, Hiyabani ve Pişevari hatırasına” adadığı şiiri yayımlattı. Fakat büyük kapsamlı gazeteler özellikle Şah İsmayıl veya Sattar Han gibi konulara değinmekten kaçınıyorlardı. Bununla birlikte medyada “Türkmençay yarası”, “İran baskısından kurtulma” ve “İran`ın oryantel despotizmi” hakkında yazılar yayımlanmakta idi. 1956 sonrası dönem küçük düzeyde de olsa pan-

Azerbaycancılık ideolojisinin gelişmeye başladığı dönem olarak anılmaktadır (Swietochowski, 1995: 169). Buna rağmen tarihçiler 1918-1920 yıllarının bağımsız Azerbaycan'ı hakkında tartışmaktan da kaçınıyorlardı. İran'ın 1955'de Bağdat Paketi'ne katılımı ve ABD ile geliştirdiği sıkı ilişkiler nedeniyle SSCB yönetimi Azerbaycan'da pan-Azerbaycancılık düşüncesine tolerans göstermekteydi. Bununla birlikte İran, 1962'de kendi topraklarında nükleer silahın yerleştirilmesine izin vermemekle böylece Moskova ve Tahran arasında ilişkilerin sıcaklaşmasına neden olmuştu (Swietochowski, 1995: 169).

İmam Mustafayev'in milliyetçi davranışları sonuç olarak onun 1959'da görevden alınması ve yerine Veli Yusufoğlu Ahundov'un getirilmesi ile sonuçlandı. Ahundov da bu görevde 1969 yılına kadar kaldı.

2.5.2. Haydar Aliyev iktidarı dönemi

14 Temmuz 1969'da Ahundov AKP 1. Sekreteri olarak görevden alındı ve Azerbaycan İlimler Akademisinin vitse-başkanı olarak atandı. Onun görevden alınmasının temel nedenlerinden birisi ekonomik alanda başarısız politika yürütmesi, ayrıca yönetime akraba, dost ve istediği kişilerin getirilmesi idi. Haydar Aliyev'in Ahundov'un yerine getirilmesi Sovyet yönetiminin daha önceki yönetim ağı ile ilişkisi olmayan yeni bir kişi arayışının sonucu idi. Haydar Aliyev, eski KGB ajanı idi. 1945 yılında KGB'ye katılan, Pakistan, İran, Afganistan ve Türkiye gibi ülkelerde çeşitli görevler üstlenen Aliyev, kurum içerisinde giderek yükselmekte idi. 1967'de Azerbaycan'da KGB başkanı olarak atanan Aliyev, anti-milliyetçi ve internasyonalist görüşlere sahip birisi olarak yönetici pozisyonuna tam uygun birisi olarak nitelendirilmekteydi. Ayrıca daha önceki 2 sekreterden farklı olarak H. Aliyev, Marksist-Leninist ideolojisinin sert savunucularındandı (Suny, 1983: 230). Bütün bunlar gözönüne alınarak Haydar Aliyev 1969'da Azerbaycan KP 1. sekreteri olarak atandı ve bu görevinde 1982 yılına kadar kaldı. İçtimai olarak milliyetçiliğe karşı bir görünümü olsa da Aliyev Rusları temel pozisyonlara yerleştirmede. Aksine Azerbaycanlıların ön plana çıkarılmasına çalıştı (Swietochowski, 1995: 183).

Onun diğer talkinlerinden birisi Rus dilinin daha geniş bir toplum tarafından benimsenmesiydi. Aliyev, Rusça öğrenmenin faydalı olacağını ve bu yolla daha geniş bilgilere ulaşmanın mümkün olduğunu savunuyordu. Aynı zamanda bu politika

“yakınlaşma” siyasetine hizmet etmeli ve farklı dillerde konuşan yerli insanları yakınlaştırmalı idi. Böylece bu yıllar Rus dilinin geniş yayılması dönemi olarak da karakterize edilebilir. Aynı zamanda Aliyev, Azerbaycan ziraat ve sanayi sektörünün gelişimine büyük dikkat ayırdı. 1971-1980 yıllarında Azerbaycan'ın sanayi üretimi ve ziraat ürünleri iki kere artmıştı. 1960'lı yıllarda diğer Sovyet cumhuriyetleri arasında Azerbaycan 14. sırada yer almaktaydı. Artık 1970-1974 yılları arasında ise Azerbaycan 4. sıraya yükselmişti (Suny, 1983: 232).

Onun Azerbyacan'ı yönettiği yıllarda ülkede 250'den çok fabrika, üretim kurumları açılmış, 630 bin kişi yeni işyerlerinde istihdam edilmişti. Ülkede ziraat ürünlerinin, özellikle pamuk, sebze, tütün ve üzümçülüğün gelişimine dikkat ayrıldı. Fakat 80'li yıllarda Sovyetler genelinde alkolizmle mücadele kapsamında üzüm üretimi alanların çoğu mahvedildiğinde Azerbaycan'ın üzüm alanları da büyük zarar gördü. 70'li yıllarda Bakü'de Deniz vağzalı, günümüz H. Aliyev (eski Lenin) sarayı, Moskova hoteli, 80'li yıllarda Gülüstan sarayı, yeni hayvanat bahçesi, idman kompleksi, 90'da 18 metro istasyonu tikilerek kullanıma açılmıştır. 1971'de yeni hat inşa edilerek Kür suyu Bakü'ye getirilmiş, Bakü'nün su ihtiyacı önemli ölçüde karşılanmıştır (Nuriyeva, 2015: 286-288). Fakat bu dönemde Moskova'dan Azerbaycan'a mali yatırımlar azalmaktaydı. Bu nedenle Azerbaycanlılarda böyle bir duygu oluşmuştu ki, onlar birliğe daha çok fayda veriyor ve karşılığında çok küçük fayda elde ediyorlar.

Aliyev kültürel alanda da önemli adımlar atmış, 1937'de suçlanarak sürülen ve 1944'de sürgünde vefat eden Azerbaycan'ın meşhur yazarı Hüseyin Cavit'in kalıntılarını 1981'de Sibiry'a'dan vatana getirtmiştir. O, 1956'da genel af zamanı suçlardan muaf edilse de yazıları hala yayımlanmıyordu. Fakat 1981'de geri getirildikten sonra kendisini okuma yasağı kaldırılmış ve yazıları da yayımlanmaya başlamıştır (Javid, 1996: 24). 1980'li yılların başında artık Şah İsmayıl hakkında açıkça yazılabiliyor, o “Azerbaycan'ın Büyük Petrosu” olarak değerlendiriliyordu (Altstadt, 1992: 190).

Hatta, İran Azerbaycanlıları ile kültürel bağların geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusuna da vurgu yapılmaktaydı. Bunu 1981'de Azerbaycanlı Yazarlar Birliği'nin 7. Kongresindeki konuşmasında da görmek mümkün. 1982'de Politbüro üyeliğine

atandığı için Azerbaycan'ı terkederken meşhur gazeteler iki Azerbaycan'ın aynı millete ait olduğu ve onları ayıran sınır hattının er-geç ortadan kalkacağını yazıyorlardı. Alliyev döneminde tiyatrolarda da “bölünmüş Azerbaycan” motiflerini görmek mümkündür (Swietochowski, 1995: 192).

Bu dönemde bölge liderleri iki-dilli sisteme geçerek Moskova'nın direktiflerini hemen yerine getirmeye çalışsalar da kendi ülkelerinde özerk yönetimi genişletmeye çalışıyorlardı. Buna rağmen milliyetçi hareketler hala suç olarak algılanmaktaydı. Örneğin 1970'lerin ortalarında gelecekde Azerbaycan Halk Cephesinin lideri konumuna gelecek genç Ebülfez Elçibey pan-Türkçü ve Azerbaycan milliyetçisi faaliyetleri ve fikirlerine göre tutuklanmıştı. Aynı şekilde SCB'nin diğer bölgelerindeki muhalifler de cezalandırılmıştı. Daha sonra, 1991 yılında Haydar Aliyev Elçibey'in 1975 yılında hapsedilmesinden haberdar olmadığını söylemişti. O, “Elçibey'in hapsinden KGB sorumluydu” diyerek kendisinin bilgi dışı olduğunu belirtmişti (Goltz, 1998: 71).

Bu dönemde ilginç gelişmelerde birisi demografi ile ilgilidir. Özellikle 1970-1989 yıllarında Azerbyacan'da ikamet eden Ermenilerin sayısının %19,4 oranında 484 binden 390 bine düştüğü bilinmektedir. Bu, temel olarak Azerbaycan'ın SSCB'nin diğer gelişmiş cumhuriyetlerinden geri kalması ve Azerbaycanlı olmayan kesimin daha iyi hayat koşulları niyetiyle ülkeyi terketmesiyle ilgiliydi. Fakat bunun yanısıra etnik azınlıklar diskriminasyondan daha çok asimilasyona maruz kalmaktaydılar. Örneğin 1920'de Kürtler Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin batısında bulunan “Kırmızı Kürdistan” özerk bölgesine yerleştirilmişlerdi. Fakat 1930'da bu bölge feshedildi ve Kürtlerin büyük çoğunluğu Azerbaycanlı olarak kaydedildi. Bazıları Kürtlerin Azerbaycan'daki sayısının 200 bin üzeri olduğunu yazıyorsa da resmi istatistiklerde onların sayısı sadece 12 bin olarak belirtilmektedir (De Waal, 2003: 133).

Bundan başka Dağlık Karabağ'da Ermeniler Azerbaycanlıların kasten çoğaltıldığını yazıyorlar. Nitekim 1926'da Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu 117 bin, Azerbaycanlı nüfusu 13 bin idiyse, 1979'da Ermeniler sadece 6 bin artarak 123 bin olmuş, Azerbaycanlıların sayısı ise 3 kere artarak 37 bine ulaşmıştır. Fakat bu hem de Azerbaycanlı ailelerin daha çok çocuk sahibi olma eğilimi, aynı zamanda eğitimi

Ermenilerin büyük oranda bölgeyi terketmesi ile de ilgili olabilir (De Waal, 2003: 140). 1959'da Azerbaycan SSC'de yaşayan Azerbaycanlılar toplam nüfusun %67'ni oluşturuyordusa, 1970 nüfus sayımına göre bu rakam %74'tü. 1979'da bu sayı %78'e, 1989'da ise %83'e ulaşmıştı (Altstadt, 1992: 183-184).

2.5.3. SSCB'nin dağılması dönemi

1980'li yılların ortalarında Sovyet toplumu ekonomik, politik ve manevi olarak bürhan içerisine girmişti. KP, ülkeyi iflastan kurtarmak amacıyla 1985'de "hızlandırma konsepti" ileri sürdü ve "yenidenkurma" hattı belirlendi. 1989'da ilk kez çokmandalı sistem esasında halk milletvekilleri seçimleri yapıldı. "Yenidenkurma" (perestroika) ve "açıklık" (glasnost) politikası Azerbaycan'da da demokratik hareketin gelişimini hızlandırdı. Bundan endişelenen Sovyet yönetimi Azerbaycan'ın DKÖV'de milli-etnik çatışmayı alevlendirdi. İç ve dış destekle donatılan Ermeniler açık şekilde toprak iddiaları ve ayrımcılık isteklerini belirtmeye başladılar. Onlar hatta Dağlık Karabağ dışında bulunan Kazah ve Gedebey rayonlarında da binlerle hektar toprağın kendilerine verilmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Ermenistan'da devlet düzeyinde gizli silahlı gruplar oluşturuluyor ve orda ikamen eden Azerbaycanlılar kovularak yaşadıkları yerleri terketmeye zorlanıyorlardı. "Ermenistan'ı Türklerden temizlemeli" vd. milliyetçi şiarlarla gösteriler düzenlenmekteydi (Nuriyeva, 2015: 289).

Böyle bir durumda SSCB yüksek yönetiminin ikinci şahsı durumunda olan Haydar Aliyev'in ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu nedenle Ermenilerin de yardımıyla Azerbaycan SSC Cinayet Mecellesinin 67. maddesi ile (milli değerlerin alçaltılması) cinayet işi açıldı. Bu cinayet işi iflas etse de sonuç olarak Aliyev'in Politbüro'dan uzaklaştırılmasına neden oldu. Bu sırada Ermenistan SSC KP'nin 1. Sekreteri görevinde bulunan Karen Demirçyan'ın "Bizim temel başarımız – Aliyev'in Karabağ'daki hareket başlamadan önce uzaklaştırılması idi. Bu çok önemliydi" demesi ilgi çekicidir (De Waal, 2003: 28)

1987'de Haydar Aliyev'in SSCB Politbüro'da üyelik görevinden alınması ile başlayan süreçte Azerbaycan'la merkez Moskova arasında ilişkiler gerilimli bir döneme girmiştir. Bunun hemen sonrasında Ermenilerin Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ topraklarına iddiaları gündeme gelmiştir. Bu olayların arkasında SSCB

lideri Gorbaçov'un danışmanlarından birisinin Ermeni kökenli Aganbekyan olduğu bilinmesi, Ocak 1990'da SSCB ordusunun Bakü'ye girerek kanlı olayları gerçekleştirmesi ve çok sayıda sivili katletmesi, ardından Karabağ olaylarında Ermenilerden yana tavır alması Azerbaycan halkının belleğinde Çarlık yönetiminin başından itibaren Gayrimüslimler, özellikle Ermeniler karşısında kaldıkları ve yaşadıkları benzeri haksızlıkları ve ayrımcı uygulamaları canlandırarak, Sovyetler Birliği ile duygusal bağların tamamen kopmasına getirip çıkarmıştır (Turan, 2018: 444).

Yenidenkurma ve açıklık ilkeleri 1987 yılında uygulanmaya başladıktan sonra Baltık ülkeleri başta olmakla SSCB üyelerinin bağımsızlık ilanları ard-arda gelmeye başladı. Baltık ülkeleri Litvanya, Letonya ve Estonya 1990'da ardıcıl şekilde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Rusya, Ukrayna ve Estonya gibi ülkeler parti sıralarını terketmede daha kararlı davransalar da Azerbaycan bu konuda kararsızdı. Onlar Gorbaçov'un yumuşama ve liberalleşme politikasının olumlu sonuç vereceğini bekliyor, ayrıca Gorbaçov da Müslüman muhalefete karşı daha sert tutum sergiliyordu 110 . Bununla birlikte 1991 yılı içerisinde diğer SSCB üyeleri de, aynı zamanda Azerbaycan bağımsızlıklarına kavuştular (Nuriyeva, 2015: 298-300).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET DÖNEMİ SONRASINDA AZERBAJYCAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

3.1. Azerbaycan Bağımsızlığın İlk Yıllarında

Azerbaycan eski ve derin devletçilik tarihine, zengin geleneğe sahiptir. Bu gelenekler Azerbaycan'ın ağır ve trajik anlarında defalarca kırılrsa da, Azerbaycan halkı bu trajedileri atlatabilmiştir. Azerbaycan toprakları eskiden bir çok imparatorluklar ve özellikle Çar Rusyası gibi dünyaya hakim olmak iddiasına düşen imparatorlukların dikkatinde olmuştur. Fakat komşu devletler ve haklarla ilişkiler, diplomasi geleneğinin gelişmesi, 3000 yıllık tarihi olan Azerbaycan devletçiliğinin korunması açısından önemli unsur olmuştur. 1920 yılından itibaren Bolşevik rejiminin kurulduğu, 1922 yılında ise Sovyetler Birliği'ne birleştirilen Azerbaycan 70 yıllık bir süre içerisinde SSCB üyesi bir devlet olarak komünist ideolojinin etkisinde yaşamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlık kazandığı andan günümüze kadarki 28 yıl boyu geçtiği tarihsel yol siyasi ve ekonomik potansiyelin artması, bölgede söz sahibi güçlü bir konuma gelmesi ve uluslararası politika alanında önemli bir pozisyona sahip olmasına getirip çıkarmıştır.

3.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulması

1987 yılından itibaren Azerbaycan'da milli mücadele hareketi başlamıştır. Bu mücadele giderek güçlenerek büyük bir halk kitlesinin desteğini almış ve SSCB'nin merkez yönetimini endişeye sokmuştur. Halk ayaklanmasını bastırmak amacıyla 20 Ocak 1990'da 30 000 kişilik Kızıl Ordu hisseleri Bakü'ye girmiş ve 200'ü aşkın kişinin katledilmesiyle sonuçlanan Kanlı Ocak olayları yaşanmıştır. Bundan sonra diğer ülkelerde de milli mücadele hareketleri yayılmış ve sonuç olarak SSCB'nin dağılmasına neden olmuştur. SSCB'nin dağılması ile birlikte 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan resmen bağımsızlık kazanmıştır (Kazımlı, 2004: 46).

Fakat bağımsızlık kazanmadan az önce Azerbaycan'da 17 Mart 1991 tarihinde SSCB'nin korunması konusunda referandum yapılmış ve "Siz her millettten insanların hak ve özgürlüklerine tam güvence vererek Sovyet Sosyalist

Cumhuriyetler Birliği'nin eşit egemen ülkelerin yenilenmiş federasyon olarak tutulmasını gerek biliyor musunuz?" sorusu ortaya konulmuştur. Resmi rakamlara göre referanduma 2 milyon 903 bin 797 Azerbaycan SSC vatandaşı katılmış ve %93.3 sorunun lehine, yani SSCB'nin korunmasının gerekliliği doğrultusunda yanıt vermiştir. 25 Aralık 1991'de SSCB Cumhurbaşkanı Gorboçov'un istifa vermesi ve Sovyetler Birliği bayrağının Ali Sovyet binası üzerinden indirilmesi ile SSCB'nin dağıldığı tam olarak belirlendikten sonra 29 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan'da yeniden bağımsızlık referandumu yapılmış ve "Siz Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığı hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin kabul ettiği Anayasa Maddesine tarafdar mısınız?" sorusu ortaya konulmuştur. Bu kez 3 milyon 751 bin 174 kişi halkoylamasına katılmış ve %99.58 kişi sorunun lehine, yani bağımsızlık için oy vermiştir.

SSCB'nin dağılması döneminde Azerbaycan'da iki grup vardı. Bunlardan biri Sovyet komnrist partisi yanlıları, diğerisi ise halk desteğini kazanmış Azerbaycan Halk Cephesi yanlıları idi. 20 Ocak 1990 tarihinde SSCB yönetimi tarafından Azerbaycan'da iktidara getirilen Ayaz Mutallibov, muhalefetin ve Azerbaycan Halk Cephesi'nin tüm itirazlarına rağmen 1991 bağımsızlık ilanından sonraki seçkilerden yine Rusya desteğiyle zaferle çıkararak iktidarda kaldı. Mutallobov, dış politikada esas nemi Rusya'ya vermiş, Rusya ile ilişkilerde önemli gördüğü konuların başında ise BDT yeliğini tutmuştu. O BDT yeliğinin kabul edilmesi hakkında Almatı toplantısında kabul edilen BDT Beyannamesini imzalamıştı. Fakat bu anlaşma, Parlamento tarafından feshedilmiştir (Karaman, 2012: 13-15). Genel olarak Azerbaycan'ın katıldığı ilk uluslararası rgt, Aralık 1991'de İşlam Konferansı Teşkilatı (günümüzde İşlam İşbirliği Teşkilatı) olmuştur (Hasanov, 2005: 438).

5 Kasım 1991'de Başbakan Hasan Hasanov ve Etibar Mammedov'dan oluşan delege Türkiye'ye gelerek Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanınmalarını rica etmiştir. Delege yelerinin her ikisi farklı gruplardan olsalar da onlar aralarındaki fikir ayrılığını arkaplane iterek hatta muhalefetin de Mutallibov yönetimini kabul ettiğini ve onun istifasına ilişkin taleplerini geri çektiklerini, o anda temel amacın Azerbaycan'ın geleceği olduğunu belirtmişlerdi. Bilindiği zere Türkiye, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur. 26 Kasım 1991'de Mutallibov muhalefet yönümlü daha bir adım atarak hükümet yönümlü Azerbaycan

Ali Sovyeti`nin (Parlamento) yerine Milli Meclis (yeni Parlamento) kurmayı karara aldı. Meclis 50 yeni üyeden oluşmalı, bunun 25`i hükümet yönümlü, 25`i ise muhalefet yönümlü üyelere oluşmalıydı. Fakat bu süreçte Ali Sovyet varlığını devam ettirmiş ve ülkede çokkutuplu yönetim sisteminin oluşumuna neden olmuştur. Milli Meclisin kabul ettiği ilk ve önemli kararlardan birisi 26 Kasım`da Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin özerklik statüsünün feshedilmesi olmuştur. Bu kararın ardından 6 Aralık 1991`de bölgenin Ermeni nüfusu bağımsızlık ilanında bulunmuştur (Salamzade, 2017: 16).

Mutallibov`un Rusya dışında iyi ilişkiler kurmak istediği ülkeler Türkiye ve İran`dı. O, başkanlığı döneminde Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal`ı ağırlamış, akabinde ise Ocak 1992`de Türkiye`ye resmi ziyaret yapmıştı. İran ise Mütellibov`un ilk resmi ziyaret yaptığı ülke idi. Bu ziyaret sırasında İran`ın Güney ve Kuzey Azerbaycan`ın birleşmesi endişeleri giderilmiştir. Özellikle bu durum Azerbaycan halkının değil, Rusya`nın menfaat sesi olduğunu kanıtlamaktadır. Mutallibov döneminde Azerbaycan Ordusu`nun hala kurulmamış olması, 26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı`da Ermenilerin Azerbaycanlıları acımasızca katliamı ile sonuçlanmıştır. Bu katliam sırasında özellikle Rus Ordusunun 366. alayının varlığı Mutallibov`un 6 Mart 1992`de istifasına getirip çıkarmıştır. Mutallibov`un istifası ile iktidar Meclis Başkanı Yakup Memmedov`a geçmiştir. 3 aylık kısa bir süre içerisinde devlet başkanlığı yaparken Memmedov ihtiyatlı bir politika izlemiş ve tarafsızlık, bloklara dahil olmama ve saldırgan politika yürütmemeye çalışmıştır (Beşikçi, 2016: 238-239).

Mutallibov`un istifasından az önce Azerbaycan için en önemli olaylardan birisi 2 Mart 1992 tarihinde BM üyeliğine kabul edilmesi olmuştur. 1991-1992 yıllarında Azerbaycan birçok dünya devletleri tarafından tanınmış ve uluslararası ilişkiler arenasına katılmıştır (Hasanov, 2005: 171). Bundan başka Azerbaycan Ocak 1992`de AGİT`e üye olmuş ve Temmuz ayında kuruma üyelikle ilgili resmi belgeleri imzalamıştır (Hasanov, 2005: 373).

14 Mayıs 1992`de Parlamentodaki komünist rejim yanlıları yeniden Mutallibov`u Cumhurbaşkanı ilan ettiklerinde Azerbaycan Halk Cephesi itiraz etmiş, Cumhurbaşkanlığı sarayına yürüyüş yapmış ve bu durum üzerine Mutallibov ülkeyi

terk etmeye mecbur olmuştur. 7 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan`da Cumhurbaşkanı seçimlerini ise Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey kazanmıştır. Elçibey, dış politikada Rusya ile mesafeli davranmış, Türkiye ile ilişkileri tarihteki en yüksek düzeye çıkarmıştır. Türkiye ile siyasi, askeri, eğitim, kültür ve ekonomi alanlarında birçok anlaşmalar yapılmıştır. Elçibey`in milliyetçi söylemleri, özellikle “Birleşik Azerbaycan” fikri, İran`ı hedef alan “çok etnikli İran`da Farslar dışında kalan halkların ulusal haklarının ihlal edilmesinin bu ülkenin gelecekte dağılmasına neden olacağı” hakkında demeçleri İran`la ilişkileri kötüleştirmiştir (Beşikçi, 2016: 241).

Elçibey, Azerbaycan`ın Rusya bağımlılığından tamamen kurtulması için, Rus askerlerini Azerbaycan topraklarından çıkartmış, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde AGİT arabuluculuğuna yoğunluk vermiş, BDT üyeliğini reddetmiş, Rusya ile eşit devletler olarak ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmeğe çalışmıştır. Bu durum Rusya ile ilişkileri de kötü etkilemiştir. Onun döneminde Dağlık Karabağ`da Azerbaycan`ın askeri başarısızlıklarının ardı arkası kesilmiyordu. Tüm bu kayıpların sonucu olarak toplamda Azerbaycan topraklarının %20`i Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Türkiye ile geliştirilen ilişkilere rağmen, Azerbaycan`ın Türkiye`den askeri yardım ve askeri işbirliği isteğine Türkiye`nin o zamanki yönetimi olumlu bakmamıştır. Türkiye`nin bu tavrı Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı saldırılarını daha da cesaretlendirmiştir. Kelbecerin düşmesiyle Elçibey`e karşı Suret Hüseyinov`un Rusya desteğiyle isyanı başlamış ve Elçibey, 20 Haziran 1993 tarihinde Bakü`yü terk etmek zorunda kalmıştır (Karaman, 2012: 21-23).

Fakat Elçibey dönemi de fazla sürmemiş ve 4 Haziran 1993 tarihinde Suret Hüseyinov liderliğindeki bir askeri darbeyle Halk Cephesi yönetimden uzaklaştırılmıştır. Olaylardan sonraki dönemde ortaya çıkan belgeler gereği darbenin aslında Rusya desteğiyle gerçekleştirildiği ve iktidara Rusya yönlü Mutallibov`un getirilmesini amaçladığını, fakat o dönem Milli Meclis milletvekillerinin Haydar Aliyev`i cumhurbaşkanı postuna davet etmesi ile 3 Ekim 1993 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerin ardından H. Aliyev`in iktidara geldiği bilinmektedir (Kazımlı, 2004: 47).

Fakat Mutallibov ve Elçibey dönemleri Azerbaycan yeni bağımsızlık kazandığı, temel sorunlarının bağımsızlığın korunması, Rusya etkisinin ola bileceği kadar azaltılması ve ülkenin parçalanmasının karşısını alarak Dağlık Karabağı işgalden korumak idi. Örneğin, Mutallibov'un kendisi Rusya yönümlü dış politika hattı izlese de, onun Dışişler bakanı Hüseynağa Sadigov Batı yönümlü idi, hattı Azerbaycan`ın NATO üyesi olmasını destekliyordu. Hatta Başbakan olan Hasan Hasanov, Mutallibov Hükümetinin Halk Cephesi ile ilişkileri geliştirmesini istiyordu. Fakat bu isteğinin kendisinin demokrasiye olan inancından, yoksa Mutallibov iktidarını yıkarak iktidara gelmek isteğinden doğduğu tam olarak belirlenememektedir. Bunun yanısıra Dağlık Karabağ`da durumlar çok gergin idi ve ülke içerisinde muhalefetin susturulması değil, onlarla işbirliği yapılması daha faydalı olabilirdi.

Ülkede insan hakları ve demokrasi konusunda en önemli, fakat sorgulanabilir adım Dağlık Karabağ`ın özerkliğinin fesh edilmesi hakkında 26 Kasım 1991 tarihinde kabul edilmiştir. Buna cevap olarak ise 9 Aralık 1991 tarihinde Dağlık Karabağ bağımsızlığını ilan etmiştir. Hocalı`da Ermenilerin Azerbaycanlıları katlettiği Soykırımdan sonra ilk kez demokratik seçimler gerçekleştirilmiş ve Elçibey iktidara gelmişti. Elçibey, selefinden daha fazla reformcul, liberal, Batı-yönümlü iç ve dış politika izlemeye, özellikle enerji alanında işbirliğini geliştirmeye çalışsa da Dağlık Karabağ savaşı bu reformları önemsiz hale getirmiştir. Bunun yanısıra ülke içerisindeki iktidar savaşı da durumu kötü şekilde etkilemekteydi. Hüseynov`un Gence`den başlayan ve Bakü`yedek gelen askerleri gerçekleştirdiği darbeden sonra Elçibey iktidarı terk etmek zorunda kalmıştı (Salamzade, 2017: 10-17).

Ağustos 1993`te Azerbaycan halkının Elçibey`e güven duyup duymadığı hakkında halkoylaması gerçekleştirilmiş ve referandum %97.5 oyla Elçibey aleyhine sonuçlanmıştı. Bu durum Elçibey`in bir yıllık yönetimine son noktayı koymuş, ardından gerçekleştirilen seçkilerde ise Aliyev %98.8 oyla iktidara gelmiştir (Abdullayev, 2001: 113).

3.1.2. Dağlık Karabağ sorununun gelişimi

Ermenistan`la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili yaşanan çatışma 1988-1994 yıllarında şiddetli bir hal alsa da bu sorunun kökeni çok daha eskilere dayanmaktadır. Sovyetler Birliği`nin halkları arasında ilk patlak veren ve en

uzun süren çatışma olarak nitelendirilen Dağlık Karabağ çatışmasında bazı tahminlere göre her iki taraf 30 binden fazla insan kaybetmiştir. Bu çatışma sadece bir toprak uğruna savaş olmakla yanısıra gelişmesine neden olan temel unsurlar olarak merkezi gücün (başka sözle Rusya'nın) geleneksel politikası ve Ermenistan'ın Batı ülkelerinde bulunan zengin ve iyi organize edilmiş diasporası gösterilebilir (SAM, 2013: 48).

Karabağ eski ve orta yüzyıllarda Azerbaycan Kafkas Albanyası'nın (MÖ 4 - MS 8. yüzyıllar) bir parçası olmuştur. Karabağ bölgesinin dağlık kısmı Artsakh (Yunanca "Orkhistene") ismi ile tanınmıştır. Arap işgalinden sonra, 7-8. yüzyıllarda bölge halkı İslamı kabul etmişse de, bazı, özellikle dağlık kısmı Hıristiyan olarak kalmaya devam etmiştir. Ermeni Kilisesi'nin de etkisiyle Alban Apostolik Kilisesi (Monofizit) Grigoryanlaşmaya başlamıştır. Kafkas Albanyası'nın dağılmasından ve Arapların bölgede zayıflamasından sonra Karabağ bölgede yeni oluşan yeni devletlerin, önce Saciler, 10. yüzyılda Salariler, 11-12. yüzyılda Şeddadiler, 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerine dahil olmuş, 16-17. yüzyıllarda Safeviler devletine ait Karabağ beylerbeyliği (Türk soylu Ziyatoğlu kabilesi tarafından yönetilmiş) var olmuş, 16-18. yüzyıllarda İran'ı (Safeviler devletini) yöneten Kacar'lar bölgeyi yönetmiştir.

18. yüzyılda (1750'de) Penah hanın liderliğinde bölgede Karabağ hanlığı oluşmuş, Şuşa ise hanlığın başkenti seçilmiştir. Karabağ hanlığı genel olarak İran (Safevi) şahına tabi idi. 1804-1813 ve 1826-1828 yıllarında yaşanan Rusya-İran savaşlarından sonra tüm Kuzey Azerbaycan Rusya yönetimine girmiştir. Fakat Karabağ hanlığı bundan daha önce, 1805'te Rusya yönetimine geçmiştir 1822'de ise feshedilmiştir. Bu dönemde Ermeniler bölge halkının, sadece 1/5 kısmını oluşturmaktaydı. Azerbaycan Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edildikten sonra bölgede Hıristiyan kökenli Ermenilerin sayısının artırılması amacıyla büyük göç politikası uygulanmaya başlanmıştır. İlk olarak 1828'de Rusya-İran savaşına son veren Azerbaycan'ın iki ülke arasında bölünmesini tamamen resmileştiren Türkmençay Antlaşması ve 1828-1829 yıllarında Rus-Türk savaşına son veren Edirne Antlaşmasından sonra Ermeniler Azerbaycan topraklarına, özellikle Karabağ'a göçürülmüştür. 1853-1856 yılları Kırım Savaşı, 1877-1879 yılları Rus-Türk savaşlarından sonra daha da fazla Ermeni bölgeye getirilmiştir.

Böylece Güney Kafkasya ve özellikle Karabağ bölgesi nüfusunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bölgenin Ermeni nüfusu Rusya'nın göç politikası sonucunda 1831-1916 yılları arasında 19 binden 119 bine kadar yükselmiştir. Bu ise bölgenin yerel halkı ile Ermeniler arasında gelecekte çatışmaların oluşturulmasının temeli olarak görülmektedir. İlk çatışma 1905'de, daha sonra 1918'de çıkmıştır. 1918-1920 yıllarında var olan Azerbaycan Demokratik (Halk) Cumhuriyeti ve Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti Karabağ'a yönelik iddaları olmuştur, fakat Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan'ın bağımsızlığı dünya devletlerince tanınırken Karabağ da Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu durum 1920'de Sovyet işgaline kadar devam etmiş, 5 Temmuz 1921'de Stalin'in kararıyla Karabağ tamamen Azerbaycan SSC'ye verilmiştir. Halklar arasında olan anlaşmazlıklara tamamen son vermek için ise 7 Temmuz 1923'te Dağlık Karabağ Özerk Oblastı (Bölgesi) ilan edilmiştir. Kasım 1924'de bu Bölgenin Azerbaycan SSC'ye ait olduğu onaylanmıştır. Buna rağmen Sovyetlerin 1920-1930'lu yıllarda uyguladığı göç politikasının sonucu olarak bölgenin demografik yapısı Ermenilerin lehine değişmiştir.

Bölge nüfusu zamanla artmaya başlamış, 1970, 1979 ve 1989 yıllarında uygun olarak Ermenilerin nüfus oranı azalarak %80.5 (121 100 kişi), %75.9 (123 100 kişi) ve %76.9 (145 500 kişi), Azerbaycanlıların nüfus oranı ise artarak %18 (27 200 kişi), %23 (37 300 kişi), %21.5 (40 600 kişi), diğer milletler %1.3 (18 100 kişi), %1.1 (22 900 kişi), %1.5 (21 500 kişi) olmuştur. Zaman zaman 1945, 1964 ve 1968 yıllarında Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi konuları gündeme gelse de, Azerbaycan tarafının karşı çıkmasıyla konu gündemden kalkmıştır. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması bir daha Sovyetler Birliği'nin dağılması sırasında gündeme gelse de bugüne kadar bu sorun kalmakta devam ediyor (SAM, 2013: 49-53).

20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin SSCB Ali Sovyeti (Parlamentosu) tarafından kabul edilen, Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetlerine iletilen bildiride Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılıp Ermenistan'a birleşmek istediği açıklanmıştır. Fakat SSCB Halk Komiserleri Sovyeti bu bildiriye 24 Mart 1988'te reddetmiştir. Buna rağmen Ermenistan ve özellikle Dağlık Karabağ'da gösteriler devam etmiştir. Sonunda 12 Temmuz 1988'de Dağlık Karabağ

Özerk Vilayeti Azerbaycan SSC'den ayrıldığını ilan etmiştir. Bu karar Azerbaycan SSC Ali Sovyeti tarafından yasadışı bir karar ilan edildiği gibi SSCB Ali Sovyeti tarafından da reddedilmiştir. 1 Aralık 1989'da Ermenistan SSC ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin birleşmesi hakkında yeni bildiri yayınlanmıştır. Bunun ardından 7 Aralık'ta Azerbaycan SSC Parlamentosu tarafından verilen bildiride Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın birleşmesinin yasadışı olduğu ve SSCB hukukuna aykırı olduğu belirtilmiştir. Bu durum Ermenistan'ın SSCB'den bağımsız bir devlet oluncaya kadar devam etmiştir. 2 Eylül 1991'de Ermeniler Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti ve Şaumyan (şimdiki Goranboy) rayonu topraklarını içerisine alan sınırlarda "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Bu durum gerginliğin artması ve daha sonra savaşın çıkmasına kadar büyük bir soruna neden olmuştur (SAM, 2013: 54-55).

26 Şubat 1992'de Ermeniler tarafından Hocalı'da gerçekleştirilen soykırımdan sonra diğer Azerbaycan topraklarında Ermeniler tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Hocalı Soykırımı 20. yüzyılın en kanlı olaylarından biri olarak nitelendirilebilir. Olaylar zamanı eski Sovyet ordusunun 366. motoalayının desteği ile tüm şehir dağıtılmış, 613 kişi (bunlardan 106'sı kadın, 63'ü çocuk, 70'i ise yaşlı) öldürülmüş, 1000 kişiden fazla insan yaralanmış, 1275 kişi esir alınmış, 8 aile tam olarak yok edilmiştir, 56 kişi özellikle acımasız yöntemlerle katledilmiştir. Bundan az sonra 8 Mayıs 1992'de Şuşa şehri tutulmuştur. Aynı günde Laçın "koridoru"nun tutulması ile Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'la kara sınırı açılmış oldu. Bundan sonra Dağlık Karabağ civarındaki diğer 7 rayon işgal edilmeye başlamıştır. 18 Mayıs'ta Laçın, 2 Nisan 1993'te Kelbecer, 23 Temmuz 1993'te Ağdam, 23 Ağustos 1993'te Cebrayil ve Füzuli, 31 Ağustos 1993'te Gubadlı, 29 Ekim 1993'te ise Zengilan rayonları işgal edilmiştir. Bu işgaller sonucunda 20 bin Azerbaycanlı öldürülmüş, 100 bin kişi yaralanmış, 50 bin kişi ise önemli yaralar alarak sakat kalmış, 4499 kişi kaybolmuştur (<http://www.tarix.gov.az/rayonlar.php>, 23.04.2019).

5 Mayıs 1994'de Dağlık Karabağ savaşı'nı sonlandırmak için Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te protokol imzalanmıştır. Bazı düzenlemelerle protokol 8 Mayıs 1994'de Bakü'de Azerbaycan tarafından da imzalanmıştır. "Bişkek protokolü" adlanan ateşkes antlaşmasını imzalayan taraflar arasında Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Kırgızistan ve BDT temsilcilerinin yanı sıra "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" temsilcisi de vardı. Protokol 12 Mayıs 1994'te yürürlüğe girmiştir

(<http://www.usazeris.org/ArmeniaAzerbaijanCeasefireAgreementBishkekProtocol1994.pdf>, 23.04.2019; Gaffarov, 2008a: 272).

Ermenistan`la Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi amacıyla 1992`de AGİT Minsk Grubu kurulmuştur. Bu grup üyeleri olarak Rusya, ABD, Fransa, Türkiye, İtalya, Almanya, Beyaz Rusya, Finlandiya, Portekiz, İsveç, Hollanda, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcileri atanmıştır. 1997`den günümüze kadar AGİT Minsk Grubu`nun eş başkanları (co-chairs) ABD, Fransa ve Rusya Federasyonu`dur. İlk başlarda ise eş başkanlar Rusya ve Finlandiya, 1995-1996`da Rusya ve İsveç olmuştur. Tarihsel süreçte bu grubun girişimleri çözüme yönelik diyalog ortamını oluşturmuş, üç çözüm önerisini ortaya koymuştur (ASAL, 2013:62).

• “Paket çözüm” önerisi – Mart 1996`da (diğer verilere göre 17 Temmuz 1997) İsveç Dışişler Bakanı ve o yıl AGİT başkanı Flavio Cotti tarafından sunulmuştur. Bu öneri Azerbaycan`ın toprak bütünlüğünü korumakta, fakat Dağlık Karabağ`a en geniş özerklik statüsü tanımaktaydı. Bu öneriye göre Ermeniler tüm işgal edilmiş bölgelerden çıkmalı, Dağlık Karabağ`la Ermenistan arasında iletişim ve göçmenlerin geri dönmesi sağlanmalı idi. Fakat bu çözüm Ermenistan tarafından reddedilmiştir.

• “Aşamalı çözüm” önerisi - 2 Aralık 1997`de AGİT`in Lizbon Zirvesi zamanı ortaya atılmıştır. Bu önerinin en önemli noktası Dağlık Karabağ`ın bağımsızlık statüsünün çözümünü geleceğe bırakıyor ve tasarlanmış aşamalı çözüm sunuyordu. Fakat bu çözüme de Dağlık Karabağ`ın Ermeni temsilcileri kesinlikle karşı çıkmıştı. Şöyle ki, onlar Karabağ`ın bağımsızlığını herhangi bir durumda şüphe altına almak istemiyorlardı. Azerbaycan ve Ermenistan yönetimleri tarafından daha ılımlı olarak kabul edilen bu çözüm Dağlık Karabağ`ın “de-facto” yönetimi tarafından reddedildiği için gündemden kalkmıştır (Hopmann, 2015: 169). Bu çözüme Ermenistan`ın o zamanki cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan olumlu yaklaşmış, fakat Dağlık Karabağ Ermenileri kesinlikle karşı çıkmıştır. Sonuçta 3 Şubat 1998`te Ter-Petrosyan istifa etmiş, Koçaryan iktidara gelmiştir.

• “Ortak devlet çözümü” önerisi – Mart-Aralık 1998`de ortaya atılan, Azerbaycan tarafının karşı çıkmasıyla 5 ay içerisinde gündemden kalkan bir çözüm önerisidir. Bu öneri sadece Azerbaycan için değil, hem de Gürcistan ve Moldova`da

var olan benzeri sorunlara uygulanması için ortaya atılmıştı. Bu öneriye göre Karabağ ve Azerbaycan'ın dahil olduğu bir konfederasyon kurulması planlanıyordu. Fakat Azerbaycan bu öneriyi reddetmiştir (Kılavuz, 2017: 57).

- 2001 Key West, Florida (ABD) görüşmeleri zamanı Azerbaycan yönetimi “paket çözüm” önerisine geri dönmüş, Haydar Aliyev bazı toprakların Azerbaycan'a verilmesi karşılığında¹⁰ Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımayı kabul etmiş, daha sonra ülke içerisinde gelen baskıyla öneriden vazgeçmiştir. Bu teklif Ermenistan yönetimi tarafından da itirazla karşılanmıştır.

- “Madrid Prensipleri” – AGİT'in Bakanlar Konseyi'nin Kasım, 2007'de Madrid'de gerçekleştirdiği görüşmesi zamanı ortaya atılmıştır. Bu prensiplerde hem toprak bütünlüğü, hem de self-determinasyon hakkına vurgu yapılmakta, her iki taraf da bu prensipleri kendi önceliklerine göre tanımlamaya çalışmaktaydı. Bu prensiplere göre Dağlık Karabağ'a kendini yönetim ve güvenlik garantisi verilmeli, göçmenler geri dönmeli, belirli zaman kesiminden sonra ise halk içerisinde “referandum” yolu ile bölgenin son statüsü belirlenmeli idi. Fakat bu öneri bölgenin statüsünü gelecek belirsiz bir dönem için iptal ettiği ve referandumda kimlerin iştirak edebileceği konusunu belirsizlik içerisinde bıraktığı için uygun görülmemiştir (Hopmann, 2015: 170).

Çözüme yönelik önemli adımlardan birisi de Kasım 2008'de imzalanan Moskova Deklarasyonu'dur. Bu deklarasyon Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları İlham Aliyev ve Serj Sarkisyan arasında imzalanmış, sorunun çözümünde barışçı yolların uygulanacağını temel almakta ve Madrid prensiplerine dikkat çekmektedir. Çözülemeyen Dağlık Karabağ sorununa yönelik devletler ve uluslararası kuruluşların tutumu açık olarak tespit edilmemiştir (Şıhaliyev ve Yılmaz, 2015: 33).

3.2. Milli Devletçiliğin Güçlendirilmesi

3.2.1. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi

4 Haziran 1993 tarihindeki Gence isyanı ve Elçibey'in iç savaşı engellemek amacıyla makamını terk etmesinin ardından 15 Haziran 1993'de Haydar Aliyev ona mektup yazarak Bakü'ye dönmesini istemiş, lakin Elçibey geriye dönmeyince, kendisi

¹⁰ Ermenistan'ın Megri rayonu kast edilmektedir. Böylece Nahçıvan'ın blokajı kırılıyor, fakat Ermenistan'ın İran'la sınırı yok oluyordu

Meclis Başkanı olarak görevi ele almıştır. 24 Haziran'da ise Meclis kararı ile H. Aliyev geçici devlet başkanı ilan edilmiştir. 3 Ekim 1993'te yapılan cumhurbaşkanı seçimlerini %99 civarı oyla kazanarak iktidara gelen Aliyev döneminin ilk başlarında Azerbaycan-Türkiye ilişkileri soğuma, Rusya ile ise yaklaşma yaşanmıştır (Demir, 2004: 722). Artık, Elçibey döneminde olduğu gibi Türkiye Azerbaycan dış politikasının ana köşesinde yer almıyordu. Aliyev iktidara geldikten sonra Elçibey döneminde imzalanan anlaşmalar askıya alınmış, Türk vatandaşlarına vize uygulanmaya başlanmış ve ülkede görevde bulunan 1600 civarı Türk askerinin faaliyetine son verilmiştir (Cafersoy, 2001: 294).

Moskova'nın bölgeye tesirinden kademeli olarak kurtulmayı düşünen Haydar Aliyev küçük tavizler vererek Rusya'yı sakinleştirme politikası takip etmiştir. Bu sebeple 24 Eylül 1993 yılında Moskova'da yapılan zirvede Azerbaycan BDT'ye üyelik anlaşması imzalanmıştır. Bunun yanısıra Aliyev yönetimi Elçibey'in Batılı şirketlerle yaptığı petrol anlaşmasını durdurmuş, 1994 yılında yapılan yeni görüşmelerle BP, Statoil, Chevron, TPAO, İtochu gibi yabancı şirketlerden oluşan konsorsiyumda Rusya'nın Lukoil şirketine %10 hisse ayrılması kararlaştırılmıştır (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006: 57).

1994 yılına kadar H. Aliyev Batı devletlerinden, aynı zamanda Türkiye'den mesafeli durarak, Dağlık Karabağ konusunda Rusya desteğini alacağına ümit beslemiştir. Lakin tüm çabalarına rağmen, bu olasılık gerçekleşmediği için, Aliyev alternatif yollar aramaya, petrol hattı konusunda Batılı şirketlerle görüşmelere başlamış, 8-10 Şubat 1994 tarihleri arasında ise Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini yapmıştır. Bu ziyareti sırasında Aliyev Türkiye'yi "dost, kardeş ülke" adlandırmış, "bir millet iki devlet" kelimesini ilk kez kullanmış ve farklı alanlarda işbirliğini öngören 17 belge imzalamıştır. Rusya ile Ermenistan arasında her yıl artmakta olan işbirliği, özellikle 1995 yılında Moskova'da imzalanarak 1997'de yürürlüğe girmiş Rusya'nın Ermenistan'daki askeri üssü hakta anlaşma ve 1994-1996 yıllarında Rusya'nın Ermenistan'a 1 milyar dolar değerinde silah yardımı yapmasından sonra Azerbaycan-Türkiye'nin hertaraflı, hem siyasi, hem güvenlik, hem de kültürel alanlarda işbirliği genişlenmiş ve günümüzdeki yükselen hatla devam etmektedir (Veliyev, 2017: 113-114).

Haydar Aliyev yönetim başına geldikten sonra Dağlık Karabağ sorununu ateşkes anlaşmasıyla sona erdirdi ve ülke içerisinde stabilite çalışmalarına başladı. İlk dönemlerde temel amaçlardan birisi silahlı grupların feshedilmesi, devlet kontrolünün tamamen ele alınması, askeri darbelerin bir daha tekrarlanmamasının sağlanması idi. Şöyle ki, Suret Hüseyinov liderliğindeki askeri gruplaşmanın yanısıra, Azerbaycan'ın Güney bölgesinde "Talış-Muğan Cumhuriyeti" ilan eden Alikram Humbatov yönetimi ele geçirmeye çalışan bir ayrımcı grup kurmuş ve merkezi yönetime tehdit oluşturmaktaydı. Ayrıca İsgandar Cavadov liderliğindeki grup ise Aliyev'i istifaya çağırıyordu. Tüm bunlara karşı sert güç kullanan Aliyev iktidarını koruyabilmiş, Humbatov ölüm cezasına çarptırılmış, fakat daha sonra afedilerek İran'a kaçmış, Huseynov önce Başbakan görevine getirilerek daha sonra görevden alınmış ve siyasi faaliyeti yasaklanmış, Cavadov ise yönettiği OMON¹¹ güçleri ile hükümet güçleri arasındaki Mart 1995 tarihli çatışmada öldürülmüştü. Fakat tüm bu karşıdurumlar o sırada Ermenistan'la savaş içerisinde bulunan Azerbaycan'ın Ağdam, Kelbecer, Zengilan ve Gubadlı gibi rayonlarının Ermeniler tarafından işgali ile sonuçlanmış, ayrıca 700 bin Azerbaycanlı mülteci durumuna gelmiştir (Salamzade, 2017: 22).

Azerbaycan'ı çok zor bir durumda yönetmeye başlamış ve bu sorunları çözerek Azerbaycan'ı daha gelişmiş bir geleceğe doğru taşımaya başlayan Haydar Aliyev kişiliği büyük önem taşımaktadır. Rusya için Büyük Petro, Amerika için George Washington, İngilizler için Winston Churchill, Fransızlar için Charles de Gaulle, Almanlar için Otto von Bismark, Çinliler için Mao Zedong, Türkler için Mustafa Kemal Atatürk ne demekse, Azerbaycanlılar için de Haydar Aliyev öylesine değerli anlam taşımaktadır (Habibbeyli, 2017: 35).

H. Aliyev Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak görevinin ilk yıllarında devletin dış politika sorunları ve çözüm yolları önerileri ile ilgili kamu eğitimi vermek istiyordu. 1995'de o, politika başarılarına dikkat çekmeye başladı: *"Ben dünyanın en büyük devletlerinin başkanları ile buluşmuş, ABD Cumhurbaşkanı Bill Clinton'la görüşme yapmışım... Azerbaycan'ın daha önce ne zaman böyle bir imkanı olmuştur? Azerbaycan'ın başkanları daha önce ne zaman diğer devletlerin cumhurbaşkanları*

¹¹ OMON, daha Mutallibov döneminde cephe bölgesinde savaşmak ve terörist eylemlere karşı faaliyette bulunmak amacıyla kurulmuş örgüt olup, Cavadov İçişleri Bakan Yardımcılığına atandıktan sonra cepheden geri çekilerek bir grup fedai topluluğuna dönüşmüştür

ile yüz-yüze oturarak uluslararası ilişkiler konusunda eşit haklara sahip aktörler olarak görüşe ve tartışa bilmişler? Sadece bu değil! Günümüzde ben, Rusya, ABD, Fransa, İngiltere, Almanya ve Çin gibi devletlerin liderleri ile görüşmüşüm” (Handel, 1990: 68).

Haydar Aliyev bir yandan Rusya'nın ülkedeki nüfuzunu ve etki gücünü azaltma, diğer yandan da Avrupa ve ABD ile ilişkiler geliştirerek onların etkisini güçlendirmekle bir denge politikası yürütmeye başladı. Onun iktidar yıllarında İran'la keskinleşmiş ideolojik çarpışma ve siyasi gerginliğin sona erdirilmesi, ilişkilerin iyileştirilmesi için önemli çaba harcanmıştır. O, Rusya ve İran karşıtı demeçlerden kaçınsa da, Rus ordusunun “barış gücü” adı ile Dağlık Karabağ'da konuşlandırılmasına ve Azerbaycan'da Rusya'nın askeri gücünü geri kazanmasına izin vermemiştir. Bu açıdan 1993-1994 yılları Azerbaycan'ın dış politika uygulamaları açısından bir dönüşüm oluşmuştur. 1998 yılında tekrar cumhurbaşkanı seçimlerini kazanarak 2003 yılına kadar yönetim başında bulunan Haydar Aliyev döneminde ekonomide önemli başarılar yakalanabilmiş, gerçekleştirilen reformlar ülke ekonomisinin yapısında önemli değişiklikler sağlamış, özellikle 1996'dan sonra kriz ve gerileme kısılcısından kurtulan ülkede büyüme ve kalkınma süreci başlamış, halkın yaşam koşullarında belirli iyileşme görülmüştür (Muradov, 2004: 22).

Bu dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi 4 Mayıs 1994'de Azerbaycan'ın NATO'nun “Barış için Ortaklık” (Partnership for Peace) programına katılımı olmuştur (Hasanov, 2005: 421). Fakat bu bir üyelik anlaşması değildi.

Haydar Aliyev döneminden itibaren Avrupa ile ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. 1996 yılında AB ile imzalanmış “Ortaklık ve İşbirliği hakkında sözleşme”ye göre Azerbaycan bu kurumla resmi ilişkiler kurmuştur. Daha 1993 yılında Brüksel'de Avrupa-Kafkasya-Asya Transkafkaz Ulaşım Koridoru (TRASEKA) programı ilan edilmiş ve Azerbaycan da bu programa katılmıştır. Bu program çerçevesinde en önemli tedbirlerden birisi 1998 yılı Eylül ayında Bakü'de gerçekleştirilmiştir (Hasanov, 2005: 408).

3.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni dış politika ve enerji politika uygulamaları

1991-1993 yılları arasında Azerbaycan'da devlet başkanlarının sıkça değişmesi nedeniyle oluşan politik istikrarsızlık sonuç olarak ülkenin dış politika hedeflerinin sağlam bir şekilde belirlenmesini engellemiştir. Haydar Aliyev iktidara gelirken 10 Ekim 1993 tarihinde yaptığı yemin törenindeki konuşmasında Azerbaycan'ın dış politika hedefleri hakkında şöyle söylemiştir: *“Devletimizin en temel görevlerinden biri, Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarını uluslararası alanda koruyabilen tutarlı ve akıllıca düşünülmüş bir dış politika izlenmesidir. Bize emanet edilmiş çok önemli ve zor görevler vardır. İlk olarak Azerbaycan'ın dış politikası bağımsızlığın tam şekilde sağlanması ve güçlendirilmesine yönlendirilmelidir. Temel hedefimiz dünya devletleri ile eşit statüde diplomatik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerde konumunun güçlendirilmesi, aynı zamanda devletin ekonomisinin, eğitiminin ve kültürünün geliştirilmesidir”* (Aliyev, 1997: 205).

Bağımsızlık elde edildikten sonra Azerbaycan'ın dış politikasını şekillendiren temel konuları 3 başlıkta ele alabiliriz: Dağlık Karabağ sorunu, zengin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara çıkarılması ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsü.

Dağlık Karabağ sorunun bugüne kadar çözüme ulaşmasa da diğer iki konuda hedeflerine ulaşmıştır. Nitekim zengin enerji kaynaklarını dünya piyasasına çıkaran BTC petrol, BTE doğalgaz, Güney Gaz Koridoru (GGK) projeleri gerçeğe dönüştürülmüştür. Bundan başka Hazar'ın hukuki statüsü de çözüme kavuşturulmuştur. 18. yüzyılın sonlarından başlayarak günümüze kadar devam eden bu sorunda taraf olan önce Rusya İmparatorluğu ve İran, daha sonra SSCB ve İran, en son ise 5 ülke, yani Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan'dır. Bu konuda önce Rusya ve İran ortak tutum ortaya koyarak Azerbaycan'ın isteğini kabul etmek istemese de, daha sonra Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ortak karara gelerek Hazar'ın deniz olarak, İran ve Türkmenistan ise göl olarak bölünmesini desteklemekteydiler. Hazar'ın hukuki statüsü sorunu Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarını bağımsız bir şekilde kullanmasına engel oluşturmakta ve Hazar kıyısında yer alan diğer devletlerle, özellikle İran ve Türkmenistan'la uzun

süre devam eden enerji sorununa neden olmaktadır. Örneğin, Azerbaycan ve İran arasında Araz-Alov-Şark sahaları sorunu, Türkmenistan ile ise Serdar-Kepez sorunu var olmakta ve Hazar'ın göl statüsü olarak %20'lik beraber ulusal sektörlere bölünmesi yönündeki baskılara dayanmaktaydı (Karagöl vd., 2016: 20-21). Bu sorunun çözülmesi için 1993'te ortaya atılan ve üzerinde 1996'dan itibaren çalışılan belge sonuç olarak 12 Ağustos 2018 tarihinde imzalanarak Hazar'ın hukuki statüsünü sorunu çözmüştür. 12 Ağustos antlaşması ile Hazar'ın hukuki statüsü belirlenmiş ve deniz olarak bölünmesi karara bağlanmıştır https://azertag.az/xeber/Xezerin_huquqi_statusu_Aktau_sammitinin_tarixi_ve_geosi_yasi_ozellikleri-1187527, 25.04.2019).

Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri, dünya rezervlerinin %0,6'sını oluştururken, 7 milyar varil (1 milyar ton) olarak da ifade edilebilir. Petrol uzmanları ülkenin kanıtlanmış petrol rezervlerinin 13 milyar varil olduğunu düşünüyorlar. Azerbaycan devleti ise bu rakamın 17,7 milyar varil olduğunu iddia etmektedir. Kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin ise 1,31 trilyon m³ olduğu ve dünya doğalgaz rezervlerinin %0,7'sini oluşturduğu bilinmektedir. Bu enerji kaynaklarının büyük kısmı ise Hazar denizinde bulunmaktadır (Gurbanov, 2012: 74). SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasıyla bölgede yaranan güç mücadelesinin temelinde de bu enerji faktörü durmaktadır.

Sovyetler döneminde olduğu gibi, bağımsızlık kazandıktan sonra da Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik hayatının şekillenmesinde enerji faktörü büyük rol oynamıştır. Sovyetler döneminde bu konu bölgesel nitelik taşısa da, daha sonra uluslararası bir nitelik kazanmıştır. 18 Ocak 1991'de daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce Azerbaycan'ın "Azeri", "Çırag" ve "Güneşli" petrol yataklarının ortak kullanılması için uluslararası petrol şirketlerinin katılımını öngören ihale açılması kararı alınsa da, Sovyetlerin dağılması ile bu görüşmeler durdurulmuştur. Mutallibov, 1991'de cumhurbaşkanı olarak göreve geldikten sonra batılı petrol şirketleri ile görüşmeleri yeniden başlatmış, "Amoco" şirketi ile 3 maddeli bir anlaşma taslağı imzalamıştır. Fakat görüşmeler devam ederken, özellikle Dağlık Karabağ savaşı sırasında yaşanan Hocalı soykırımını ardından Mutallibov iktidardan düşürülmüştür. Ardından iktidara gelen Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey de Rusya'nın desteklediği bir darbe sonucu iktidarı terk etmiştir. İktidara gelen Haydar Aliyev o güne kadarki tüm

görüşmeleri geçersiz kılarak yeni görüşmelerin başlatılması amacıyla yeni bir komisyon kurulmasını emretti. Bundan sonra Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin yeni dönemi başlanmış oldu (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2009: 85-86).

23 Ekim 1993'de Rusya petrol şirketi Lukoil Hazar'ın Azerbaycan sektöründe arama çalışmaları hakkı kazanmıştır. Bu nedenle 1994'ün başında Rusya Başbakanı Çernomırdin, Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle anlaşma imzalamasına itirazda bulunmayacağını açıklamıştır. Şubat 1994'te ise, SOCAR'ın kendi hisselerinden Rusya şirketine devredeceği ve sonuç olarak Lukoil'in yakın zamanlarda imzalanacak uluslararası anlaşmada %10 pay alacağı resmi olarak belirtilmiştir. Tüm bunlara rağmen Rusya Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle ilişkilerini geliştirmesinden hoşnut değildi.

Azerbaycan petrol ve doğalgaz kaynaklarını Batı'ya ihraç etmek için çalışmalara başladığı andan itibaren Rusya'nın ters tepkisi ile birlikte birçok sorunlarla karşılaşmıştır. Örneğin, İngiliz kökenli BP şirketinin liderliğinde Azerbaycan petrolünün yabancı şirketler tarafından çıkarılması ve ihracını öngören uluslararası "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasından bir kaç ay önce, Nisan 1994'de Rusya Dışişler Bakanlığı tarafından Birleşik Krallığa resmi protesto verilmiştir. "Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölgesi" kavramının tartışmalı olduğu belirtilen ve bu bölgede hidrokarbon enerji kaynaklarının üretilmesi ve yurtdışına nakliyesinin yasadışıluğuna vurgu yapan bu protesto hakkında Moskova, Azerbaycan'a herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fakat bu konuda Azerbaycan ve İngiltere'nin ortak çıkarlarının olması ve ortak pozisyon sergilemeleri, Moskova'nın inisyatiflerini etkisiz bırakmış ve sonuç olarak Azerbaycan'ın bağımsız bir enerji politikası yürütmesine olanak sağlamıştır. Uzun görüşmeler sonucu 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanan ve Azeri, Çırac ve Güneşli sahalarının petrol kaynaklarının kullanımını öngören "Asrın Anlaşması" çok büyük önem taşımaktadır. Anlaşmaya göre ilk olarak SOCAR %20, BP, %17,1, Amoco %17, Lukoil %10, Pennzoil %9,8, Unocal %9,5, Statoil %8,6, McDermott %2,5, Ramco %2,1, TPAO %1,8, Delta-Nimir %1,6 pay almıştır. Fakat daha sonra Azerbaycan payından %5'i Türkiye'nin TPAO'suna, daha %5'i ise ABD'nin Exxon şirketine satarak %10 paya sahip olmuştur. Ayrıca Rusya'nın anlaşmada pay sahibi olmasına rağmen bundan birkaç hafta sonra, yani 5 Ekim 1994 tarihinde Birleşmiş Milletler'e protesto mektubu göndererek "Deniz

Hukuku” konusunu gündeme getirmiş ve Azerbaycan`ın Hazar denizindeki haklarını elinden almaya çalışmıştır. Tam da bu anlaşmadan sonra, Ekim`in başlarında Azerbaycan`da Cavadov liderliğinde askeri darbe yapılmaya kalkılmış, lakin girişim başarısız olmuştur. Yalnız 1997`de Rusya Hazar`ın Azerbaycan bölgesini resmen tanımış ve Azerbaycan`ın Batı ile enerji ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesine onay vermiştir (Mehdiyeva, 2011: 112-125).

İlk dönemlerde Gürcistan üzerinden Batı Hattı olarak ifade edilen Bakü-Supsa ve Rusya üzerinden Kuzey Hattı olarak ifade edilen Bakü-Novorossiysk petrol boru hatlarıyla Bakü petrolü Batıya taşınsa da, özellikle 20. yüzyılın sonu – 21. yüzyılın başlarında yeni bir boru hattının çekilmesi gündeme gelmiştir. Yeni projenin gündeme gelme nedenleri arasında daha kaliteli Azeri Light isimli Azerbaycan petrolünün daha düşük kaliteli Ural petrolü ile karışmasından dolayı piyasa değerinin düşmesi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının aşırı yüklenmesiyle tehlike arz etmesi ve Batının Rusya`dan bağımsız bir boru hattı geliştirmek istemesi gösterilebilir (Ener ve Ahmedov, 2010: 118-120).

Azerbaycan`ın zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının olması nedeniyle ve bu kaynakların özel sektör kuruluşlarının ağırlıkta olduğu bir yabancı konsorsiyum tarafından çıkarılarak sanayileşmiş Batı ülkelerine aktarılması amacıyla, aynı zamanda güvenli bir enerji boru hattına olan ihtiyaç ve gereksinimlerle birlikte BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi gündeme gelmiş ve Azerbaycan petrolünün Ceyhan`dan Akdeniz`e, ordan ise dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmıştır. BTC Projesi ile ilgili Azerbaycan`ın bağımsızlık kazandığı günden itibaren 10 yılı bulan yoğun tartışmalar ve konuşmalar sürecinin sonunda, nihayetinde anlaşma imzalanabilmiştir. Sürecin bu kadar uzun sürmesinin nedeni, projenin “ekonomik” olmaktan ziyade “siyasi” yönünün öne çıkması ve ABD`nin RF ile “taktik çıkışları” ile bağlı olması olmuştur. Proje ile Azerbaycan`ın Hazar Denizi kıyısındaki petrol yataklarından, Tiflis yoluyla Türkiye`nin Ceyhan limanına günde 1 milyon ton kapasitede petrol taşıyacak bir boru hattının inşası öngörülmüştür (Çal, 2008: 89-91).

BTC Projesi fikri Elçibey ve Özal dönemine ait olsa da, Aliyev ve Demirel`in iktidar dönemlerinde gerçekleştirilmiştir. 9 Mart 1993 tarihinde SOCAR ve TPAO arasında Azerbaycan petrolünün Bakü-Ceyhan boru hattıyla taşınması için anlaşma

imzalanmıştır. Fakat bu anlaşma üzerine kararlaşma uzun sürmüş ve temel anlaşma 1999 tarihinde İstanbulda düzenlenen AGİT Zirvesi zamanı 18 Kasım'da imzalanmıştır. Nisan 2000'de ise Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, ABD devlet yetkilileri ile BP ve Amoco temsilcileri görüşerek Bakü-Ceyhan inşası için ortak metin hazırlamışlar. Bu metin 2000 Mayıs ayında Azerbaycan ve Gürcistan Parlamentoları tarafından onaylanmıştır. 1 Ağustos 2002 yılında hattın inşası ve daha sonra çalıştırılması için BTC Co şirketi kurulmuş ve 18 Eylül 2002 tarihinde hattın temeli Bakü'de atılmıştır. BTC boru hattının uzunluğu 1768 km'dir. Bunun 1076 km'si Türkiye, 443 km'si Azerbaycan ve 249 km'si Gürcistan'dan geçiyor. Projenin toplam maliyeti ise 4.8 milyar dolardır. Bu hat sadece Azerbaycan petrolünü değil, hem de gelecekte Kazakistan petrolünü taşıyabilecek kapasitede inşa edilmiştir. Bu hatt Azerbaycan için olduğu kadar Türkiye için de hem enerji güvenliği, hem ekonomik gelirler açısından önem taşımaktadır. BTC hattı 2006 yılında faaliyete açılmıştır (Babayeva, 2013: 103-106).

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra daha 1954 yılında keşfedilen Şahdeniz doğalgaz sahasının ortak işlenmesi ile ilgili 1992 yılından itibaren çoktarafli görüşmeler başlatılmış, Şahdeniz yatağının işletilmesine ilişkin ilkin sözleşme ise 4 Haziran 1996 tarihinde Bakü'de imzalanmıştır. Bu sözleşme 17 Ekim 1996 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmış ve araştırmalar, özellikle Şahdeniz doğalgazının dünya pazarlarına taşınması için yeni bir boru hattı ile ilgili çalışmalar başlanmıştır (<http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, 25.04.2019).

Avrasya bölgesinin hidrokarbon, özellikle doğalgaz kaynaklarının dünya piyasasına çıkarılması açısından önemli diğeri bir proje ise Azerbaycan ve Türkiye işbirliğinde gerçekleştirilmiş Bakü-Tiflis-Erzurum¹² doğalgaz boru hattıdır. Azerbaycan ve Türkiye arasında 12 Mart 2001 tarihinde imzalanan anlaşma ile Şahdeniz sahasından 15 yıl süre ile yılda 6.6 milyar m³ doğalgazın üretilerek satılması planlanmıştır. Bu hattın amacı Şahdeniz sahasında üretilen doğalgazı Türkiye'ye, oradan da dünya pazarına çıkarmaktır. Uzunluğu toplam 980 km olan BTE boru hattı BTC hattına paralel olarak çekilmiş ve yıllık kapasitesi toplam 30 milyar m³ olarak değerlendirilmiştir. Hattın inşasına 2004 yılından itibaren başlanmış ve 2006 yılında tamamlanmıştır. BTE hattıyla ilk Şahdeniz doğalgazı 13 Mart 2007 tarihinde

¹² Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı olarak da adlandırılmaktadır

verilmiştir. 2007 yılında Türkiye BTE hattıyla Azerbaycan'dan 1.2 milyar m³ doğalgaz almıştır. 2008 yılında Şahdeniz yatağından 8 milyar m³, 2020 yılında ise Şahdeniz 2 yatağının da kullanıma açılmasıyla 20-22 milyar m³ doğalgazın üretilmesi planlanmıştır. Gelecekte Kazakistan ve Türkmenistan'ın da BTE Projesi'ne katılacağı beklenmektedir (Ener ve Ahmedov, 2010: 126).

3.3. Azerbaycan'da XXI. Yüzyıl Gelişmeleri

3.3.1. İlham Aliyev'in iktidara gelmesi

İlham Haydar oğlu Aliyev 1999'da ülkenin yönetici partisi olan YAP'ın 5 başkan yardımcısından biri olarak atanmış, 2001 yılında ise partinin birinci başkan yardımcısı olarak belirtilmişti. 2000 yılı Milli Meclis seçimlerinde YAP'ın temel yüzü olarak İ. Aliyev belirtilmekte ve "YAP halktan İlham alıyor" sloganı kullanılmaktaydı. SOCAR'daki görevlerinin yanısıra İ. Aliyev, Azerbaycan'ın AŞPA'daki temsilciliğinin başkanı olarak görevde bulunmaktaydı. İlham Aliyev görevde yükselirken Haydar Aliyev'in sağlık sorunları giderek artmaktaydı. 12 Aralık 2003 tarihinde Haydar Aliyev, vefat etti (Cornell, 2011: 102).

2003 yılında Haydar Aliyev'in sağlık sorunu yaşadığı ve yeni cumhurbaşkanı seçimlerine katılamayacağı bilinmekteydi. Böylece Azerbaycan'da Haydar Aliyev dönemi sona ermekteydi. Bu dönemde ülkede Batıyönlü muhalefet güçleri aktifleşmişti. Fakat bu durum Rusya'yı tatmin etmiyor, Elçibey döneminde yaşanan siyasi gerilemenin tekrar yaşanması istenmiyordu. Bu nedenle Moskova'nın temel favori cumhurbaşkanı adayı Rusya'da eğitim almış ve çalışmış İlham Aliyev'di. ABD'nin çekingен pozisyonuna rağmen Rusya, açık şekilde kendi desteğini seçimlerden çok daha önce belirtmişti. Sonuç olarak 15 Ekim 2003'te cumhurbaşkanı seçimlerini İlham Aliyev kazandı ve seçim sonuçları açıklanmadan önce ilk tebriki de Rusya'dan aldı. Azerbaycan-Rusya yaklaşımı ABD'ni endişelendirdiği için hemen Amerikan diplomasisi aktif bir hal alarak, NATO askeri üslerinin kurulması gibi konular gündeme getirildi. Fakat böyle bir ihtimal bile Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerini kötü etkileyebilirdi. Çeçenlerin Rusya'da gerçekleştirdiği terör olayını bahane ederek 15 Eylül 2004'de Azerbaycan-Rusya sınırının geçilmesine önemli kısıtlamalar getirildi. 5 gün sonra resmen otobüs hareketi durduruldu, demiryolu hareketinin de durdurulacağı ile ilgili haberler yayılmaya başladı. Bu adımlar

Azerbaycan tarafından Rusya'nın baskısı olarak algılandı. Bu günlerde İlham Aliyev Moskova'ya iki ziyaret yaparak Rusya ile ilişkileri tekrar normalleştirmeyi başardı (Yunusov, 2007: 49-52).

Bununla birlikte ABD ile ilişkiler de geliştirilmiş, NATO'ya Afgansitan'a uçuşlar yapmak için Azerbaycan hava alanlarını kullanmak ve Azerbaycan üzerinden Irak ve Afganistan'a ordu göndermek izni verilmiş, ayrıca Azerbaycan NATO'nun "Barış için Ortaklık" programının üyelerinden biri olarak kalmaktadır (Flegel, 2016: 234).

İlham Aliyev döneminde Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesine de önem verilmiş, özellikle 2004 yılında AB'nin doğu yönünde genişlemesi ardından kabul edilen Avrupa Komşuluk Politikası (European Neighbourhood Policy) çerçevesinde bu kurumla Azerbaycan arasında ilişkiler daha da ilerletilmiştir. 2009'da ise Doğu Ortaklığı (Eastern Partnership) programı kabul edilmiş ve bu program 6 doğu ülkesiyle AB arasında ilişkilerin geliştirilmesini hedef edinmiştir: Ermenistan, Azerbaycan, Belaruz, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna.

İlham Aliyev, babası Haydar Aliyev döneminden kalan siyasi mirası devam ettirerek iç istikrar, petrol gelirleri ve dış politikada denge unsuruna önem vermeye başladı. O, ülkenin kalkınması için temel enstrumanın ekonomi olduğunun farkındaydı. Bu nedenle enerji projelerine dikkat ayırmaya başlandı. BTC projesinin artık İlham Aliyev döneminde gerçekleşmesi ülkenin petrol gelirlerini önemli ölçüde artırdı. Özellikle 2008 yılında petrol fiyatlarında yaşanan küresel artış Azerbaycan'ın devlet petrol fonunun kaynaklarını pek çoğaltmıştı. 2006-2009 yılları arasında Azerbaycan GSYH'nin yükselmesi açısından (2007'de %30 civarında yükseliş olmuştur) dünyanın en hızlı gelişen ülkeleri sırasında yer almaktaydı. Genel olarak bakıldığında bu dönemde Ermenistan önemli ölçüde Rusya bağımlısı, özellikle 2008 Rusya-Gürcistan savaşı ardından Gürcistan ABD bağımlısı olmuşursa da, Azerbaycan dış politikada dengeyi koruyarak bağımsız hareket edebilmekteydi. 2009'da Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması konusu gündeme gelince Azerbaycan Türkiye'ye baskı amacıyla Rusya ile yaklaşım göstermiş, fakat bu süreç çabuk bitmiş ve konu gündemden geri çekilmiştir (Cornell, 2011: 111-112, 115).

İlham Aliyev, Azerbaycan dış politikasının temel önceliklerinden birisinin çokyanlılık olduğu ve bu politikanın Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve

uluslararası sistem içerisindeki gücü açısından küçük devlet olmasının mantıksal sonucu olduğunu belirtmiştir. İ. Aliyev döneminde, 23 Mayıs 2007’de kabul edilen Milli Güvenlik Belgesi’ne göre Azerbaycan Hazar-Kafkasya coğrafyasında bölgesel işbirliği açısından çok önemli kilit devlet olan, enerji ve taşımacılık açısından eşsiz rol oynayan, hem de Batı ile Doğu’nun kavuştuğu coğrafyada bulunan, Avroatlantik güvenlik halkasının temel ve ayrılmaz bir parçası olan, Avrupa değerlerini paylaşan, bununla birlikte İslam dünyasının da bir parçası olan devlet olarak nitelendirilmektedir. Küresel ve bölgesel aktörlerin güç dengesini dikkate alarak geliştirilen ve uygulanan çok yanlılık, genel olarak Azerbaycan’ın ve özel olarak da İlham Aliyev’in uluslararası alanda manevra yapabilme olanaklarını genişletmiş ve bağımsız dış politika yürütmesine imkan sağlamıştır. Kendinden önceki yönetimde olduğu gibi İ. Aliyev de Azerbaycan dış politikasının temel yönünü Ermenistan tarafından işgal edilen toprakların geri döndürülmesi ve çözüm gayretleri oluşturmuş, “*Ermenistan boşuna heveslenmesin, ne bugün ne de yarın, 100 sene sonra bile Azerbaycan topraklarında ikinci bir Ermeni devleti kuramayacaktır*” açıklamasını yaparak Ermenistan’ın çözüm sürecini uzatmasını ve statükoyu korumaya çalışmasını eleştirmiştir (Aslanlı, 2011).

Haydar Aliyev ismi ile özdeşleştirilen ve İlham Aliyev tarafından da devam ettirilen denge politikasının niteliğini “tüm devletlerle barış içerisinde yaşama, sorunları güç kullanmadan çözüme, diplomatik ilişkiler kurma ve geliştirme, uluslararası kurumlarda temsil olunma ve içişlere karışmama” oluşturmaktadır. İ. Aliyev iktidara geldiğinden itibaren her fırsatta H. Aliyev’in çizgisini sürdüreceğini ifade etmiş, dış politikada milli çıkarlara dayalı, uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan’ın rolü ve nüfuzunu arttırmaya yönelik, aynı zamanda halkın iradesiyle örtüşen bir hatt izleyeceğini belirtmiştir. Azerbaycan’la Rusya arasındaki mevcut ilişkiler bölgenin istikrarı ve gelişimi açısından önemli faktör olarak değerlendirilmiş, keza iki ilişkiler Avrupa bölgesel örgütleri ile işbirliğinden etkilenmemiş, özellikle BDT çerçevesinde çokyanlı ilişkilerin kurulması, Rusya ile ekonomik bağların güçlendirilmesi, uluslararası suç ve diğer alanlarda stratejik işbirliği devam ettirilmiştir (Yılmaz ve Sayın, 2013: 37, 40).

Denge ve tarafsız politikanın sonucu olarak Azerbaycan 2017 yılında Bağlantısızlar Harekatına katılmıştır. Bu süreçte kazanılan en önemli başarılarından birisi de

Azerbaycan'ın 2012-2013 yılları için BM GK daimi-olmayan üyeliğine seçilmesi olmuştur. Bu üyelik, 155 BM üyesinin oyunu alarak bu mevkiye yükselen Azerbaycan'ın başarılı dış politika uygulamasının sonucu olarak değerlendirilebilir. Ermenistan, Slovenya ve Macaristan'la bu mevkiye sahip olmak için rekabet yaşayan Azerbaycan ilk aşamada Ermenistan'ı safdış ederek Ermeni diasporunu bilgi savaşında yine bilmiştir. Bu sırada Azerbaycan ikili formattan çıkarak üçlü formatta ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Özellikle Azerbaycan-İran-Türkiye, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye, Azerbaycan-Rusya-İran gibi platformlar bu tür ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel sorunların çözülmesi açısından örnek teşkil etmektedir. Bağımsızlığından itibaren Azerbaycan 17 ülke ile stratejik işbirliği anlaşması imzalamıştır. Bunlar arasında 8 AB ülkesi (Litvanya, Polonya, Romanya, Hırvatistan, İtalya, Macaristan, Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti), Türk cumhuriyetleri (Türkiye, Kazakistan ve Özbekistan) ve geleneksel olarak eski-Sovyet cumhuriyetleri (Rusya, Ukrayna, Gürcistan) yer almaktadır. Aynı zamanda, Pakistan'la ilişkiler her alanda en yüksek düzeyde geliştirilebilmiştir (Habibbeyli, 2017: 37).

3.2.2. Azerbaycan Anayasasında değişiklikler

Azerbaycan bağımsızlığının restorasyonundan bu yana sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve yasal yaşamdaki hızlı değişimler ve 1991 Anayasası Kanununun nihai hükümlerinin gereklilikleri yeni bir anayasanın gerekliliğini dikte etti. Komisyonların 1991 ve 1993 yıllarında yeni anayasa taslağını hazırlamak amacıyla oluşturulmuş olmasına rağmen, pratik faaliyetleri farkedilmedi. 2 Mayıs 1995'te, Milli Meclis'in kararına göre, Cumhurbaşkanı'nın önderliğinde Anayasa hazırlanması amacıyla bir komisyon kuruldu.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 27 Kasım 1995 tarihinde kabul edilen ve günümüzde 3 kez (2002, 2009 ve 2016 tarihlerinde) referandumla (halk oylaması) değişikliğe uğrayan Anayasası, Azerbaycan'da hukuk devletinin temel garantisidir. Anayasa 5 bölüm, 12 Fesil, 158 maddeden oluşmaktadır. Anayasanın üçüncü bölümü 4 fesilden oluşuyor (V., VI., VII. ve VIII. Fesilller) ve Kamu Yönetimi (Devlet Hakimiyeti) adlanıyor.

AC Anayasasının V. Fesil'inde yer alan 81-98. maddelerde Azerbaycan`da yasama yönetiminin gerçekleştirilmesinin Anayasal esasları gösterilmektedir. Anayasanın 81. maddesine göre, Azerbaycan`da yasama yönetimi Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi (ACMM) adlanan Parlamento tarafından hayata geçiriliyor. ACMM 125 milletvekilinden oluşmakta, parlamenterler halkoylaması ile 5 yıl süreliğine seçilmekteler. Eski Anayasada yeralan ve milletvekili seçilme için 25 yaş üzeri olma talebi yeni Anayasadan çıkarılmıştır. Savaş durumunda ACMM seçimlerinin yapılması imkansız duruma geldikte, yeni Parlamento seçimleri savaş bitenedek ertelenebilir. Bu karar referendum kurumunun isteği ile AC Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilebilir. Parlamento seçimler her 5 yılda bir Kasım ayının ilk Pazar günü geçirilmektedir. ACMM her yıl iki kere, bahar ve güz genel oturum yapmaktadır. ACMM'e herhangi konu ile bağlı kanun projesi, milletvekilleri, AC Cumhurbaşkanı, AC Yüce Mahkemesi, AC seçme hukuku olan 40 bin vatandaş, AC Prokurorluğu ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Yüce Meclisi tarafından verilebilir. Verilmiş yeni kanun projesi ACMM'de müzakereye çıkarılarak iki ay döneminde sese konulur. Bu proje vatandaşlar dışında diğer devlet kurumları tarafından acil karara bağlanması için iletilmişse, 20 gün döneminde sese konulabilir. ACMM'nin kabul ettiği kanun ve kararlar yayımlandığı günden itibaren yürürlüğe girmektedir. Anayasaya en son eklenen değişikliğe göre, ACMM'nin bir oturumu iki kere AC Bakanlar Kuruluna itimadsızlık yaptıkta veya Cumhurbaşkanı tarafından sunulan atamaları yapmadıkta, AC Cumhurbaşkanının Milli Meclisi bırakma hakkı Anayasanın 98.1. maddesi ile tanınmaktadır.

Azerbaycan Anayasasının 99-124. maddelerinin yer aldığı VI. Fesil Azerbaycan`da yürütme yönetiminin işleyişini hukuksal açıdan düzenlemektedir. Anayasanın 99. maddesine göre, yürütme yönetimi başkanı AC Cumhurbaşkanıdır. Cumhurbaşkanı, 10 yıldan fazla Azerbaycan`da yaşayan, seçkilere katılma hakkı olan, ağır cinayetkere göre mahkum edilmeyen, başka devletlere karşı hiçbir yükümlülüğü olmayan, yüksek eğitimli, ikili vatandaşlığı olmayan AC vatandaşları arasından halk oylaması ile 7 yıl süreliğine seçilebilir. Eski Anayasada öngörülen, Cumhurbaşkanı yaşının 35'den yüksek olması talebi yeni Anayasadan çıkarılmıştır. Bunun yanısıra, Cumhurbaşkanının 2 kereden fazla seçilebilmesi hakkında madde de yeni Anayasada yer almamakta, yani seçilmiş cumhurbaşkanı istediği kadar seçilebilmek hakkına

sahip olmaktadır. Yeni Anayasaya göre, savaş döneminde cumhurbaşkanı seçimleri yapılması imkansızsa, referendum komisyonu kararı ve AC Anayasa Mahkemesinin onayı ile Cumhurbaşkanlığının süresi savaş sonuna kadar uzatılabilir. 2016'da gerçekleştirilmiş referendum sonrası vitse-cumhurbaşkanı kurumu da yaratılmış ve yeni eklenmiş 103.1. maddeye göre AC Birinci vitse-cumhurbaşkanı ve vitse-cumhurbaşkanları göreve Cumhurbaşkanı tarafından atana ve görevden alınabilir. Bu makama AC Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in karısı Mehriban Aliyev'a atanmıştır.

Cumhurbaşkanı istifa ettikte, sağlık sorunu ile ilgili faaliyet imkanını kaybettiğinde ve Anayasa ile öngörülmüş diğer hallarda görevden alındıkta onun yetki ve görevleri, 60 gün içinde yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar Birinci vitse-cumhurbaşkanına geçmektedir. Cumhurbaşkanının görevden alınması ise, onun herhangi cinayet suçu işlediği belirlendikten sonra AC Anayasa Mahkemesinin inisiyatifi ile AC Yüce Mahkemesi tarafından 30 gün içerisinde verilen kararın, ACMM milletvekillerinin tam üye sayısının 95 ses çoğunluğu ile onaylanması ile mümkün olabilir. ACMM tarafından kabul edilmiş karar AC Anayasa Mahkemesi tarafından 1 hafta içerisinde imzalanmazsa, karar yürürlüğe giremez. Anayasa Mahkemesi tarafından ilk olarak kaldırılan Cumhurbaşkanının görevden alınması meselesi 2 ay içerisinde ACMM tarafından değerlendirilmezse, suçlama reddedilmiş sayılır. Anayasaya göre, AC Cumhurbaşkanı ve ailesi devlet hesabına temin edilmektedir. Yeni eklenmiş 108.1. maddeye göre devlet hesabına temin edilenler listesine AC Birinci vitse-cumhurbaşkanı ve aile de eklenmiştir.

AC Anayasasının 114. maddesine göre, Cumhurbaşkanı, yürütme yönetiminin gerçekleştirilmesi için Bakanlar Kurulu kurmakta ve Bakanlar Kurulu yürütme yönetiminin Cumhurbaşkanından sonraki yüksek organı olarak Cumhurbaşkanı karşısında sorumluluk taşımaktadır. AC Bakanlar Kurulu terkiğine AC Başbakanı, Başbakan yardımcıları, bakanlar ve diğer merkezi ve yerli icra hakimiyeti organlarının başkanları dahildir. Başbakan, ACMM onayı ile Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Anayasanın 118. maddesine göre, Başbakanın atanmasına ACMM tarafından 3 kere itiraz geldikten sonra Cumhurbaşkanı ACMM'nin onayı olmadan Başbakanı atama yetkisine sahiptir. AC Anayasasının Mahkeme Hakimiyeti adlanan VII. Fesil'inde yer alan 125-133. maddeler, Azerbaycan'da yargı kurumlarının Anayasal temelini oluşturarak, yargısal faaliyetin nasıl

gerçekleştirildiğini açıklamaktadır. Anayasanın 125. maddesine göre, AC`de yargısal yönetim, Anayasa Mahkemesi, Yüce Mahkeme, temyiz mahkemeleri, genel mahkemeler veya diğer ihtisas mahkemeleri tarafından, adaletli yargı yolu ile, Anayasal, mülki veya cinayet mahkemesi icraatı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Adaletli yargı, vatandaşların kanun ve mahkeme karşısında eşitliği, hakimlerin bağımsızlığı, kanunlara karşı gelen eylem ve işlemlerin yolverilmezliği temel şartlar olarak Anayasa tarafından belirlenmiştir. Anayasa gereği her kes, kendi hukuk ve özgürlüklerini bozan yasama veya yürütme organlarının hukuk aktlarından, belediye ve mahkeme aktlarından AC Anayasa Mahkemesine şikayet edebilir. Anayasanın 130. maddesinin 7. fıkrasına göre, AC İnsan Hukukları Müvekkili, yani Ombudsman, insanların hak ve özgürlüklerini bozan herhangi yasama veya yürütme organlarının hukuk aktlarının, belediye veya mahkeme aktlarının AC Anayasa Mahkemesi tarafından halledilmesi için sorğu verebilir (AC Anayasası, 1995).

ACMM'e ne kadar yetki genişliği tanınsa da, yürütme yasama denetiminde olmamakta, pratik olarak adeta yürütme organı tarafından yasalar çıkarılmakta, bu durum sonucu olarak parlamento aşırı derecede etkisiz bir konuma sahip olmaktadır (Guliyeva, 2005: 44).

Lakin bu her zaman böyle olmamıştır. SSCB'nin yeni dağıldığı ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulduğu ilk dönemlerde demokratikleşme dalgası her tarafı sarmıştı. Azerbaycan'ın 2. Cumhurbaşkanı olan Ebülfez Elçibey, daha öğrenci yıllarından itibaren Sovyetlere karşı Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna siyasi savaşa katılmıştır. Bu savaşta o büyük popülerlik kazanarak, 1989'da kurulan Azerbaycan Halk Cephesi adlı siyasi örgütün başkanı seçilmiştir. Azerbaycan, SSCB dağıldıktan sonra 18 Ekim 1991'de bağımsızlık kazandıktan sonra ise, 1992 Haziran'da Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Onun Cumhurbaşkanlığı dönemi ülkede demokrasinin en yüksek düzeye yetiştiği belirtilebilir. Lakin bu dönemde iktidarı ele almak için ülkenin birsıra bölgelerinde silahlı grupların isyanları başkaldırmıştır. Bu isyanlardan birini yöneten Suret Hüseyinov, Gence'de büyük kanlı olaylar gerçekleştirerek artık Bakü'ye yetişmekte olduğu bir zamanda Elçibey, Cumhurbaşkanı makamını terkederek, doğulduğu Nahçıvan'daki Keleki köyüne gitmiştir (AC Cumhurbaşkanının İşler İdaresi, 2017: 18).

Haziran 1993`de Cumhurbaşkanı makamını terk eden Elçibey`e ACMM`nin 21 Haziran 1993 tarihli kararı ile acil şekilde Bakü`ye dönmesi için müracaat edilmiştir. Lakin Elçibey geri dönmediği için, 24 Haziran 1993 tarihinde ACMM kararı ile, eski AC Anayasasınının 121.7. maddesi gereği, Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanı görevini yürütemediği gerekçesi ile, onun görev ve yetkileri geçici süre için AC Ali Sovyetinin başkanı Haydar Aliyev`e verilmiştir. Daha sonra 29 Temmuz 1993 tarihinde ACMM tarafından kabul edilmiş, 1 ay sonra, yani 29 Ağustos 1993 tarihinde AC Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey`e itimad gösterilmesi için halkoylaması geçirilmesi kararı alınmıştır (ACMM, 1993).

Güney topraklarında Elikram Hümbetov tarafından “Talış-Muğan Cumhuriyeti” yaratılması için silahlı gruplaşmanın, Batıdan Suret Hüseyinov`un iktidarı ele alma girişimi, Dağlık Karabağ ve etraf rayonlarda Ermenilerin işgal faaliyetlerinin genişlendiği bir dönemde, Cumhurbaşkanı Elçibey`in olayları idare edememesi ve kaçması, halkoylaması zamanı %97.5 ses çoğunluğu ile ona karşı itimadsızlık gösterilmesine neden oldu. 3 Ekim 1993 olağanüstü seçimlerde ise H. Aliyev AC Cumhurbaşkanı olarak seçildi (Hüseynova, 2004: 173-174). Bu olay, Azerbaycan`da Parlamento tarafından ilk ve son kez Cumhurbaşkanı`nın görevden alınması ve denetim yetkisinin işleyişinin tek örneği olarak değerlendirilebilir.

En son 2016 Anayasa değişiklikleri için halkoylamasının düzenlenmesi, gerçekte seçici haklarının görünür şekilde ihlalleri, kamuoyu veya parlamento tartışmaları olmadan gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler listesinde yer alan birçok köklü değişiklikler, yeni vitse-cumhurbaşkanı kurumunun yaratılması, cumhurbaşkanı döneminin 7 yıla kaldırılması, 2 kereden fazla seçilme hakkının verilmesi, parlamentonun cumhurbaşkanı tarafından düşürülme hakkının tanınması, cumhurbaşkanı için 35 yaş üzeri, milletvekili için 25 yaş üzeri olma talebinin kaldırılması, vd. gibi radikal değişikliklerin gerçekleştirilmesi süreci, Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa değişikliği projesinin Anayasa Mahkemesine 18.07.2016 tarihinde verilmesinden 26.09.2016 tarihinde halkoylamasına çıkarılmasına kadar, toplam 9 hafta içerisinde gerçekleştirilmesi, hiçbir aşamada ACMM görüşünün dikkate alınmaması, güz oturumunun 30.09.2016 tarihinde açılmasından bir hafta önce ACMM`e iletilmesi ve oturumun açılmasından önce, 26.09.2016 tarihinde referendumun artık gerçekleştirilmiş olması gibi gerçekler, Azerbaycan`da yasama denetiminin yeterli

kapasiteye sahip olmadığını ve tüm yürütme ve denetim işlemlerinin merkezi yürütme kurumlarının elinde bulunduğunu göstermektedir. Aynı fikirler Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nce bu referendumun araştırılması ile görevlendirilen Venedik Komisyonu tarafından da seslendirilmiş, parlamento tartışmasının gerçekleştirilmeden bu tür değişikliklerin yapılmasının, reformların anayasal meşruiyetini baltaladığı bildirilmiştir (Council of Europe ve Venice Commission, 2016).

3.2.3. Azerbaycan modern dünya arenasında

Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi ve iktisadi potansiyeli daha da artmış, bölgede söz sahibi olan bir devlete dönüşmüş, uluslararası arenada nüfuzu ve mevkisi daha da pekişmiştir. Bu başarı zamanında Azerbaycan'ın ümummilli lideri Haydar Aliyev tarafından belirlenen ve hazırda cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev tarafından başarılı bir şekilde devam ettirilen siyasi hattın mantıksal sonucudur. Bu siyasetin temelinde barış, uluslararası hukuk normlarına, sınırların bütünlüğü ve dokunulmazlığına, devletlerin toprak bütünlüğüne saygı ve karşılıklı faydalı işbirliği gibi temel prensipler durmaktadır. Bu siyasetin amacı ise Azerbaycan bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün korunmasına siyasi garanti verilmesinden ve uluslararası güvenlik sistemi ile ilişkilendirilmesinden, dünya birliğinde mevkisinin pekiştirilmesinden, eşit haklara sahip ve Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına uygun iktisadi, siyasi, kültürel ilişkilerin kurulmasından, genel olarak Azerbaycan halkının milli çıkarlarına uygun ardıcıl ve açık dış politika yürütülmesinden oluşmaktadır (Mammadov, 2017: 14).

Dış politikada Azerbaycan'ın herhangi bir önemli sonuç elde edemediği konu yalnız Dağlık Karabağ sorunu ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalidir. Fakat 1994 ateşkes anlaşması da bir başarı olarak nitelendirilebilir. Enerji güvenliği açısından Azerbaycan çok başarılı bir dış politika gerçekleştirebilmiş, fakat bu konunun bölgesel ve uluslararası gelişmeler paralelinde kırılğan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Azerbaycan elindeki imkanları ve fırsatları en yüksek şekilde değerlendirerek Rusya/BDT, Türkiye, Avrupa ve Amerika politikasını şekillendirebilmiştir. Azerbaycan NATO veya BDT'nin askeri kanadı olan OGA'da

yer almasa da, her iki örgütle işbirliğine devam etmekte, fakat NATO`ya daha çok önem vermektedir (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2009: 92).

Ayrıca Azerbaycan İsrail ile sıkı ilişkiler geliştirmiş ve özellikle Ermeni lobisini bertaraf etmek amacıyla ABD`de çok büyük güce ve etkinliğe sahip Yahudi lobisinden faydalanmaktadır. Bu açıdan 1992 yılından itibaren Azerbaycan`a yardımları yasaklayan ABD Kongresi`nin Özgürlüğe Destek Yasası`na 907. düzelişin Yahudi lobisinin yardımıyla 2002 yılından itibaren, yani ABD Cumhurbaşkanı George Bush tarafından verilen kararla durdurulması örnek gösterilebilir (Keltikli, 2013: 136).

İsrail`le sıkı ilişkilere rağmen İran`la da ilişkilerin normal düzeyde tutulmasına çalışılmaktadır. İran`da nüfusun %20 civarı etnik Azerbaycanlılardan oluşmakta ve İran bu kitlenin ayrımcılık hareketlerinden endişe etmektedir. Fakat Azerbaycan diğer devletlerin içişlerine karışmama siyaseti yürüterek bu konuda da tarafsız pozisyon sergilemektedir. Bununla birlikte İran, Azerbaycan`ın temel düşmanı Ermenistan`ı enerji ile sağlamakta ve bu ülkenin Azerbaycan ve Türkiye ile kapalı sınırları nedeniyle siyasi ve iktisadi kuşatılmışlık duygusunu belirli ölçüde gidermektedir (Mazziotti vd., 2013: 8).

Avrupa ile geliştirilen ilişkilere rağmen Azerbaycan AB`yi son zamanlar ikili standartlar sergilemekle suçlamaktadır. Özellikle Rusya`nın 2014 yılında Kırım`ı ilhakından sonra AB Rusya`yı defalarca eleştirmiş, Rusya`ya birçok yaptırımlar uygulanmış, fakat Ermenistan`ın Dağlık Karabağ ve etraf 7 bölgeyi işgali ile ilgili sakin bir tavır almıştır. Bu durum Azerbaycan tarafından hoşnutsuzluk doğurmaktadır. Bununla birlikte Avrupa`nın daha güvenilir enerji kaynaklarına artan ihtiyacı kapsamında enerji işbirliği devam ettirilmekte ve daha da geliştirilmektedir (Valiyev, 2014: 1). Azerbaycan`ın enerji kaynaklarını Avrupa`ya taşıyan ve 2006 yılında gerçekleştirilmiş olan BTC petrol ve 2007 yılında gerçekleştirilmiş olan BTE doğalgaz boru hatları, bunların yanısıra Azerbaycan doğalgazını Avrupa`ya transfer edecek GGK ve bu kapsamda 2018 yılında gerçekleştirilmiş olan TANAP projesi önem taşımakta ve bu projelerin hem de Türkiye`nin enerjide merkez ülke olma planına büyük katkı sağlayacağı beklenmektedir (Karagöl vd., 2016a: 7-8).

Günümüzde Azerbaycan “yumuşak güç” politikası uygulamaları ile de uluslararası arenada rağbet görmektedir. Bakü'nün “yumuşak güç” politikasının önemli araçlarından birisi multikulturalizm siyasetidir. Azerbaycan'da tüm dinlere ait insanların serbest şekilde kendi inançlarını uygulayabildikleri, tüm milletlerin üyelerinin eşit haklara sahip vatandaş olarak muamele gördüğü söylenebilir. Multikulturalizm bir devlet içerisinde yaşayan farklı halkların kültürel haklarını tanıyan ve onun korunmasına, gelişime yardım eden, humanizm prensiplerine dayanan bir politikadır. Bu politikanın teorik temelini liberalizm, özgürlük, eşitlik ve birlik gibi yüce küresel değerler oluşturmaktadır. Örneğin, 2016 yılı Azerbaycan'da “Multikulturalizm yılı” ilan olunmuştu (Gurbanov, 2017: 849).

SONUÇ

Azerbaycan gerek yeraltı ve yerüstü zenginlikleri açısından gerekse stratejik konumu nedeniyle eski zamanlardan günümüzedek uluslararası ve bölgesel güçlerin dikkatini çekmiş ve birçok kez işgale ve yabancı yönetimlere maruz kalmıştır. Birçok araştırmacı ve siyasetçiler tarafından işgallerin en sıkıntılısı olarak 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Sovyet Kırmızı Ordusu tarafından yıkılarak Azerbaycan topraklarının tekrar işgali belirtilmektedir. Fakat dış politikada bağımsızlığının yitirilmesine rağmen Sovyet dönemi kimi araştırmacılar tarafından Azerbaycan'ın birçok açıdan, özellikle sosyal yaşam, eğitim, kültürel, enerji ve endüstriyel sektörlerde gelişim yaşadığı bir dönem olarak da nitelendirilmektedir. Bu dönem öncesi ve sonrası yaşananlar Azerbaycan'ın modern tarihinin bir parçası olarak ele alınabilir.

Sovyet dönemi öncesi Azerbaycan tarihi temel olarak Çarlık Rusya tarafından Azerbaycan topraklarının işgali ile ilişkilidir. Rusların bölgeye ilk gelişi 1722 yılında, Büyük Petro döneminde gerçekleştirilse de daha sonra Rus ordusu geri çekilmeli olmuş ve yalnız 1804-1813 yılları arasında devam eden birinci ve 1826-1828 yıllarındaki ikinci Rusya-İran savaşı sonrasında, uygun olarak imzalanan 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay anlaşmaları ile Azerbaycan toprakları Rusya yönetimi altına geçmiştir. Böylece Azerbaycan topraklarının 1/3'ü, yani günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları Rusya kontrolü altına geçmiş, geri kalan kısmı ise İran'da kalmıştır. Bu anlaşmalar Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göçürülmesi ile ilgili belirli maddeler içererek gelecekte Ermenistan-Azerbaycan sorununun gelişmesinin temelini oluşturmuştur. Azerbaycan'ın zengin enerji kaynakları bu dönemde Rusya tarafından istismar olunmaya başlamış, Rusya'nın petrol üretimi açısından dünyada ilk sıralarda yer almasına neden olmuştur. 1904 yılı Rus-Japon savaşında mağlup olarak ayrılan Rusya'da 1905 yılında başlanan devrim Çarlık Rusya yönetiminin daha liberalleştirilmesi açısından büyük önem taşımakta, aynı zamanda Lenin tarafından gelecekte gerçekleştirilecek 1917 Bolşevik devriminin bir "giyim provası" olmaktaydı. 1905 devrimi Rusya'ya bağımlı topraklardan da yan geçmemiş, Azerbaycan'da da belirli etkiler

doğurmuştur. Bu dönem milli kendini anlama ve milli şüurun oluşumu ile karakterize olunabilir.

1905 devrimi Rusya`da genişlenince Bakü işçileri de ayağa kalmışlardı. Fakat burda durumu kontrol etmek için Çar hükümeti milli savaşı geliştirmek kararına gelmişti. Bu konuda özellikle Ermenilerin Daşnaksütyun Partisi ve Ermeni teröristleri önemli rol oynamışlardı. Böylece Rusya`nın milli çatışmayı tetikleyerek dikkati devrimden uzaklaştırma politikası başarılı olmuştur. Bununla birlikte Şubat 1905`de başlayan Ermeni-Azerbaycanlı çatışması Azerbaycanlı aydınların daha önce vurguladıkları dilsel, kültürel, bilimsel eşitlik hakların elde edilmesiyle ilgili taleplerinden uzaklaşarak daha fazla, yani sosyal haklar, aynı zamanda temsilci hükümet gibi yeni talepler ileri sürmelerine getirip çıkardı. Bu dönemde Azerbyacan`ın sadece İran veya Türk ideolojisinin bir parçası olma fikrini savunanların yanısıra bağımsız bir devlet olarak gelişmesini destekleyenler de ortaya çıkmakta idi. İlk kez “Azerbaycan Türkü” olarak kendini belirleme 1891`de neşrolunan Keşkül gazetesinde ortaya atılmıştır.

Bu grup yazı dili olarak Osmanlı Türkçesinin kullanılmasına karşı çıkıyor, Azerbaycan dilinin meşrulaştırılmasından yana teşvikat yapıyordu. 1890-1915 yıllarında Çar yönetimi Azerbaycan`da sadece formal karakter taşıyor, Azerbaycan önemli derecede özgürleşme yolunda adımlıyordu. 1917`de yaşanan önce Şubat ayındaki devrim, daha sonra Ekim ayındaki Bolşevik devrimi Çarlık Rusya`nın sonunu getirdi. Çarlık Rusya`nın dağılması ve bölgede yönetim boşluğu oluşması sırasında Kafkasya`da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan topraklarını birleştiren önce Zakafkasya Komitesi, daha sonra Zakafkasya Komiserliği, en sonda Zakafkasya Seymi gibi yönetimler kurulsa da, bu birlikler devamlı olmamış, tek ve sabit bir dış politika hattının uygulanması mümkünsüz olmuş, özellikle Osmanlı ile savaşa girilmesi konusuna Azerbaycanlılar karşı çıkmıştır.

Bu sırada Osmanlı Devleti resmileriyle gizli görüşmelerinde Zakafkasya Seymi`nin Azerbaycanlı üyeleri Osmanlı`yı Azerbaycan`a yardım etmeye ve Bakü`ye kadar ilerlemeye çağırıyorlardı. Sonuç olarak Mart ayında Bakü`de Bolşevikler ve Taşnaklar birleşerek Müsavat Partisi`ne karşı şiddetli bir katliam yaptılar. Bu katliamlar sadece Müsavat üyelerine karşı kalmayıp bölgenin bütün Müslüman

nüfusuna karşı yöneldi. 31 Mart 1918'de başlanan katliamlar Azerbaycanlıların soykırımını olarak anılmaktadır. Rusya'ya bağımlı kurum olan Seym'in kendi bağımsızlığını ilan etmesini isteyen Osmanlı'nın talepleri üzerine 22 Nisan 1918'de bağımsızlık ilanı yapan Seym, 26 Mayıs'ta Gürcistan'ın, 28 Mayıs 1918'de ise Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesiyle tamamen dağılmıştır.

28 Mayıs 1918 tarihi Azerbaycan tarihinin en şanlı sayfalarından birisini oluşturmaktadır. Bu nedendir ki her yıl 28 Mayıs günü Azerbaycan'da Cumhuriyet günü olarak kutlanıyor. Günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılında kurulduğunda kendisini 28 Mayıs'ta kurulan birinci bağımsız Azerbaycan devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin devamcısı ilan etmiş, onun bayrak ve arma gibi bağımsızlık ve güç simgesi olarak onaylanmış devlet unsurlarını kabul etmiştir. Ayrıca bağımsızlık sonrası Sovyet döneminin ekonomi politikası değil, AHC döneminin liberal ekonomi politikaları uygulanmaya başlamıştır.

Yenice kurulmuş bir devlet olan AHC'nin uluslararası ilişkiler sistemine girme süreci kolay değildi ve çeşitli zorluklar içeriyordu. Bu zor anlarda Osmanlı Devleti Azerbaycan'a büyük yardımlar yapmış, uluslararası alanda tanınması, Bakü'nün yabancılardan kurtarılması ve başkent ilan edilmesi gibi konularda önemli rol oynamıştır. Fakat Osmanlı I. Dünya Savaşını kaybederek bölgeden çekildikten sonra Azerbaycan'ın uluslararası tanınması konusu zorlaşmıştır. Bu bağlamda 11 Ocak 1920'de AHC'nin Paris Barış Konferansı'nda de-facto tanınmasının temel nedenlerinden birisi olarak petrol zengini olması ve enerji kaynaklarının İngilizlerin özel planlarına dahil olması gösterilebilir. Bu sırada savaş sonrası dağılan Osmanlı devletinin devamcısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün yabancı işgale karşı Bolşeviklerle işbirliği yaptığı, AHC'nin varlığına ise 27 Nisan 1920 yılında aynı Bolşevikler tarafından son verildiğini söyleyebiliriz. İşgal olarak nitelendirilen 27 Nisan 1920 tarihi aslında AHC hükümetinin gönüllü şekilde, kan dökülmeden iktidarı Bolşeviklere devretmesi ile bilinmektedir.

Bundan bir gün sonra, yani 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Azerbaycan'a girmiş ve aynı tarihte Azerbaycan SSC ilan edilmiştir. Farklı bölgelerde Kızıl Ordu'ya karşı tepki 1924 yılına kadar devam etti. Sovyet dönemi millileştirme ve birçok alanlarda yeniden kurma politikalarıyla başladı. 1922 yılına kadar Azerbaycan SSC

bağımsızlığını korusa da, Moskova büyük oranda Azerbaycan Komünist Partisi ve yerli yönetim üzerinde söz sahibi olmaktaydı. Aralık 1922'de SSCB tesis olundu ve Azerbaycan, TSFSK terkinde birliğe dahil edildi. Sovyet yönetiminin ilan edilmesi etnik çatışmalara ve göçmen sorununa da sebebiyet verdi. Ayrıca Sovyetlerin gerçekleştirdiği milli siyaset çerçevesinde Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde 1923 yılında özerk vilayet, Nahçıvan bölgesinde ise 1924 yılında özerk cumhuriyet ilan edilmiştir. Türkiye Nahçıvan'ın Ermenistan'a verilmesine karşı çıkmış ve bölgenin Azerbaycan yönetimi altında kalmasında büyük rol oynamıştır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın Zengezur ve Şerur-Dereleyez gibi toprakları artık 1921 yılında Ermenistan'a verilmiştir.

TSFSK 1936 yılına kadar var olmuştur. 1936'da kabul edilen SSCB Anayasası temelinde bir yıl sonra kabul edilen Azerbaycan Anayasasına göre Azerbaycan ayrıca Sovyet cumhuriyeti olarak belirtilmiş ve Gürcistan ve Ermenistan SSC'leri gibi ayrıca cumhuriyet olarak birliğe dahil edilmiştir. 1936 SSCB Anayasası temelinde kabul edilen 1937 Azerbaycan SSC Anayasası birçok hak ve özgürlükleri içermenin yanı sıra "Azerbaycanlı" milli kimliğinin oluşumu açısından büyük önem taşımaktadır.

Sovyet döneminin en ağırlı yılları olarak 1936-1938 belirtilebilir. Bu yıllar Stalin tarafından başlatılan, "Büyük Temizleme", "Kırmızı Terör" veya sadece represyonlar olarak anılan binlerle kişinin katledilmesi ile sonuçlanan olaylarla hatırlanmaktadır. Azerbaycan'da bu olayların gerçekleşmesinde 3 kişinin ismi geçiyor: Stalin, Beriya ve Bağirov. Söz konusu katliamlar özellikle pantürkist, panislamist, müsavacı, burjuva milliyetçisi olarak suçlanan ve bu suçlamalar gerekçesiyle katledilen binlerle Azerbaycanlıya da ait edilmektedir. Bununla birlikte bu sırada katledilen, "vatana ihanet", "devrim-karşıtı" vd. suçlamalarla suçlanan bir çok Komünist Partisi mensubu da bulunmuştur. Daha sonra 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra bu tür suçlanan kişilerin birçoğu beraat almış ve ismi temize çıkarılmıştır. Tüm bunların yanı sıra 1920-1930'lu yıllar kültürel alanda önemli gelişmeler yaşanmış, bir çok okul, üniversite, tiyatro, kütüphane faaliyete başlamış ve halkın genel kültürü ve eğitim düzeyi yükseltilmiştir.

Petrol endüstrisinde önemli gelişmeler yaşanmış, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan Sovyet cephesini önemli ölçüde enerji ile temin etmiştir. Şöyle ki, 1940 yılında Azerbaycan'ın petrol üretimi SSCB'nin toplam petrol üretiminin %71.5'ni oluşturuyordu. Azerbaycan'ın, özellikle Bakü'nün zengin petrol rezervlerine sahip olması nedeniyle II. Dünya Savaşı döneminde uluslararası güçlerin de odak noktalarından biri olmaktaydı. Hitler'in hedefleri arasında Kafkasya'nın üç petrol merkezi: Maykop, Grozni ve Bakü yer alıyordu. Savaş sırasında İran'ın Almanya ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle 1941 yılında İngiliz ve Sovyet güçleri tarafından işgal edilmesi ardından İran'ın Güney Azerbaycan bölgesinde Pişeveri liderliğinde ayrımcı hareket oluşmaya başladı. Bu hareketin Sovyetler tarafından desteklendiği ve Azerbaycan SSC'den önemli yardımlar sağlandığı bilinmektedir. Fakat kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti fazla yaşayamadı ve ABD tepkisiyle Sovyetler yardımları durdurmalı oldular. Böylece İran, 1946'da kuzey topraklarında bulunan ayrımcı hareketi bastırarak yönetim ve kontrolü ele alabildi.

1953 yılı Sovyet tarihinde bir dönüşüm yılı olarak anılabilir. Stalin'in ölümü ile başlayan de-Stalinizasyon döneminde Stalin politikaları önemli ölçüde eleştirilmeye başlanmıştı. Fakat bu dönem de çelişkili uygulamalarla karakterize edilebilir. Sovyet Azerbaycan'ı açısından 1969 yılı Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ile bilinmekte ve bu açıdan büyük önem taşımaktadır. 1982 yılına kadar bu görevde kalan Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'da birçok alanlarda, özellikle ziraat ve sanayi sektörlerinde gelişim yaşanmıştır. Daha sonra SSCB Politbüro'suna getirilen Aliyev, SSCB'nin ikinci şahsı kısmında 1987 yılına kadar görev yapmış, daha sonra Ermenilerin de etkisiyle görevden alınmıştı.

1980'li yılların ortalarında Sovyet toplumu ekonomik, politik ve manevi olarak bürhan içerisine girmişti. KP, ülkeyi iflastan kurtarmak amacıyla 1985'de "hızlandırma konsepti" ileri sürdü ve "yenidenkurma" hattı belirlendi. 1989'da ilk kez çokmandalı sistem esasında halk milletvekilleri seçimleri yapıldı. "Yenidenkurma" (perestroika) ve "açıklık" (glasnost) politikası Azerbaycan'da da demokratik hareketin gelişimini hızlandırdı. Bundan endişelenen Sovyet yönetimi Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nde milli-etnik çatışmayı alevlendirdi. İç ve dış destekle donatılan Ermeniler 1988 yılından itibaren açık şekilde toprak iddiaları ve ayrımcılık isteklerini belirtmeye başladılar. Rusların iç

sorunlar zamanı uyguladığı politika yeniden tekrarlanmıştı. 20 Şubat 1988`de Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin SSCB Ali Sovyeti (Parlamentosu) tarafından kabul edilen, Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetlerine iletilen bildiriye Karabağ`ın Azerbaycan`dan ayrılıp Ermenistan`a birleşmek istediği açıklanmıştır. Fakat SSCB Halk Komiserleri Sovyeti bu bildiriye 24 Mart 1988`te reddetmiştir. Buna rağmen Ermenistan ve özellikle Dağlık Karabağ`da gösteriler devam etmiştir. Sonunda 12 Temmuz 1988`de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Azerbaycan SSC`den ayrıldığını ilan etmiştir. Bu karar Azerbaycan SSC Ali Sovyeti tarafından yasadışı bir karar ilan edildiği gibi SSCB Ali Sovyeti tarafından da reddedilmiştir.

1 Aralık 1989`da Ermenistan SSC ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin birleşmesi hakkında yeni bildiri yayınlanmıştır. Bunun ardından 7 Aralık`ta Azerbaycan SSC Parlamentosu tarafından verilen bildiriye Ermenistan ve Dağlık Karabağ`ın birleşmesinin yasadışı olduğu ve SSCB hukukuna aykırı olduğu belirtilmiştir. Bu durum Ermenistan`ın SSCB`den bağımsız bir devlet oluncaya kadar devam etmiştir. 2 Eylül 1991`de Ermeniler Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti ve Şaumyan (şimdiki Goranboy) rayonu topraklarını içerisine alan sınırlarda “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”ni ilan ettiler. Bu durum gerginliğin artması ve daha sonra savaşın çıkmasına kadar büyük bir soruna neden olmuştur. Genel olarak tarafsız bir politika sergilese de, SSCB`nin Ermenistan`a önemli yardımlar yaptığı bilinmektedir. Bu kez bu politika Dağlık Karabağ`ın Azerbaycan`dan ayrılması ve Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının %20 (bazı kaynaklara göre ise %14) kadar önemli bir kısmının işgali ve 700 000 insanın mülteci durumuna gelmesi ile sonuçlanacaktı.

1987 yılından itibaren Azerbaycan`da milli mücadele hareketi başlamıştır. Bu mücadele giderek güçlenerek büyük bir halk kitlesinin desteğini almış ve SSCB`nin merkez yönetimini endişeye sokmuştur. Halk ayaklanmasını bastırmak amacıyla 20 Ocak 1990`da 30 000 kişilik Kızıl Ordu hisseleri Bakü`ye girmiş ve 200`ü aşkın kişinin katledilmesiyle sonuçlanan Kanlı Ocak olayları yaşanmıştır. Bundan sonra diğer ülkelerde de milli mücadele hareketleri yayılmış ve sonuç olarak SSCB`nin dağılmasına neden olmuştur. Bütün çabalara rağmen Sovyetler Birliği`nin bütünlüğü korunamadı ve Aralık 1991`de SSCB`nin resmi olarak dağıldığı ilan edildi. SSCB`nin dağılmasıyla Azerbaycan`ın 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlık kazandığı andan günümüze kadarki 28 yıl boyu geçtiği tarihsel yol siyasi ve

ekonomik potansiyelin artması, bölgede söz sahibi güçlü bir konuma gelmesi ve uluslararası politika alanında önemli bir pozisyona sahip olmasına getirip çıkarmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası tarihi 3 aşamada ele alınabilir: Mutallibov, Elçibey ve Aliyevler dönemi. 20 Ocak 1990 tarihinde SSCB yönetimi tarafından Azerbaycan'da iktidara getirilen, muhalefetin ve Azerbaycan Halk Cephesi'nin tüm itirazlarına rağmen 1991 bağımsızlık ilanından sonraki seçkilerden yine Rusya desteğiyle zaferle çıkarak iktidarda kalan Ayaz Mutallibov, dış politikada esas önemi Rusya'ya vermiştir. Fakat 26 Şubat 1992'de Ermenilerin yaptığı Hocalı Soykırımı sonrası iktidardan gitmeye zorlanmıştır. 7 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı seçimlerini ise Azerbaycan Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey kazanmıştır. Elçibey, dış politikada Rusya ile mesafeli davranmış, Türkiye ile ilişkileri tarihteki en yüksek düzeye çıkarmıştır. Elçibey'in milliyetçi söylemleri, özellikle "Birleşik Azerbaycan" fikri, Rusya'ya ait üssleri kapatması, Rus askerlerini ülkeden çıkarması, BDT üyeliğini reddetmesi ve genel olarak yürüttüğü siyaset İran, Rusya gibi komşuların yanısıra, ABD ile ilişkilerin de kötüleşmesine, hatta bu dönemde ABD Kongresi'nin Azerbaycan'a yardımları yasaklayan Özgürlüğü Destek Yasası'na 907. düzelişi kabul etmesine getirip çıkarmıştır. Onun döneminde Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'ın askeri başarısızlıklarının ardı arkası kesilmiyordu.

Türkiye ile geliştirilen ilişkilere rağmen, Azerbaycan'ın Türkiye'den askeri yardım ve askeri işbirliği isteğine Türkiye'nin o zamanki yönetimi olumlu bakmamıştır. Türkiye'nin bu tavrı Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı saldırılarını daha da cesaretlendirmiştir. Kelbecerin düşmesiyle Elçibey'e karşı Suret Hüseyinov'un Rusya desteğiyle isyanı başlamış ve Elçibey, 20 Haziran 1993 tarihinde Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır. Ağustos 1993'te Azerbaycan halkının Elçibey'e güven duyup duymadığı hakkında halkoylaması gerçekleştirilmiş ve referandum %97.5 oyla Elçibey aleyhine sonuçlanmıştı.

24 Haziran'da ise Meclis kararı ile geçici devlet başkanı ilan edilen Haydar Aliyev, 3 Ekim 1993'te yapılan cumhurbaşkanı seçimlerini %99 civarı oyla kazanarak Azerbaycan'da tekrar iktidara gelmiştir. 1994 yılına kadar H. Aliyev Batı devletlerinden, aynı zamanda Türkiye'den mesafeli durarak, Dağlık Karabağ konusunda Rusya desteğini alacağına ümit beslemiştir. Lakin tüm çabalarına rağmen,

bu olasılık gerçekleşmediği için, alternatif yollar aramaya, petrol hattı konusunda Batılı şirketlerle görüşmelere başlamıştır. 8-10 Şubat 1994 tarihleri arasında ise Türkiye'ye ilk resmi ziyareti zamanı Aliyev Türkiye'yi "dost, kardeş ülke" adlandırmış, günümüze kadar güncelliğini korumakta olan "bir millet iki devlet" kelimesini ilk kez kullanmıştır. Haydar Aliyev yönetim başına geldikten sonra Dağlık Karabağ sorununu Mayıs 1994'de ateşkes anlaşmasıyla sona erdirdi ve ülke içerisinde stabilite çalışmalarına başladı. 20 Eylül 1994'de Batılı şirketlerle imzalanan "Asrın Anlaşması" Azerbaycan'ın dış ve enerji politikasının bir dönüşüm tarihi olarak ele alınabilir.

Azerbaycan'ı çok zor bir durumda yönetmeye başlamış ve var olan sorunları çözerek Azerbaycan'ı daha gelişmiş bir geleceğe doğru taşımaya başlayan Haydar Aliyev kişiliği bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Aliyev döneminde NATO ile ilişkiler kurulmuş ve komşu ülkelerde de kötüleşmiş ilişkiler yeniden iyileştirilmeğe başlamıştır. Bu açıdan Haydar Aliyev'in dış politikası dengeli ve çok yanlı dış politika hattı olarak nitelendirilmektedir. Bu politika 2003'de iktidara gelen İlham Aliyev tarafından da devam ettirilmektedir. İlham Aliyev döneminde temeli Haydar Aliyev döneminde atılan projeler bir bir gerçeğe dönüşmüş, 2006'da BTC, 2007'de BTE, 2018'de GGK gibi enerji projeleri hayata geçmiş ve faaliyete başlamış, Azerbaycan ekonomisi önemli ölçüde gelişmiş ve GSYH artmış, halkın refah düzeyi yükselmiştir. İç politika ve demokrasi uygulaması alanında bazı sorunlar olsa da, genel olarak Azerbaycan'ın uluslararası arenada daha önemli ve saygın bir yere gelip çıktığı söylenebilir. Bunun temel göstergesi olarak 2012-2013 yıllarında Azerbaycan'ın BM GK daimi-olmayan üyeliğine seçilmesi gösterilebilir. Denge politikasının uygulanması ve başarısı sonuç olarak Azerbaycan'ın 2017'den itibaren Bağlantısızlar Harekatına katılmaya getirip çıkarmıştır. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi ve iktisadi potansiyeli daha da artmış, bölgede söz sahibi olan bir devlete dönüşmüş, uluslararası arenada nüfuzu ve mevkisi daha da pekiştirilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ABDULLAYEV, M. (2003). *Uluslararası İlişkiler Tarihi*. Bakü: Azerbaycan Beynelhalk Üniversitesi Yayınları.
- ABRAHAMIAN, E. (1982). *Iran Between Two Revolutions*. Princeton: Princeton University Press.
- ALİYEV, H. (1997). *Müstegilliyimiz Ebedidir*. C. 1, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.
- ALLAHVERDİYEV, S.S., (2007). *Azerbaycan Respublikası Konstitusiyasının ve Hukukunun Esasları*. Derslik, Bakü: Digesta neşriyyatı.
- ALTSTADT, L.A.(1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- ASAL, U. Y., (2013). *Dağlık Karabağ Sorunu'nun Çatışma Çözümü Perspektifinden Analizi*. Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları, (Ed. Kutay R. Karaca), Ortak Yazarlı Kitap, İstanbul: Bilgesam Yayınları, ss. 57-81.
- ASCHER, A. (2005). "Introduction", *The Russian Revolution of 1905: Centenary perspectives*. (Ed.) Jonathan D. Smele and Anthony Heywood, London and New York: Routledge.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının İşler İdaresi Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, (2017). *Görkemli Azerbaycanlılar*. Bakü: Qanun neşriyyatı.
- Azerbaycan Tarihi*. (1964). Cilt 3, kitap 1, Bakü: Azernesr.
- BAŞKIROV, A.V., (1948). *Rabochoye i profsoyuznoye dvizheniye v İrane (İran'da işçi ve sendika hareketi)*. Moskova: Profizdat.
- BLANK, S. (1983). *Bolshevik Organizational Development in Early Soviet Transcaucasia: Autonomy vs Centralization, 1918-1924*. in Ronald G. Suny (Ed.), *Transcaucasia: Nationalism and Social Change*, Ann Arbor: Univeristy of Michigan Slavik Publications.

- BOURNATIAN, A. G. (1982). *Eastern Armenia in the Last Decades of Persian Rule, 1807-1828: A Political and Socioeconomic Study of the Khanate of Yerevan on the Eve of the Russian Conquest* Malibu. California.
- BOURNATIAN, A. G., (1983). *The Ethnic Composition and the Socio-Economic Condition of Eastern Armenia in then First Half of the Nineteenth Century*. in Ronald G. Suny (Ed.), *Transcaucasia: Nationalism and Social Change*, Ann Arbor: Univeristy of Michigan Slavik Publications.
- BREZEZINSKI, Z. (1956). *The Permanent Purge: Politics in Soviet Totalitarianism*. Cambridge: Harvard University Press.
- BÜNYATOV, Z. (1994). *İslam: Tarih, Felsefe, İbadetler*. Bakü: İslam Araştırmaları Merkezi Yayını.
- CORNELL, E. S. (2011), *Azerbaijan Since Independence*, New York and London: M.E. Sharpe.
- D'ENCAUUSE, H. C. (1992). *Sovyetlerde Müslümanlar*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- De Waal, Thomas, (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York: New York University Press.
- DEMİR, F. A. (2004). *Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası*. Türk Dış Politikasının Analizi, (Ed.) Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: DER Yayınları.
- ENER, M. ve Ahmedov, O., (2010). *Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi*. Türkiye'nin İktisadi Dönüşüm Süreci: İzmir İktisat Kongresi Anısına II. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, ss. 117-136.
- FLEGEL, T. (2016). *Foreign Actor's Influence on Azerbaijan's Energy Policy: Decisions under Complex Uncertainty*. Mannheim: Springer VS.
- GAFFAROV, T. (Ed.), (2008a). *Azerbaycan tarihi*. Yeddi cildde. VII cild (1941-2002-ci iller). Bakü: Elm.
- GAFFAROV, T. (1999). *Azerbaycan Tarihi*. Bakü: Elm Neşriyyatı.

- GOLTZ, T. (1998). *Azerbaijan Diary: A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-Rich, Was-Torn, post-Soviet Republic*. New York: Armonk.
- GULİYEV, R. (1997). *Petrol ve Politika*. (çev.) Fatma Feran, İstanbul: Medyatik Yayıncılık.
- GULİYEVA, G. (2005). *Democratization and the Rule of Law in Azerbaijan: Europe's Relevance*. Christopher P. M. Waters (Ed.). *The State of Law in The South Caucasus*, New York: Palgrave MacMillan.
- GURBANOV, A. (2017) *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasetində humanitar aspektlər*. Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasetinin Esas İstiqametləri (1991-2016), (Ed.) Farhad Mammadov, Bakü: Poliart MMC.
- GURBANOV, S., (2012). *Hollanda Hastalığı (Teori ve Ülke Örnekleri)*. 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayıncılık San.Tic.A.Ş.
- GUSEYNOV, A. V. (2002). *Kaspiyskaya neft: Ekonomika i geopolitika (Hazar petrolü: Ekonomi ve jeopolitik)*. Moskova: Olma Press.
- HANDEL, M., (1990). *Weak States in the International System*. T.J. Press: Cornwall.
- HASANOĞLU, M. ve CEMİLLİ, E. (2006). *Güney Kafkasya'da ABD politikası*. Ankara: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- HASANOV, A. (2000), *Azərbaycan'ın ABD ve Avropa devletləri ilə iştirakları (1991-1996)*. Bakü: Elm Basınevi.
- HASANOV, A. (2005). *Müasir Beynelxalq Münasibetlər və Azərbaycanın Xarici Siyaseti*. Derslik, Bakü: Azərbaycan Neşriyyatı.
- HOVANNİSİAN, G. R. (1967). *Armenia: On the Road to Independence 1918*. Berkeley: University of California Press.
- HÜSEYNOVA, İ. (2004). *Bağımsız Azərbaycan Devletinin Kurucusu*. Bakü: Tehsil.
- İBIŞOV, F. (1996). *Azərbaycan Kendinde Sosial-Siyasi Proseslər (1920-30)*. Bakü: Mütercim.
- İBRAHİMLİ, H. (1996). *Azərbaycan Siyasi Muhacereti*. Bakü: Elm.

- İSMAYILOV, İ. (2007). *Azerbaycan Nefti XX Esrde (herbi-siyasi bakış)*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neft Akademiyası.
- JONES, P. (Ed.), (2006). *The Dilemmas of De-Stalinization: Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era*. London ve New York: Routledge.
- KAETER, M. (2004). *Nations in Transition: The Caucasian Republics*. New York: Facts on File, Inc.
- KARAGÖL, E.T., vd., (2016a). *Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*. 1. Baskı, İstanbul: SETA Yayınları.
- KARAGÖL, T. E. KIZILKAYA, M. KAYA, S., (2016). *Statüs Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi*. SETA Analiz, İstanbul: SETA Yayınları.
- KAZEMZADEH, F. (1951). *The Struggle for Transcaucasia. 1917-1921*, New York: Philosophical Library.
- KILIÇ, S. (1998). *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918)*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- LAVRENOV, S. ve POPOV, İ. (2003). *Sovetskiy Soyuz v lokalnikh voynakh i konfliktakh (Sovyetler Birliği yerel savaş ve çatışmalarda)*. Moskova: AST Yayını.
- LİBARDİAN, J. G. (Ed.), (1988). *The Karabagh File*. Cambridge: Zoryan Institute.
- LİBARİDİAN, J. G. (1991). *Revolution and Liberation in the 1892 and 1907 Programs of the Dashnaknütium*. in Ronald G. Suny (Ed.), *Transcaucasia: Nationalism and Social Change*, Ann Arbor: University of Michigan Slavik Publications.
- MAMMADOV, F. (Ed.), (2017). *Azerbaycan Respublikasının Xarici Siyasetinin Esas İstigametleri (1991-2016)*. Bakü: Poliart MMC.
- MAZZİOTTİ, M., SAUERBORN, D., SCIANNA, B.M., (2013). *Multipolarity is key: Assessing Azerbaijan's foreign policy*. CESD Working Papers, Baku: CESD Press.

- MEHDİYEVA N., (2011). *Power Games in the Caucasus: Azerbaijan`s Foreign and Energy Policy towards the West, Russia and the Middle East*. London: I.B. Tauris.
- NURİYEVA, İ. (2015). *Azərbaycan Tarixi (en eski zamanlardan-XXI.yüzyılın başlarınaadək)*. Bakü: Mütercim.
- PİPES, R. (1964). *The Formation of the Soviet Union: Communism and the Soviet Union, 1917-1923*. Cambridge: Harvard University Press.
- REYNOLDS, A. M., (2011). *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908-1918*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RHİNELANDER, L.H., (1983). *Viceroy Vorontsov`s Administration of the Caucasus*. in Ronald G. Suny (Ed.), *Transcaucasia: Nationalism and Social Change*, Ann Arbor: University of Michigan Slavik Publications.
- SAKWA, R., (1999). *The Rise and Fall of the Soviet Union 1917-1991*. London ve New York: Routledge.
- SAM (Stratejik Araştırmalar Merkezi), (2013). *The Nagorno-Karabakh Conflict: A Historical And Legal Appraisal*. Baku: SAM.
- SARAY, M. (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- SHLAPENTOKH, V. SENDİCH, M. PAYİN, E. (1994). *The New Russian Diaspora: Russian Minorities in the Former Soviet Republics*. New York: M.E. Sharpe.
- SUNY, G. R. (1983), *Transcaucasia: Nationalism and Social Change*, Ann Arbor: University of Michigan Slavik Publications.
- SUNY, G. R. (1993). *The Revenge of the Past*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- SWİETOCHOWSKI, T. ve Brian C. (1999). *Historical Dictionary of Azerbaijan*. Lanham, Maryland, London: The Scarecrow Press Inc.

- SWIĞTOCHOWSKI, T. (1985). *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community*. New York: Cambridge University Press.
- SWIĞTOCHOWSKI, T. (1995). *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*. New York: Columbia University Press.
- TALİBOV T.H., (2005). *Naxçıvan Ensiklopediyası*, İstanbul: Bakanlar Medya.
- TALİBOV T.H., (2005). *Naxçıvan Ensiklopediyası*. İstanbul: Bakanlar Medya.
- TOLF, W. R, (1976). *The Russian Rockfellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*. Stanford: Hoover Institution Press.
- UGROZİ A., (2012). *Azərbaycan XXI. Yüzyılın Başlangıcında: Çatışmalar ve Potansiyel Tehditler*. Bakü: İnstitut Mira i Demokratii.
- ULLMAN, H. R. (1968). *Britain and Russian Civil War*. Princeton: Princeton University Press.
- VELİYEV, C. (2017). *Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri: 1991-2016, Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətinin Esas İstiqamətləri (1991-2016)*. Bakü: Poliart MMC.
- WADE, A. R. (Ed.), (2005). *The Russian Revolution, 1917*. 2nd Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- YAGUBLU, N. (2015). *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*. Ankara: Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- YUNUSOV, A. (2007), *Azərbaydjan v Naçale XXI Veka: Konfliktı i Potensialsie*, Bakü: Barış ve demokrasi.
- ZAMAN, S. (2014). *Siyasi Coğrafiya Açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti*. 1. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- ZENKOVSKY, S., (1960). *Pan-Turkism and Islam in Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.

MAKALELER

- ABDULLAYEV, C, (2001). Azerbaycan`da Anayasalaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği. *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, 7(1), ss. 109-131.
- ALTSTADT, L. A, (1986). Baku City Duma: Arena for Elite Conflict. *Central Asian Survey*, 5(3-4), 49-66.
- Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) Regemlerle, (1970). *İstatistik Mecmuası*, Bakü.
- BALA, M. (1931). Köylü ve İnkılap. *Odlar Yurdu Mecmuası*, Y. 2, 25(13), Şubat.
- BEŞİKÇİ, Ö. S. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), ss. 237-252.
- CABBARLI, H. ve ABDULLAYEVA, V., (2009). Azerbaycan Dış Politikası'nın Temel Özellikleri (1991-2009). *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak-Haziran, ss. 77-92.
- CAFERSOY, N. (2001). Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001). *Avrasya Dosyası: Azerbaycan Özel*, 7(1), ss. 289-290.
- ÇAL, S. (2008). Bakü-Tiflis-Ceyhan Coru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(4), ss. 89-134.
- ELLMAN, M. (2002). Soviet Repression Statistics: Some Comments. *Europe Asia Studies*, 54(7), ss. 1151-1172.
- GAFAROV, V. (2008). Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu. *Akademik Bakış*, 2(3), 139-151.
- Global Investment and Business Center, (2011). Russian Political Parties and Organizations Directory, Vol 1: *Strategic Information, Regulations, Contacts*, USA: International Business Publications.
- GÖL, H. (2016). Geçmişten Günümüze Azerbaycan. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 153-170.
- GULİYEV, İ.A., (2015). Fevral İngilabı: Çarizmin Sügutu ve Siyasi Partiyalar. *Bakü Üniversitesinin Haberleri*, S. 4, ss.150-159.

- HABİBBEYLİ, A. (2017). Reconsidering Azerbaijan's Foreign Policy on the 25th Anniversary of Restored Independence. *Perceptions*, XXII(1), ss. 29-48.
- Hearing Before the Commission on Security and Cooperation in Europe. *102nd Congress, 1st Session*, 23 October 1991, Washington: GPO.
- HOPMANN, P. T. (2015). Minsk Group Mediation of the Nagorno-Karabakh Conflict: Confronting an "Intactable Conflict". *OSCE Yearbook 2014*, Baden-Baden, ss. 167-179.
- JAVID, T. (1996). The Night Father was Arrested. *Azerbaijan International*, 4(1).
- KELKİTLİ, A. F. (2013). Soğuk Savaş Sonrası Ermenistan-İran İlişkileri: Gelişen ve Derinleşen Bağlar. *Ermeni Araştırmaları*, S. 45, ss. 129-142.
- KILAVUZ, İ. T. (2017). Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği. *Avrasya Etüdüleri*, 52(2), ss. 51-78.
- QUELQUEJAY, C. L. (1984). Islam and Identity in Azerbaijan. *Central Asian Survey*, 3(2), 29-55.
- MURADOV, R. (2004). Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkanları. *Türk Cumhuriyetleri'nde Yatırım İmkanları Sempozyumu*, İstanbul.
- NİSSMAN, D. (1992). The Nagorno-Karabakh Crisis: Prospects for Resolution.
- PAŞAZADE, A. (1991), *Kafkas'ta İslam*, Bakü.
- SADIKOV, R. (2010). Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(48), 101-118.
- SÜLEYMANLI, E. (2005). Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: Sovyet Halkı Denemesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(Yaz), ss. 128-134.
- SÜLEYMANOV, C.A., (2014). Azerbaycanın Konstitüsü Tarihinde Halk Hakimiyyetinin Hukuki Tenzimi. *Bakü Üniversitesi Haberleri*, S. 1, ss. 21-31.

- SWIETECHOWSKI, T. (1978). The Himmat Party: Socialism and the National Question in Russian Azerbaijan: 1904-1920. *Cahiers du Monde Russe et Sovietique*, 19(1-2).
- ŞİHALİYEV, E. ve YILMAZ, R. (2015). Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları. *Bilge Strateji*, 7(13), ss. 31-54.
- TSFSC, (1925). Zakavkazye: Statistiko-Ekonomiçeskiy Sbornik (Transkafkasya: İstatistiksel-Ekonomik Toplu), İzdaniye Vısşego Ekonomiçeskogo Soveta ZSFSR *TSFSC Yüksek Ekonomik Konseyi Yayımı*.
- TURAN, R. (2018). “Kuzey Azerbaycan`da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 61, ss. 429-451.
- VALİYEV, A. (2014). Azerbaijan’s Balancing Act in the Ukraine Crisis. *PONARS Eurasia Policy Memo*, S. 352, ss. 1-5.
- YILMAZ, R. ve SAYIN, M. F., (2013). Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), ss. 23-42.

TEZLER

- BABAYEVA, V. (2013). Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- BAYRAKTAR, H. (1994). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1918-1920). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- CELİLOVA E. (2015). Azerbaycan`ın Petrol Sanayisi ve Onun Gelişim Aşamaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi*, Bakü.

- HASANZADE F. (2004). Azerbaycan Petrol Sektörüne Yapılan Yatırımlar ve Onların Etkili Kullanım Yolları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Gebze.
- KARAMAN, C. C. (2012). Bağımsızlık Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- KAZIMLI, E. (2004). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- SALAMZADE, T. (2017). Developmen of Democracy in Azerbaijan. Master's Thesis, Tallinn University of Technology, *School of Business and Governance*, Tallinn.

İNTERNET KAYNAKLARI

- “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı”, <http://lib.aliyev-heritage.org/tk/6223906.html>, (25.04.2019).
- “Hazarın hukuki statüsü: Aktau zirvesinin tarihi ve jeostrateji özellikleri”, https://azertag.az/xeber/Xezerin_huquqi_statusu_Aktau_sammitinin_tarixi_ve_geosiyasi_ozellikleri-1187527, (25.04.2019).
- “Original Russian and English translations of the Bishkek Protocol (May 5, 1994) and Armenia-Azerbaijan Ceasefire Agreement (May 9-11, 1994)”, <http://www.usazeris.org/ArmeniaAzerbaijanCeasefireAgreementBishkekProtocol1994.pdf>, (23.04.2019)
- “Russian Revolution of 1905”, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/event/Russian-Revolution-of-1905>, (04.04.2019).
- “The list of anniversaries commemorated in the framework of the UNESCO programme on anniversaries of eminent personalities and historic events in Azerbaijan”, <http://www.unesco.az/?options=content&id=25&language=en>, (04.04.2019).

AC DİK, (2018), “Energetika: 2007-2017 yıllar üzre Enerji Balansı. Enerji mehsullarının istehsalı”, s. 1, https://www.stat.gov.az/source/balance_fuel/, (04.04.2019).

ASLANLI, A. (2011), “İlham Aliyev Döneminde Azərbaycan Dış Politikası”, <http://ekoavryasya.net/duyuru.aspx?did=14&pid=10&lang=tr> (25.04.2019).

Azərbaycan Cumhuriyety Anayasası, 1995 (24.08.2002, 18.03.2009 ve 26.09.2016 tarihli referendumlarda kabul edilmiş ek ve değişiklerle), <http://www.e-qanun.az/framework/897>, (26.04.2019).

Council of Europe ve European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Azerbaijan Preliminary Opinion on the Draft Modifications to the Constitution Submitted to the Referendum of 26 September 2016, Opinion No. 864/2016, Strasbourg, <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI%282016%29010-e>, (26.04.2019).

İstiklal Beyannamesi, (1918), <http://azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Documents/04.pdf>, (01.03.2019).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Nijat Aghaazıvov

Doğum Yeri: Azerbaycan

Doğum Tarihi: 06.04.1992

Medeni Hali: Bekar

EĞİTİM BİLGİLERİ

2016-2019 Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, MUĞLA
Yüksek Lisans, Kamu Yönetim Anabilim Dalı (Tezli)

2007-2011 Selçuk Üniversitesi, KONYA
Lisans, Sosyoloji

1998-2009 N=11 Lisesi